

ДОНИШГОҶИ МИЛЛИИ ТОҶИКИСТОН
ТАДЖИКСКИЙ НАЦИОНАЛЬНЫЙ УНИВЕРСИТЕТ
ФАКУЛТЕТИ ҲУҚУҚШИНОСӢ
ЮРИДИЧЕСКИЙ ФАКУЛЬТЕТ

ҲАЁТИ ҲУҚУҚӢ
ПРАВОВАЯ ЖИЗНЬ

Октябрь – декабрь 2023, № 4 (44)

Октябрь – декабрь 2023, № 4 (44)

Маҷаллаи илмӣ – иттилоотии «Ҳаёти ҳуқуқӣ» («Правовая жизнь») соли 2013 таъсис додашуда, дар Вазорати фарҳанги Ҷумҳурии Тоҷикистон (шаҳодатномаи №312/МЧ – 97 аз 27 – уми ноябри соли 2023) ва Маркази байналмилалии ISSN (ISSN 2307 – 5198) ба қайд гирифта шудааст.

Маҷалла ба Шохиси илмии тақризшавандаи Россия аъзо буда, ба Феҳристи маҷаллаҳои илмии тақризшавандаи Комиссияи олии аттестатсионии назди Вазорати илм ва таҳсилоти олии Россия ва ба Феҳристи маҷаллаҳои тақризшавандаи Комиссияи олии аттестатсионии назди Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон ворид карда шудааст.

Научно – информационный журнал «Правовая жизнь» (Хаёти ҳуқуқӣ) создан в 2013 г. и перерегистрирован в Министерстве культуры Республики Таджикистан (свидетельство №312/МЧ – 97 от 27.11.2023г.) и Международным центром ISSN (ISSN 2307 – 5198).

Журнал аккредитован в Российском индексе научного цитирования, включен в Перечень рецензируемых научных изданий Высшей ате –стационарной комиссии при Министерстве науки и высшего образования РФ и Перечень рецензируемых научных изданий Высшей аттестационной комиссии при Президенте Республики Таджикистан.

Муассис: Донишгоҳи миллии Тоҷикистон, факултети ҳуқуқшиносӣ
Учредитель: Таджикский национальный университет, юридический факультет
Сармуҳаррир: Ш. К. Гаюрзода — доктори илмҳои ҳуқуқшиносӣ, профессор
Главный редактор: Ш. К. Гаюрзода — доктор юридических наук, профессор

Редакционная коллегия:

Ҳайати таҳририя:

Маҳмудзода М.А. — академики АМИТ,
доктори илмҳои ҳуқуқшиносӣ,
профессор;
Насриддинзода Э.С. — узви вобастаи
АМИТ, доктори илмҳои ҳуқуқшиносӣ,
профессор;
Иброҳимов С. И. — доктори илмҳои
ҳуқуқшиносӣ, профессор;
Гадоев Б. С. — доктори илмҳои
ҳуқуқшиносӣ, профессор;
Ғафурзода А. Д. — доктори илмҳои
ҳуқуқшиносӣ, профессор;
Диноршоҳ А.М. — котиби масъул,
доктори илмҳои ҳуқуқшиносӣ,
профессор;
Малко А.В. — доктори илмҳои ҳуқуқши-
носӣ, профессор (Россия);
Муртазозода Ҷ.С. — доктори илмҳои
ҳуқуқшиносӣ, профессор;
Шарофзода Р.Ш. — доктори илмҳои
ҳуқуқшиносӣ, профессор;
Мачидзода Ҷ. З. — муовини
сармуҳаррир, доктори илмҳои
ҳуқуқшиносӣ, профессор;
Мирзамонзода Х. М. — доктори илмҳои
ҳуқуқшиносӣ, профессор.

Маҳмудзода М.А. — академик НАНТ,
доктор юридических наук, профессор;
Насриддинзода Э. С. — член-
корреспондент НАНТ, доктор
юридических наук, профессор;
Иброҳимов С. И. — доктор юридических
наук, профессор;
Гадоев Б. С. — доктор юридических наук,
профессор;
Ғафурзода А. Д. — доктор юридических
наук, профессор;
Диноршоҳ А.М. — ответственный
секретарь, доктор юридических наук,
профессор;
Малько А.В. — доктор юридических
наук, профессор (Россия);
Муртазозода Дж.С. — доктор
юридических наук, профессор;
Шарофзода Р.Ш. — доктор юридических
наук, профессор;
Маджидзода Дж. З. — зам. главного
редактора, доктор юридических наук,
профессор;
Мирзамонзода Х. М. — доктор
юридических наук, профессор.

Шохиси обунавии маҷалла: 77735

Подписной индекс журнала: 77735

Маҷалладар се моҳ як маротиба бо забонҳои тоҷикӣ ва русӣ чоп мегардад
Журнал выходит один раз в три месяца на русском и таджикском языках

Нишони маҷалла: 734025, Ҷумҳурии Тоҷикистон, ш. Душанбе, хиёбони Рӯдакӣ, 17
Адрес редакции: 734025, Республика Таджикистан, г. Душанбе, проспект Рудаки, 17
Телефон ва дигар воситаҳои алоқа: (+992 37) 2 21 77 11, 2 24 65 03, www.law.tnu.tj,
www.pravovayazhizn.tj

Телефоны и иные средства связи: (+992 37) 2 21 77 11, 2 24 65 03, www.law.tnu.tj,
www.pravovayazhizn.tj

©Донишгоҳи миллии Тоҷикистон, 2023 © Ҳайати муаллифон, 2023
©Таджикский национальный университет, 2023 © Коллектив авторов, 2023

МУНДАРИҶА – СОДЕРЖАНИЕ

I. ИЛМҲОИ НАЗАРИЯВӢ – ТАЪРИХИИ ҲУҚУҚӢ (ИХТИСОС: 5. 1. 1)

I. ТЕОРЕТИКО – ИСТОРИЧЕСКИЕ ПРАВОВЫЕ НАУКИ (СПЕЦИАЛЬНОСТЬ: 5. 1. 1)

Камолзода И.И. Исторический сегмент формирования и развития системы источников права Таджикистана в период древности5

Қодирзода Т. Қ. Баъзе масъалаҳои шуури ҳуқуқии судяҳо..... 10

Мирзозода Н. Д. Баъзе масъалаҳои таърихии суди ҳарбӣ.....18

Нарзуллоев Ф. Ҷ. Тафсири моддаи 6 Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон “Дар бораи тарбияи ватандӯстии шаҳрвандон” 22

II. ИЛМҲОИ ОММАВӢ – ҲУҚУҚӢ (ДАВЛАТӢ – ҲУҚУҚӢ) (ИХТИСОС: 5. 1. 2)

II. ПУБЛИЧНО – ПРАВОВЫЕ (ГОСУДАРСТВЕННО – ПРАВОВЫЕ) НАУКИ (СПЕЦИАЛЬНОСТЬ: 5. 1. 2)

Саъдиев И. З. Саҳми Пешвои миллат дар рушди хизмати давлатӣ..... 35

Солехзода Г. Д. Некоторые вопросы социальной политики государства..... 42

Кудратуллозода Б.К. Некоторые проблемы правосубъектности международных организаций..... 54

Ғаюрзода Ш. К., Қосимов Ф. А. Тафсири моддаи 12 Конституцияи Ҷумҳурии Тоҷикистон.....60

Хаитов С. П. Некоторые проблемы финансового законодательства Республики Таджикистан70

III. ИЛМҲОИ ХУСУСӢ – ҲУҚУҚӢ (МАДАНӢ) (ИХТИСОС: 5. 1. 3)

III. ЧАСТНО – ПРАВОВЫЕ (ЦИВИЛИСТИЧЕСКИЕ) НАУКИ

(СПЕЦИАЛЬНОСТЬ: 5. 1. 3)

Самадов Б. О., Ҳомидова М. К. Баъзе масъалаҳои принципҳои ҳуқуқи маданӣ	80
Саидов Ҳ. М. Оид ба мафҳум ва моҳияти муомилоти об ва объектҳои об.....	89
Аминҷонов А. Х. Вазифа ва принципҳои ҳуқуқи оилавии шуравӣ.....	95
Шерова М. А. Танзими ирода ва ифодаи он ҳангоми бастанӣ аҳдҳои маданӣ	99
Султонова Д. Ш. Гарав дар шартномаи иштирок дар сохтмони ҳиссагии бинои истиқоматӣ.....	108

IV. ҚОИДАҲО БАРОИ МУАЛЛИФОН

IV. ПРАВИЛА ДЛЯ АВТОРОВ

I. ИЛМҲОИ НАЗАРИЯВӢ – ТАЪРИХИИ ҲУҚУҚӢ (ИХТИСОС: 5. 1. 1)

I. ТЕОРЕТИКО – ИСТОРИЧЕСКИЕ ПРАВОВЫЕ НАУКИ (СПЕЦИАЛЬНОСТЬ:

5. 1. 1)

УДК: 34.01 + 340 (573.3)

Камолзода И.И*.

ИСТОРИЧЕСКИЙ СЕГМЕНТ ФОРМИРОВАНИЯ И РАЗВИТИЯ СИСТЕМЫ ИСТОЧНИКОВ ПРАВА ТАДЖИКИСТАНА В ПЕРИОД ДРЕВНОСТИ

Калидвожаҳо: Сарчашмаи ҳуқуқ, ҷомеа, давлат, танзим, қонунгузорӣ, ҳуқуқи позитивӣ, ҳуқуқи фитӣ, шуури ҳуқуқӣ, анъанаҳои ҳуқуқӣ, принципҳои ахлоқӣ, низоми ҳуқуқ, меъёрҳои ҳуқуқӣ, меъёрҳои ҳуқуқии - давлатӣ, расму оин, меъёрҳои динӣ.

Ключивые слова: Источник права, общества, государство, регламентация, законодательства, позитивное права, естественное право, правовое сознание, правовое тардиции, принципы морали, правовая система, правовые нормы, государственно-правовые нормы, обычай, религиозные нормы.

Keywords: Source of law, society, state, regulation, legislation, positive law, natural law, legal consciousness, legal traditions, moral principles, legal system, legal norms, state legal norms, custom, religious norms.

Система источников права, действующая в современном Таджикистане, имеет свои исторические корни. Она отражает сохранившиеся исторические правовые традиции, проявляющиеся в сфере правосознания и правовой культуры.

Формирование источников права было неотъемлемой частью исторического процесса возникновения права, точнее, позитивного законодательства. Потребность в источниках права была обусловлена необходимостью письменной фиксации действовавших в древнем обществе обычаев, религиозных норм, принципов морали, а также новых норм, выражающих волю властных институтов и нацеленных на регламентацию все более расширяющихся общественных отношений на этапе развития экономики. Возникновение первых письменных источников права связано с закреплением архаичных правил поведения с целью регулирования общественных отношений с участием членов первых типов государственно организованного общества. В качестве первых нормативных правовых актов можно признать первые письменные документы (источники права). Их условная характеристика обусловлена тем, что порядок их принятия был крайне упрощен по современным меркам (ввиду несовершенства законодательной деятельности, отсутствия парламента и т. д.). Помимо этого, свойства архаичных нормативных актов не проявлялись в полной мере и, во всяком случае, отражали особенности древних, в большей мере традиционно-религиозных, правовых систем.

Происхождение права и его письменных форм было предметом исследования нескольких поколений философов и мыслителей. Благодаря их усилиям выработаны различные теории, в которых дается оценка факторам, причинам, времени возникновения права и форм его выражения.

*Кандидат юридических наук, доцент кафедры теории и истории государства и права юридического факультета Таджикского национального университета. 734025, г. Душанбе, пр., Рудаки 17., Тел.: (+992)902902657.

Потребность в нормативных актах как удобных средствах правового регулирования была обусловлена объективными требованиями общественной жизни, прежде всего, необходимостью упорядочения усложняющейся системы общественных отношений ввиду следующих причин:

- совершенствование форм экономической деятельности;
- развитие процессов производства, обмена, потребления, распределения;
- активизация государственного вмешательства в общественные процессы;
- обеспечение стабильности и порядка в обществе;
- осуществление государством экономической, политической, идеологической функций;
- выполнение государством задач, крайне необходимых для поддержания нормального функционирования общественной жизни (строительство ирригационных сооружений, регламентация ремесленного, кустарного и иного производства, оборона владений и др.);
- реализация государством классово-политических функций, необходимых для поддержания господства правящих классов, групп, прослоек (удержание людей в рабстве, захват рабов, подавление сопротивления неугодных режиму людей, захват чужих территорий и др.).

В процессе реализации указанных функций государства возникала потребность в правотворческой, правоисполнительной, правоохранительной, контрольной деятельности. Не случайно первые памятники права (Законы Ману, Законы Хаммурапи, Авеста, Сасанидский Судебник и др.) нормативно закрепляли правовое положение рабов, социально-политическое неравенство, привилегии господствующих классов, регламентировали имущественные, семейные и иные отношения.

Исторический процесс разработки нормативных актов характеризуется следующими особенностями:

а) разработка нормативных правовых актов была неразрывной частью исторического процесса возникновения права, главным образом, формирования позитивного законодательства;

б) она была обусловлена объективными потребностями жизнедеятельности общества (регламентация имущественных, хозяйственных, экономических, семейных, социально-политических, трудовых, процессуальных и иных отношений);

в) имела субъективную направленность, поскольку отражала стремление, политическую волю, интересы господствующих верхов по поддержанию удобного им общественно-политического режима;

г) нормативный акт первоначально выступал как подходящая форма письменной фиксации действовавших к тому моменту норм обычаев, моральных принципов общества, религиозных норм и в этом смысле выполнял интегративную функцию в сфере упорядочения и систематизации социальных норм;

д) по мере развития общества нормативный акт как форма права все более доказывал свое жизнеутверждающее начало в качестве наиболее удобного средства регламентации и упорядочения общественной жизни, ее нормального функционирования.

Возникновение древних нормативных правовых актов отражало особенности господствовавших тогда правовых систем, было неотъемлемой частью древних типов правовой культуры. Так, один из древнейших письменных источников права древней Персии - Декларация Кира II Великого (539 г. до нашей эры) отражал господствовавшие тогда тенденции по ассимиляции различных типов древних культур в рамках Ахеменидской империи, провозглашала свободу слова, вероисповедания и передвижения¹.

¹ См.: Тахиров Ф.Т., Халиков А.Г. Декларация великого Кира как исторический источник о правах и свободах человека // Духовная культура таджиков в истории мировой цивилизации. – Душанбе, 2002. – С. 123.

По словам отечественных авторов, нормы данной Декларации Великого Кира способствовала формированию права на самобытность и самоопределение, налаживанию внешних сношений, сближению материальных и духовных традиций и культур².

Другим источником древнего права была «Авеста» - священная книга религии зороастризма, которую исповедовали народы Средней Азии и Ирана. Она представляет сборник религиозных текстов народов Бактрии, Согда и других территорий Ирана. Различные ее аспекты изучены отечественными и зарубежными исследователями³.

Среди отечественных исследователей привлекают внимание труды Ю. Якубова⁴, Д. Саймудинова, Ф.Т. Тахирова⁵, А.Г. Халикова, И. Буриева⁶ и др. Названные исследователи пришли к мнению, что «Авеста» содержит нормы права различного характера. Их можно классифицировать по содержанию и предмету регулирования, по отраслям государственного, семейного, гражданского, уголовного, водного права.

Среди правовых норм «Авесты» государственно-правовые нормы занимают ведущее место. Они легитимировали религиозную и политическую власть, права, полномочия и привилегии царей и правителей, определяли взаимоотношение правителей и народа, устанавливали основные права и обязанности зороастрийцев.⁷

Гражданско-правовые нормы «Авесты» определяют понятие и виды договоров. Так, А.Г. Халиков указывает, что в «Авесте» выделялись следующие разновидности договора поручительства: договор поручительства без совершения каких-либо формальных действий; договор поручительства, сопровождающийся ритуальным действием - рукопожатием и др.»⁸.

«Авеста» содержит достаточно много правовых норм и институтов семейного права, которые в последующем были реципированы в законодательство возникших позднее государств. Они в большей мере содержатся в Вендидаде – части Авесты. Данные нормы активно использовались при регулировании семейно-брачных отношений⁹.

В период правления Сасанидов (224–651 гг. н. э.) бурно развивается система источников права. И.Б. Буриев в этом периоде в качестве механизмов правового регулирования выделяет следующие древние источники:

- «разработанный на основе христианских норм и правил поведения Судебник Ишобохта;

- Динкард - Деяния веры;

- Бундахишн;

- Ардавирафнома - Книга об Ардавирафе;

- Шайст-на-шайст - Дозволенное и недозволенное»¹⁰.

Наиболее известным историческим правовым источником того периода является Сасанидский судебник. По своей сути данный источник являлся первым документом, который систематизировал существовавшие на тот период времени правовые нормы. А.Г. Халиков в частности, отмечает, что «в Судебнике не только

² См.: Тахиров Ф.Т., Халиков А.Г. Указ. работе.

³ См.: Халиков А.Г. Правовая система зороастризма. – Душанбе, 2005. – С. 41.

⁴ См.: Якубов Ю. К проблеме времени и места рождения Заратуштры. - М., 1952 – С. 23-48.

⁵ См.: Саймудинов Д. Среднеперсидские переводы Авесты. – Душанбе, 1998 – С. 320-340.

⁶ См.: Буриев И. Институты уголовного права в учениях Заратуштры // Фируза. – 2003. – № 2. – С. 22-24.

⁷ См.: Негматов Н. Таджикский феномен: теория и история. – Душанбе, 1997. – С. 428.

⁸ См.: Халиков А.Г. Указ. соч. – С. 108-109.

⁹ См.: Халиков А.Г. Указ. соч. – С. 152.

¹⁰ См.: Буриев И.Б. История государства и права Таджикистана (от древнейших времен до начала XX века). – Душанбе, 2007. – Т. 1. Ч. 1-2. – С. 45.

объединены нормы права эпохи Сасанидов, но и нормы Авесты, включая основные принципы права, заложенные в нем с момента зарождения классового общества»¹¹. В отечественной исторической науке высказана идея о том, что «одним из значительных направлений Сасанидского государства была правотворческая деятельность местных правителей. Сасанидские правовые источники, продолжая традиции нормотворческой деятельности предшествующих Сасанидам государств, отличались системностью, привнесенной в законодательную деятельность, и упорядоченностью норм писаного права, что стало основой появления традиции систематизации законодательства»¹².

Система источников права продолжает развиваться в период исламизации правовой системы. В этот период источники зороастрийского права вытесняются нормами ислама, в частности, исламского шариата. Происходит смена теории источников права в результате распространения Корана, Сунны, иджмы и аналогии (кияса). Наряду с действием священных первоисточников (Коран и Сунна) активизируется процесс формирования исламских юридических норм в рамках мусульманских правовых школ. Ханафитская школа права, основанная Имамом Абуханифой, получила широкое распространение на территории Средней Азии. На развитие системы источников права существенное влияние оказывают религиозные, моральные, этические, политические, социальные компоненты исламской правовой системы.

Исламизация правовой системы привела к изменению правотворческой деятельности. Она подчиняется принципам исламского права. Акты правотворческой деятельности, а также иные традиционные формы права приспособляются к изменяющимся условиям.

Таким образом, данные процессы привели к содержательному изменению форм права. Несмотря на это сохраняются традиционные элементы правовой системы. Ярким тому доказательством служит тот факт, что на территории Саманидского государства, выступавшего первой формой консолидации таджиков, действовали как исламские, так и местные (обычные) нормы.

Литература:

1. Тахиров Ф.Т., Халиков А.Г. Декларация великого Кира как исторический источник о правах и свободах человека // Духовная культура таджиков в истории мировой цивилизации. – Душанбе, 2002. – С.111 - 123.
2. Халиков А.Г. Правовая система зороастризма. – Душанбе, 2005.
3. Якубов Ю. К проблеме времени и места рождения Заратуштры. – М., 1952.
4. Саймуддинов Д. Среднеперсидские переводы Авесты. – Душанбе, 1998.
5. Буриев И. Институты уголовного права в учениях Заратуштры // Фируза. – 2003. – № 2. – С. 22-24.
6. Негматов Н. Таджикский феномен: теория и история. – Душанбе, 1997.
7. Буриев И.Б. История государства и права Таджикистана (от древнейших времен до начала XX века). – Душанбе, 2007. – Т. 1. Ч. 1-2.
8. Холиков А.Ф. Таърихи давлат ва ҳуқуқи Тоҷикистон: китоби дарсӣ. Қисми 1. – Душанбе, 2002.
9. Нематов А.Р. Правотворчество в Республике Таджикистан: актуальные вопросы теории и практики: дис. ... д-ра юрид. наук. – М., 2013.

¹¹ См.: Холиков А.Ф. Таърихи давлат ва ҳуқуқи Тоҷикистон: китоби дарсӣ. Қисми 1. – Душанбе, 2002. – С. 72.

¹² См.: Нематов А.Р. Правотворчество в Республике Таджикистан: актуальные вопросы теории и практики: дис. ... д-ра юрид. наук. – М., 2013. – С. 101.

Фишурда

**Чанбаи таърихии ташаккул ва инкишофи низоми сарчашмаҳои
ҳуқуқ давраи дунёи қадим дар Тоҷикистон**

Дар мақолаи пешниҳодшуда шарҳи муфассали қисмати таърихии сарчашмаҳои ҳуқуқ дар қаламрави Тоҷикистони таърихӣ оварда шудааст. Дар он анъанаҳои таърихии ҳуқуқии ҳифзшуда, ки дар шуури ҳуқуқӣ ва фарҳангҳои ҳуқуқӣ зухур мекунанд, инъикос ёфтаанд. Аз ҷумла, қайд карда мешавад, ки раванди таърихии пайдоиши сарчашмаҳои ҳуқуқ қисми таркибии қонунгузори позитивӣ ба шумор мерафт. Аз ҷониби дигар, дар шакли хаттӣ сабт кардани расму оинҳо, меъёрҳои динӣ, принципҳои ахлоқии ҷомеаи қадими амалкунанда ва инчунин меъёрҳои наво, ки иродаи ниҳодҳои давлатиро ифода мекунанд ва ҳамчунин ба танзими рӯзафзуни қонун гароиш дошта, вусъат додани муносибатҳои ҷамъиятӣ дар марҳалаи тараққиёти иқтисодии истеҳсолиро тақозо менамуданд, зарурати дар шакли сарчашмаҳои ҳуқуқ мустақкам кардани онҳо ба миён омад. Инъикоси таърихии инкишофи сарчашмаҳои ҳуқуқ дар давраҳои қадим, миёна ва муосири ташаккули онҳо бо таваҷҷуҳи хоса ба пайдоиши аввалин сарчашмаҳои хаттӣ ҳуқуқ, ки барои танзими муносибатҳои ҷамъияти бо иштирокчиёни аввалин типҳои таърихии давлат ба вуқӯъ мепаёидаанд сурат гирифтааст.

Камолзода И.И.

Аннотация

**Исторический сегмент формирования и развития системы
источников права Таджикистана в период древности**

В предложенной статье подробно обрзом рассматривается исторический сегмент действующих источников права на территории исторического Таджикистана. В ней отражены сохранившиеся исторические правовые традиции, проявляющиеся в сфере правосознания и правовой культур. В частности отмечается, что исторический процесс возникновения права было права было неотъемлемой частью позитивного законодательства. С другой стороны потребность в источниках права была обусловлена необходимостью письменной фиксации действовавших в древнем обществе обычаев, религиозных норм, принципов морали, а также новых норм, выражающих волю властных институтов и нацеленных на регламентацию все более расширяющихся общественных отношений на этапе развития производительной экономики. Раскрываются исторические истоки развития источников права в древнем, среднем и современном этапах ее познание с особым акцентом на возникновение первых письменных источников права, которые были призваны регулировать общественные отношений с участием членов первых типов государственно организованного общества.

Kamolzoda I. I.

The summary

**Historical segment of the formation and development of the system
of sources of law in Tajikistan during the period of antiquity**

In the proposed article provides a detailed overview of the historical segment of the current sources of law on the territory of historical Tajikistan. It reflects the preserved

historical legal traditions manifested in the sphere of legal consciousness and legal cultures. In particular, it is noted that the historical process of the emergence of law was an integral part of positive legislation. On the other hand, the need for sources of law was determined by the need to record in writing the customs, religious norms, moral principles in force in ancient society, as well as new norms expressing the will of government institutions and aimed at regulating increasingly expanding social relations at the stage of development of a productive economy. The historical origins of the development of sources of law in the ancient, middle and modern stages of its knowledge are revealed, with special emphasis on the emergence of the first written sources of law, which were designed to regulate social relations with the participation of members of the first types of state-organized society.

Рецензент статьи Бободжонзода И. Х. – доктор юридических наук, доцент.

ВБД: 34.01 + 340 (573.3)

Қодирзода Т. Қ*.

БАЪЗЕ МАСЪАЛАҲОИ ШУУРИ ҲУҚУҚИИ СУДЯҲО

Калидвожаҳо: шуури ҳуқуқӣ, шуури ҳуқуқии касбии судяҳо, ташаккули шуури касбӣ, назарияи ҳуқуқ, фалсафа, психология, фаҳмиши шуури ҳуқуқӣ, фаъолияти иҷтимоии инсон, мақоми судя, идроки арзишҳои давлати демократӣ, ҳуқуқбунёд, дунявӣ, иҷтимоӣ, фарҳанги ҳуқуқӣ, маърифатнокии ҳуқуқӣ, сиёсати ҳуқуқӣ, паёми Президент, ислоҳоти судӣ-ҳуқуқӣ.

Ключевые слова: правосознание, профессиональное правосознание судей, формирование профессионального сознания, теория права, философия, психология, понимание правосознания, социальная активность человека, статус судьи, восприятие, ценности, демократическое государство, правовая, светская, социальная, правовая культура, правовое образование, правовая политика, Послание Президента, судебные реформы.

Keywords: legal consciousness, professional legal consciousness of judges, formation of professional consciousness, theory of law, philosophy, psychology and understanding of legal consciousness, human social activity, judicial status, perception of values of a democratic state, legal, secular, social, legal culture, legal education, legal policy, Presidential Message, judicial reforms.

Дар назарияи ҳуқуқ, фалсафа, психология ва дигар илмҳои ҷамъиятию равшаншиносӣ омӯзиш ва фаҳмиши шуури ҳуқуқӣ яке аз масъалаҳои нисбатан нав дониста мешавад. Аҳамияти илмӣ ва амалии омӯзиши шуури касбии ҳуқуқии судяҳо аз он иборат аст, ки ҳуқуқ натиҷаи фаъолияти иҷтимоии инсон буда, мазмун ва моҳияти он аз шуури ҳуқуқии ӯ вобаста аст. Бо дарназардошти он ки мақоми судя дар давлат, умуман дар ҷомеа яке аз маҳакҳои асосии дарк ва идроки арзишҳои давлати демократӣ, ҳуқуқбунёд, дунявӣ ва иҷтимоӣ мебошад, шуури ҳуқуқии касбии судя яке аз масъалаҳои муҳими омӯзиши илмӣ ба шумор меравад.

*Ходими пешбарӣ илмии шӯъбаи масоили назариявии давлат ва ҳуқуқи муносири Институти фалсафа, сиёсатшиносӣ ва ҳуқуқи ба номи А. Баҳовадинови Академияи миллии илмҳои Тоҷикистон, номзади илмҳои ҳуқуқшиносӣ. E-mail: t_kodirzoda@mail.ru

Дар илми муосир ба масъалаҳои таҳқиқи ҳамаҷонибаи нақши шуури ҳуқуқӣ дар ташаккули шуури ҳуқуқии касбии судя аҳамияти кофӣ дода нашудааст. Ин ҷабҳа ҳангоми таҳқиқи ҷунин мафҳумҳо ба амсоли «шуури ҳуқуқӣ» ва «ҷаҳонбинӣ» омӯхта шудааст. Ҳоло танҳо як қатор муҳаққиқон зернамудҳои шуури ҳуқуқии касбӣ, аз ҷумла, шуури ҳуқуқии судяҳо, прокурорҳо, адвокатҳо ва дигаронро фарқ мекунад.

Шуури ҳуқуқии касбии судя ҳамчун падидаи мураккаб ва гуногунҷабҳаи иҷтимоӣ-психологӣ дорои сифатҳои функционалӣ – сохторӣ буда, он дар ҳислатҳои инфиродии судя зоҳир гардида, моҳияти шуури ҳуқуқии охириро муайян намуда, табиати мавриди таҳқиқ қарордоштаро возеҳу равшан мекунад.

Бояд қайд кард, ки шуури ҳуқуқии касбии судя аз қисмати васеътари мафҳуми шуур мебошад. Зеро шуур яке аз мафҳумҳои таҳкурсии фалсафа, психология, ҷомеашиносӣ ба ҳисоб рафта, ҷузъи муҳими низоми равонии инсонро тавсиф мекунад. Фаъолияти шуур ба шахс имконияти фаҳмиши донишро дар бораи алоқамандӣ, муносибатҳо, қонунияти олами объективӣ, гузоштани мақсад ва тартиб додани нақшаҳо, ба танзим даровардан ва назорат бурдан аз болои муносибатҳои эҳсосӣ, оқилона ва мавҷуӣ амалиро бо ҳақиқат, самтҳои арзишии ҳастии худ ва беҳтар намудани шароити ҳаёти худро, таъмин месозад¹³.

Шуури касбӣ шакли шуури ҷамъиятӣ буда, бо худ маҷмӯи талабот, идеалҳо ва таассуроти асосии иҷтимоиро ифода медиҳад, ки ба касби муайян ва барои танзими муносибатҳои касбии одамон, мутаносибии талаботи маҳдуди касбӣ бо дастурҳои ҷамъиятӣ нигаронида шудааст.

Тавре ки Г.В. Лазутин қайд менамояд, шуури касбӣ ташкилаи низомӣ буда, мавзӯи инъикоси он фаъолияти мушаххаси касбӣ ва вазифаи он танзими соҳаи маҷмури фаъолиҳои иҷтимоии инсон мебошад. Ҳамин тариқ, мафҳуми «шуури ҳуқуқии касбӣ» як қисми шуури ҷамъиятиро дар бар гирифта, дар сохтори он ҳамчун тассавуроти таҳассусии таҷрибаи гурӯҳҳои мушаххаси касбӣ, дар натиҷаи тақсимои ҷамъиятии меҳнат ба вуҷуд меояд¹⁴.

Шуури касбии ҳуқуқиро В.В. Мухин ҳамчун «тарзи дарки том, мурағаб, дорои самти амалӣ, меъёран муқаррашудаи ҳақиқати ҳуқуқӣ ва таъсири фаъолони ба он муайян намуда, фаъолият ва инкишофи тартиботи ҳуқуқиро, ки субъекти он шахсони дорои таҳсилоти махсуси ҳуқуқӣ ва бо амалияи ҳуқуқӣ корозмудона машғуланд, таъмин месозанд»¹⁵.

Бояд гуфт, ки дар адабиёти ҳуқуқшиносӣ ду равиши дарки нақши ҳуқуқ дар ташаккули шуури ҳуқуқӣ арзи вуҷуд дорад.

Дар як ҳолат шуури ҳуқуқӣ ҳамчун падидаи махсусе муайян карда шудааст, ки бевосита ё бавосита бо ҳуқуқ айнаиш дода шуда, дар дигар ҳолат бошад ҳуқуқ ва шуури ҳуқуқӣ аз ҳам ҷудо гардида, ба соҳаҳои гуногуни ҳаёти ҷомеа: ҳуқуқ ба шуури ҳуқуқӣ, шуури ҳуқуқӣ бошад, ба сиёсӣ ё маънавӣ мутаносибӣ доништа шудааст.

Дар бораи носоҳеҳии мутаносиб донишҳои ҳуқуқ ва шуури ҳуқуқӣ, инчунин муқовимат байни онҳо К.Т. Белский қайд мекунад, ки «Ҳуқуқ унсури махсус буда, дар сохтори шуури ҳуқуқӣ ҷойгир мебошад, инчунин дорои аломат ва хусусиятҳои хоси худ буда, ба он имкон медиҳад, ки танзимкунандаи иҷтимоӣ бошад»¹⁶.

Дар асоси ин мулоҳиза изҳор кард, ки ҳуқуқ табиати дугона дорад: он ҳақиқатро дар шакли таассурот, гоёҳо ва арзёбӣ инъикос дода, ҳамзамон ҳамчун танзимгари мустақили иҷтимоӣ баромад мекунад.

¹³Ниг.: Новейший философский словарь / сост. А.А. Грицанов. – Мн.: Изд-во В.М. Скаун, 1998. – С. 65.

¹⁴ Ниг.: Лазутин Г.В. Профессиональная этика журналиста / Г.В. Лазутин. – М., 2000. – С. 89.

¹⁵Ниг.: Мухин В.В. Професійна правосвідомість: поняття, особливості, функції : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : спец. 12.00.01 / В.В. Мухин. – Х., 2007. – С. 12.

¹⁶Ниг.: Коробка В.Н. Правовое мировоззрение : монография / В.Н. Короб- ка. – Донецк : Донецкий юридический институт Луганского государственного университета им. Э.А. Дидоренко, 2008. – Ч. 2: Природа, место и роль в механизме правового регулирования, значение для правовой политики современного социально-демократического государства. – 2010. – С. 21.

Равшан кардани ғояи ҳуқуқ дар моҳияти худ инъикоси шуури ҳуқуқиро ташкил медиҳад. П.И. Стучка ҳуқуқро падидае мешуморад, ки дар асл дар се шакл вучуд дорад, яке аз онҳо мушаххас ва дутои он абстрактӣ (хаёлӣ) мебошанд.

«Шакли мушаххаси ҳуқуқи низоми муносибатҳои ҷамъиятӣ, тартиби муайяни чунин муносибатҳо мебошад, дар ҳоле ки шакли абстрактӣ (хаёлӣ), ки дар қонун эълон шудааст, танҳо як шакли таъмин ё дастгирии ин тартиб буда, метавонад мувофиқат накунад, аксар вақт ва ба таври назаррас аз муносибатҳои ҷамъиятӣ фарқ мекунад. Аммо шакли сеюм низ вучуд дошта, бо худ «хиссиёти психологӣ ботинӣ», ки дар сари инсон нисбати ин ё он муносибати муайяни ҷамъиятӣ ба вучуд меояд ва онро ҳамчун арзёбии ӯ ҷиҳати мутобиқии муносибатҳои ҷамъиятӣ аз нуқтаи назари «адлу адолат», «шуури дохилии (ботинии) ҳуқуқ», ҳуқуқи табиӣ (фитрӣ) дида мешавад, ифода меёбад»¹⁷.

Мазмуни ҳуқуқиро бе таҳқиқи шуури ҳуқуқӣ фаҳмидан имконнопазир аст, бинобар ин онҳоро дар чунин алоқамандии мантиқӣ омӯхтан лозим аст: «ҳуқуқ - шуури ҳуқуқӣ - фаъолияти татбиқи ҳуқуқии судя». Аз нуқтаи назари эҳсосию психологӣ ҳуқуқ ҳамчун объекти инъикоси шуури ҳуқуқӣ ба шумор меравад, яъне шуури ҳуқуқӣ нақши омили субъективиро дар дарки ҳуқуқ мебозад. Шуури ҳуқуқӣ шакли идеалии ҳастии ҳуқуқ буда, дар он тавассути механизмҳои зехнӣ-равонӣ тамоми зухуроти ҳуқуқӣ возеҳу равшан мегардад. Ҳамин тавр, дар шуури ҳуқуқӣ, ғояҳои ҳуқуқӣ ҳамчун натиҷаи инъикоси ҳуқуқи объективонаи мавҷуда ба вуқӯ меоянд.

Ташаккули шуури ҳуқуқиро В. М. Василев чунин шарҳ медиҳад: «Ғояҳои ҳуқуқие, ки дар низоми меъёрҳои ҳуқуқӣ объективӣ гардида, ба ташаккули ҳуқуқии муносибатҳои ҳуқуқӣ илҳом мебахшанд, ба шуури ҳуқуқии шахсоне мубаддал мегарданд, ки дар асоси онҳо меъёрҳои нави ҳуқуқро ташкил ва ҳуқуқи амалкунандаро татбиқ намуда, онҳоро дар фаъолияти ҳаррӯза асра карда, риоя мекунанд ва аз он истифода мебаранд»¹⁸.

Пеш аз он ки бевосита ба омӯзиши нақши шуури ҳуқуқӣ дар шуури ҳуқуқии касбии судя гузаштан, зарур аст, ки унсурҳои алоҳидаи сохтори онро, ки ҳар яке аз онҳо дорои аҳамият ва ҷузъҳои алоҳидаи таркибии худ мебошанд, ҷудо карда шаванд:

Якум, ҳангоми муайян кардани муқоисакунии шуури касбии ҳуқуқии судя маҳаки асосии он унсури мантиқӣ-меъёрӣ мебошад, ки он ҳаҷм ва амиқии донишҳои ҳуқуқӣ, сатҳи тафаккури ҳуқуқиро дар бар мегирад. Фаҳмиши ҳуқуқӣ истилоҳи мушаххаси ченшавандаро ташкил дода, сохтори худро дорад, ки ба донишҳои асосӣ, соҳавӣ, ибтидоӣ ва дуюмдараҷа дар бораи ҳуқуқҳои позитивӣ ва қонуниятҳои алоҳидаи фаъолияти он тақсим мешаванд.

Дуюм, як қисми шуури касбии ҳуқуқии судя, ки манбаи равонӣ дорад, эҳтироми баланд нисбат ба ҳуқуқ ва эътиқод ба зарурати иҷрои бошууронаи талаботи он, дарки ҳуқуқро ҳамчун арзиши олиӣ ҷамъиятӣ ташкил медиҳад.

Сеюм, самт ба рафтори фаъоли ҳуқуқӣ ва аз ҷиҳати касбӣ аҳамиятнок чунин пешбинӣ мекунад: омодагӣ ба иҷрои вазифаи касбӣ, татбиқи дақиқ ва қатъии талаботи меъёрҳои ҳуқуқӣ, риояи принципҳои дар мубориза бар зидди ҳуқуқвайронкуниҳо, талош барои адлу адолат, эътирофи зарурати такмили худ.

Тавре ки мебинед, шуури касбии ҳуқуқии судя аз чараёни инъикос додани на танҳо ҳуди ҳуқуқ, балки тамоми ҳақиқати ҳуқуқӣ, аз ҷумла низоми амалкунандаи қонунгузорӣ, назарияҳои ҳуқуқӣ, концепсияҳо ва мафкураҳо иборат аст.

¹⁷Ниг.: Гриценко Г.Д. Право как социо-культурное явление. Философско-антропологическая концепция : дис. ... д-ра филос. наук : 09.00.13 / Г.Д. Гриценко. – М. : РГБ, 2005 – С. 122.

¹⁸Ниг.: Васильев А.М. Правовые категории. Методологические аспекты разработки системы категорий теории права / А.М. Васильев. – М., 1976. – С. 78.

Дар баробари ғояҳо, таассурот, ки дастовардҳои шуури инсонӣ буда, аз нуқтаи назари самаранокии ҳадди аққали танзими ҳуқуқии муносибатҳои воқеияти муайяни иҷтимоӣ-фарҳангӣ, ғояҳои беҳтарини ҳуқуқиро интихоб мекунанд. Ва дар шуури ҳуқуқӣ намудҳои гуногуни низоми донишҳои ҳуқуқӣ, арзишҳо, афзалиятҳо, гуногунии таассурот дар бораи тарзу усулҳои танзими ҳуқуқӣ, ғояҳои пешрафтаи ҳуқуқӣ ва ғояҳои, ки тамоюлҳои консервативии таҳаввулотии ҳуқуқиро инъикос мекунанд, ҷамъ оварда мешавад.

Азбаски шуури ҳуқуқӣ яке аз унсурҳои шартҳои объективии ташаккул, фаъолият ва рушди ҳуқуқ ба шумор меравад, пас вобаста аз он ки дар шуури ҳуқуқӣ кадом ғояҳои ҳуқуқӣ бартарӣ доранд, то чӣ андоза арзишҳои, ки дар шуури касбии ҳуқуқии судя қарор доранд, ба арзишҳо ва идеалҳои ҳуқуқ мувофиқат мекунанд, ба ҳамин андоза ҳуқуқ ҳамчун танзимгари амалияи судӣ ҳолисона ба вучуд меояд. Аз ин ҷиҳат, ҳуқуқ объекти таъсиррасонӣ ба шуури касбии ҳуқуқии судя буда, охириин ҳамчун воситаи субъективии баамалбарории ҳуқуқ баромад мекунанд.

Ҳуқуқ мустақилияти нисбӣ, мухторият дошта, дар «мантиқи ҳуқуқӣ», ки асосан дар ҳуқуқ бо самти органикӣ ба идеалҳо ва арзишҳои дараҷаи олий муайян карда шуда, ҳуқуқ тадриҷан ба ғояҳо ва принципҳои асосию бунёдӣ ифода меёбад. Аз ин рӯ, шуури ҳуқуқии касбии судя, ки бо қолабҳои идеологӣ гарон карда шудааст, наметавонад моҳиятан ба мазмуни қонун таъсир расонад, гарчанде метавонад ҳуқуқи позитивиро дар ҷараёни татбиқи он куллан тағйир диҳад.

Шуури ҳуқуқии касбии судя сатҳи олии инъикоси равонии ҳақиқат аз тарафи судя, дар шакли образҳо ва мафҳумҳои умумишуда ба амал баровардани онҳо мебошад. Шуури ҳуқуқии касбии судяро дониши касбӣ, тафаккури касбӣ ташкил медиҳад. Нақши муҳимро дар ин ҷо маҳакҳои муайяни ҳуди арзёбӣ, ки дар байни онҳо ҳолати эҳсосии судя, муносибати ӯро нисбат ба ҳуқуқ ҷудо кардан лозим аст. Барои ташаккули шуури касбии ҳуқуқии судя тафаккури касбии ӯ, – яъне низоми ихтиёрдорӣ иттилоотӣ - ҳуқуқии вазъият ба шарофати дастурҳои таъиноти касбӣ аҳамияти махсус дорад, яъне ин самти ҷамъбасти судя дар ҳолатҳои мушаххаси касбӣ- ҳуқуқӣ оид ба ҳақиқат мебошад. Дар тафаккури судя ҳосиятҳои объективӣ ва алоқамандӣ байни падидаҳои ҳуқуқӣ, моҳияти ҳислатҳои умумии онҳо, ки дар шакли мулоҳиза, ҳисоббарорӣ ва фаҳмиш ифода меёбанд, таъсири карда мешаванд.

Вобаста ба ин, мулоҳизаи судя бояд ҳамчун муқаррар намудани алоқамандии умумӣ дар соҳаи ҳуқуқӣ - касбӣ ҳисоб карда шавад.

Мулоҳизаҳои судя бояд дар худ меъёрӣ, саҳеҳӣ, расмийнокии ҳулосаҳои муттаҳид созанд. Онҳо махсусан бо воқеиятҳои қаблан санҷидашуда, қонуният, низоми фикру ҳулосаҳо асос меёбанд. Ҳулосабарориҳои судя ҷамъбасти гуруҳи яхелаи падидаҳои ҳуқуқӣ; гирифтани дониши нав аз донишҳои мавҷуда мебошад. Ҳулосабарори судя набояд аз доираи меъёрҳои муқаррарнамудаи қонун берун барояд.

Фаҳмиши судя дарки моҳияти (хусусиятҳои асосии) падидаи мушаххаси ҳуқуқӣ ҳамчун гуногунии гуруҳи муайяни ҷунин падидаҳо мебошад. Судя ин ё он падидаҳо ба воситаи мафҳум (дуздӣ, сохтакорӣ, сӯиқасд ба куштор ва ғайра) банду баст намуда, фаъолияти эҷодии равониро ҷамъбаст карда, самтро ба меъёрҳои ҳуқуқии дар қонун муқарраргардида равона мекунанд. Аз ин бармеояд, ки тафаккури касбии судя аз дониш, маданияти умумӣ ва таҷрибаи касбии ӯ вобаста аст.

Ба нақши дарки ҳуқуқ дар ташаккули шуури касбии ҳуқуқии судя таваҷҷӯҳ зоҳир намуда, муайян кардан лозим аст, ки дар шакли идрок умуман фаҳмиш баромад карда, «самти» шахсият дар ҷомеа мебошад. Шуур тарзи дарк, тафаккур, инъикоси мақсаднок ва табилии созандаву эҷодии ҳақиқат буда, ҳам ҷанбаҳои маърифатӣ ва ҳам эҳсосиро дар бар мегирад.

Ҳамаи судяҳо аз ҷиҳати касбӣ як гуруҳи яхела - ҷомеаи судиро ташкил медиҳанд. Асосҳои ҳуқуқии он Конституцияи Ҷумҳурии Тоҷикистон (минбаъд - ҚТ), Қонуни конституционии ҚТ «Дар бораи судҳои Ҷумҳурии Тоҷикистон» буда, ягонагии

низомии судиро, ки бо риояи қоидаҳои бо қонун муқаррарнамудаи пешбурди истехсолоти судӣ аз ҷониби ҳамаи судҳо, татбиқи Конститутсияи ҚТ, қонунҳо, принципҳо ва меъёрҳои аз ҷониби умум эътирофшудаи ҳуқуқи байналмилалӣ ва шартномаҳои байналмилалии ҚТ, эътироф намудани иҷроии ҳатмии санадҳои судие, ки эътибори қонунӣ пайдо кардаанд дар тамоми ҳудуди ҚТ, бо қонунгузори мустаҳкам намудани ягонагии мақоми судяҳо, маблағгузори судҳо аз ҳисоби бучети давлатӣ мебошад. Инчунин, мустаҳкам кардани мавқеи ягонаи ҳуқуқӣ барои тамоми судяҳои дорои мавқеи махсуси ҳуқуқии категорияҳои алоҳидаи судяҳо ва муқаррар мекунад, ки судяҳо шахсоне мебошанд, ки ба тариқи конституционӣ салоҳияти амалӣ намудани адолати судиро дошта, вазифаҳои худро дар асоси касбӣ иҷро мекунад, таъмин месозанд. Ҷамъияти судӣ ҳадафу мақсад ва вазифаҳои умумӣ, усулҳо ва шаклҳои мувофиқи татбиқи меъёрҳои ҳуқуқро дар ҷараёни баамалбарории адолати судӣ муттаҳид мекунад.

Шуури ҳуқуқии касбӣ бо шуури ҷамъиятӣ, ки бо гуногунрангӣ, консерватизм, мавҷудияти ақидаҳо, ғояҳои таассуротҳои ҳуқуқии гуногун ё бевосита ба ҳаммуқобил, инчунин хурофот ва гумроҳӣ саҳт алоқаманд аст, тавсиф меёбад.

Алоқаи онҳо дар ҳолатҳои зерин зухур меёбад.

Якум, «шуури шахси алоҳида, агар аз хусусиятҳои хоси фардии ӯ сарфи назар кунем, ки ин бо моҳияти худ шуури ҷамъиятӣ мебошад, зеро ҳар як фард маҳсули шароити ҷамъиятии ҳаёти замони худ мебошад»¹⁹.

Дуюм, «дар ҷамъият аллакай таасуроти ниҳодаи дорои асоси чуқури таърихӣ ва решаҳои иҷтимоӣ дар бораи рафтори хавфноку ғоидабахш, зарурию мамнуъ, гунаҳгорона ва бегуноҳ арзи вҷуд доранд. Онҳо дорои хусусияти объективӣ-меъёрӣ дошта, ба рафтор дар соҳаи ҳуқуқ таъсири мустақилона мерасонанд»²⁰.

Сеюм, «хусусияти ҳамкориҳои шаклҳои шуури ҳуқуқшиносон аз он вобаста аст, ки кадом мавқеро шаклҳои дахлдори шуури ҷамъиятӣ дар низомии болосоҳти идеологӣ ишғол менамояд»²¹.

Чорум, шуури ҷамъиятӣ, категорияҳо, ғояҳо ва принципҳои он ҳамчун воситаҳои баромад мекунад, ки бо кӯмаки онҳо судяҳо меъёрҳои ҳуқуқро татбиқ менамоянд. Таҳлили муқаррароти мазкур имкон медиҳад ба ҳулоса дар бораи имконнопазирии инкори муқаррароти ҳуқуқии шуури ҷамъиятӣ бинобар аҳамиятнокии онҳо омад. Ҳамкориҳои шуури ҷамъиятӣ ва шуури касбии судя яктарафа нест.

Чунончӣ, санади эътибори қонунӣ пайдонамудаи суд, тавассути вазифаҳои танзимкунанда, пешгирикунанда ва тарбиявӣ ба шуури ҷамъиятӣ таъсири баръаксӣ ташаккулдиҳандаро мерасонад. Шуури ҳуқуқии касбӣ намудҳои гуногуни шуури ҳуқуқии ҳуқуқшиносонро фаро мегирад. Ҳар як касби ҳуқуқшиносӣ изи махсуси худро ба соҳаҳои зехнӣ, эҳсосӣ ва дигар соҳаҳои шуури фард мегузорад ва ба ин васила шуури ҳуқуқии фардиро, ки дар амалӣ намудани фаъолияти касбӣ нақши ҳалкунанда мебозад, ташаккул медиҳад. Дар боло қайд карда шудааст, ки шуури ҳуқуқии ҳуқуқшиносон яке аз намудҳои шуури ҳуқуқии гурӯҳи мебошад.

Вале бояд дар назар дошт, ки дар ин маврид мафҳуми «гурӯҳ» на ҳамчун хусусияти миқдорӣ, балки ҳамчун хусусияти сифатӣ фаҳмида мешавад. Ин маънои онро дорад, ки мавриди қайд кардани ин ё он намуди шуури ҳуқуқӣ, дар навбати аввал, диққат бояд ба ҷунин аломатҳо, ба амсоли умумияти предмет, мақсад, вазифаҳои меҳнатӣ, шароити меҳнат, инчунин роҳҳо, усулҳо ва шаклҳои иҷроии онҳо ҷалб карда шавад. Масалан, ба ҳамагон маълум аст, ки ба судяҳо ва прокурорҳо мавҷудияти тамоили айбдоркунӣ хос аст, адвокатҳо бошанд, бештар ба ҳимояи манфиати

¹⁹ Ниг.: Ратинов А.Р. Роль закона и социалистического правосознания при оценке доказательств // Теория доказательств в советском уголовном процессе.- М.: Юрид. лит., 1973. - С. 488.

²⁰ Ниг.: Грошев А.В. Правосознание и правотворчество (Уголовно-правовой аспект): учеб. пособие / МВД России.- Екатеринбург. высш. шк. Екатеринбург, 1996. - С. 54.

²¹ Ниг.: Соколов Н.Я. Асари ишорашуда. - С. 72 - 73.

мизочон тавассути тамоми воситаҳои дастрас, ҳамзамон сарфи назар аз манфиати чомеа майл доранд.

Ин чамъбасти фаъолияти зеҳнии судя буда, натиҷаи фаҳмишро дар бар мегирад, ки дар он арзёбии ҳолатҳои воқеии парванда ва меъёрҳои танзимкунандаи ин муносибат инъикос ёфта, дар шуури касбии ҳуқуқии судя мутобиқи донишҳои ақидаҳо ва арзёбии сиёсӣ, ҳуқуқӣ, маънавӣ, ахлоқӣ мункасир мешаванд. Ин натиҷаи дигаргунсозии маҷмӯи томи донишҳои: ҳуқуқӣ, сиёсӣ, маънавӣ, ахлоқӣ, динӣ, эстетикӣ ва дигар донишҳои мебошад, ки дар давоми ҳаёти судья чамъ карда шудааст.

Воқеан, судя қарорхоро дар доираи бамалбарории адолати судӣ, ки онро як намуди фаъолияти давлатие, ки суд бо роҳи дар маҷлисиҳои судӣ дар шакли махсус баррасӣ намудани муҳолифатҳои ҳуқуқии ба доираи салоҳияти ӯ мансуббуда ба амал мебарорад ва қабули қарорҳои умумихатмӣ, ки бо маҷбуркунии давлатӣ мустаҳкам ва муайян карда шудааст, қабул мекунад²². Қарори судӣ, ки бо иштироки бевоситаи шуури ҳуқуқӣ қабул шудааст, дар шакли мутамарказ донишро дар бораи предмети муҳофизати судӣ дар бар мегирад.

Ҳамин тариқ, сифати ҳалнома бештар аз донише, ки бар асоси он гузошта шудааст, мукамалӣ ва эътимоднокии он бевосита ба сатҳи шуури ҳуқуқии касбии судя алоқаманд мебошад. Дониш ин натиҷаи дар амал санҷидашудаи дарки ҳақиқат, инъикоси воқеии он дар тафаккури инсон мебошад²³. Ин метавонад дониш дар бораи ҳолатҳои мушаххаси ҳодиса бошад, ки бо оғози тафтишот шакли мафҳуми истилоҳоти ҳуқуқиро мегиранд, яъне дониши ҳуқуқӣ мегарданд. Дар онҳо, инчунин дар арзёбии шахсии меъёрҳои ҳуқуқӣ дар шакли маҷмӯи таҷрибаи касбии судя, ки дар натиҷаи иштироки бевосита дар муҳофизаҳои судӣ ва кори суд ба даст оварда шудааст, ифода меёбад.

Дониш ба фард дар шакли тайёр дода намешавад. Ин натиҷаи дарк, чамъбасти мақсадноки интиҳоб ва арзёбии маълумот дар бораи воқеияту ҳодисаҳои ҳуқуқӣ, ки дар парвандаи мушаххас бояд муқаррар карда шаванд, мебошад.

Дар байни ҳолатҳои, ки бояд исбот карда шаванд, моддаи 85-и КМҚ ҚТ, аз ҷумла, ҳодисаи ҷиноят (вақт, ҷой, тарз), гунаҳгории шахс дар содир намудани ҷиноят, шакл гуноҳ ва сабабҳои содир намудани ҷиноят ва ғайра. Дар муҳофизаи маданӣ, моддаи 58-и КММ ҚТ далели парванда, ки ҳама гуна маълумот оид ба воқеияте, ки ба тариқи пешбининамудаи қонун ба даст оварда шудааст ва дар асоси он суд мавҷуд ё набудани ҳолатҳои асосноки даъво ва изҳори норозигии тарафҳо, инчунин дигар ҳолатҳои барои ҳалли дурусти парванда аҳамиятдоштаро муқаррар мекунад. Аз ин лиҳоз, фикр кардан, ки маҷмӯи далелҳо ин ҳосили чамъи одии арифметикӣ аст, қобили қабул намебошад.

Гузaronидани миқдори маълуми далелҳо ба таъини сифатии онҳо, яъне муқаррар намудани аризиши исботии онҳоро шуури ҳуқуқӣ, таҷрибаи касбии судя ба амал мебарорад²⁴.

Дар сурати мавҷуд набудани дигаргуншавии шуури ҳуқуқӣ судяро ба татбиқи дурусти қонун водор месозад ва аз ин рӯ, яке аз омилҳои қабули қарори қонунӣ, одилона ва асосноки судӣ мебошад. Бе шуури ҳуқуқӣ ба дониши ҳуқуқӣ табдил додани маълумот дар бораи ҳодиса ва воқеият ғайриимкон мегардид. Бояд гуфт, ки ҳолатҳои, ки ҳангоми ҳалли ҷамъии онҳо шуури ҳуқуқӣ воқеан маротибаҳои бешумор ҳамроҳ мешавад.

²²Ниг.: Бойков А.Д. Третья власть в России. Очерки о правосудии, законности и судебной реформе 1990 - 1996 гг. - М., 1997. - С. 125.

²³Ниг.: Советский энциклопедический словарь / Гл. ред. А.М. Прохоров. 4-е изд.- М.: Сов. энциклопедия, 1987. - С. 466.

²⁴ Ниг.: Грошевой Ю.М. Проблемы формирования судейского убеждения в уголовном судопроизводстве. Харьков: Вища школа. Изд-во при Харьк. ун-те, 1975. - С. 73.

Ҳамин тариқ, бо ин ё он тарз шуури ҳуқуқӣ дар арзёбии воқеияту ҳодисаҳои ҳуқуқӣ, ҳаллу фасли масъала чиҳати ҷоизи ва таносубии далелҳо, тафсир ва татбиқи меъёрҳо, ташаккули этиқоди ботинӣ, омодагии қарори суд ва ғайра иштирок мекунад.

Адабиёт:

1. Конститутсияи Ҷумҳурии Тоҷикистон аз 6. 11 соли 1994, бо тағйири иловаҳо бо тариқи раъйпурсии умумихалқӣ аз 26 сентябри соли 1999, аз 22 июни соли 2003, аз 22 майи соли 2016. // Махзани мутамаркази иттилоотӣ-ҳуқуқии ВА ҚТ «Адлия» [Захираи электронӣ]. – Манбаи дастрасӣ: URL: <http://www.adlia.tj> (санаи муроҷиат: 01.05 соли 2023).

2. Қонуни конститутсионии Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи судҳои Ҷумҳурии Тоҷикистон». // Ахбори Маҷлиси Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон, с. 2014, №7, қ. 1, мод. 380; с. 2015, №7-9, мод. 698; с. 2016, №7, 603; Қонуни конститутсионии ҚТ аз 21.02.2018 с., № 1509.

3. Аверин А.В. Правоприменительная деятельность суда и формирование научно-правового сознания судей: Проблемы теории и практики / Под ред. Байтина М.И. - Саратов: Изд-во ГОУ ВПО «Сарат. гос. акад. Права», 2003. – 305с.

4. Амосов С. Пределы судебного познания в процессуальном праве / С. Амосов // Российский судья. – 2001. – № 1. – С. 15–19.

5. Баранов П.П., Овчинников А.И. Актуальные проблемы теории правосознания и правового мышления. Ростов н/Д: РЮИ МВД России, 2006. – 82с.

6. Баранов П.П. Правосознание и правовое воспитание / П.П. Баранов // Общая теория права: Курс лекций / под ред. В.К. Бабаева. - Нижний Новгород: Изд-во Нижегород. ВШ МВД РФ, 1993. - С.474 -475.

7. Грошев А.В. Правосознание и правотворчество (Уголовно-правовой аспект): Учеб. пособие / МВД России.- Екатеринбург. высш. шк. Екатеринбург, 1996.

8. Окара А.Н. Правосознание - центральная категория философии права И.А. Ильина / А.Н. Окара // Государство и право. - 1999. - № 6. - С. 86.

9. Сафронов В. В. Правосознание гражданина: дис. ... канд. юрид. наук. Красноярск, 2004.

Қодирзода Т. Қ.

Фишурда

Баъзе масъалаҳои шуури ҳуқуқии судяхо

Дар мақола суҳан дар бораи андешидани тадбирҳо чиҳати пайваста баланд бардоштани донишу малакаи касбӣ, масъулияти одоби судяхо, беҳдошти раванди бозомӯзии ихтисосӣ бо назардошти тағйирот дар низоми таҳсилоти олии касбӣ ва дар ин замина баланд бардоштани мақоми Маркази таълимии судяхои назди Суди Олӣ, ки метавонад асос барои қабули қарорҳои қонунию асоснок гардад. Муаллиф қайд менамояд, ки сиёсати давлатӣ дар сатҳи ташаккул ва баланд бардоштани фаҳмиши шуури ҳуқуқӣ, аз ҷумла ба якҷанд принципҳо ба монанди афзалияти ҳуқуқ ва озодиҳои инсон; волияти Конститутсия ва қонун; адолати иҷтимоӣ; илм; мавҷудияти иттилооти ҳуқуқӣ; маърифати ҳуқуқӣ таъя мекунад. Зикр карда мешавад, ки ташаккули шуури касбии ҳуқуқии судяхо ҳамчун шакли шуури ҳуқуқӣ баланд бардоштани сифати тайер кардани кадрҳои ҳуқуқиро талаб мекунад. Қайд мегардад, ки шуури касбии ҳуқуқии судя аз ҷараёни инъикос додани на танҳо ҳуди ҳуқуқ, балки тамоми ҳақиқати ҳуқуқӣ, аз ҷумла низоми амалкунандаи қонунгузорӣ, назарияҳои ҳуқуқӣ, концепсияҳо, идеологияҳо иборат аст.

Аннотация
Некоторые вопросы правосознания судей

В статье говорится о принятии мер по постоянному повышению профессиональных знаний и навыков, ответственности и этики судей, совершенствованию процесса профессиональной переподготовки с учетом изменений в системе высшего профессионального образования, и в этом контексте повышению статуса Учебный центр для судей при Верховном Суде, который может быть основой для принятия законных и обоснованных решений. Автор отмечает, что государственная политика на уровне формирования и повышения правосознания включает такие принципы, как приоритет прав и свобод человека; верховенство Конституции и закона; социальная справедливость; наука; доступность правовой информации; опирается на юридические знания. Указано, что формирование профессионального правосознания судей как формы правосознания требует повышения качества подготовки юридических кадров. Отмечается, что правопрофессиональное сознание судьи складывается из процесса отражения не только самого права, но и всей правовой истины, включая действующую правовую систему, правовые теории, концепции, идеологии.

Kodirzoda T. Q.

The summary
Some issues of judicial awareness

The article talks about the adoption of measures for the constant improvement of professional knowledge and skills, responsibility and ethics of judges, improvement of the process of professional retraining taking into account changes in the system of higher professional education, and in this context the improvement of the status of the Training Center for Judges at the Supreme Court, which can be fundamental for making legal and reasonable decisions. The author notes that state policy at the level of formation and improvement of legal awareness includes such principles as the priority of human rights and freedom; the supreme constitution and law; social justice; science; availability of legal information; It is not based on legal knowledge. It is pointed out that the formation of the professional legal knowledge of judges as a form of legal knowledge requires the improvement of the quality of training of legal personnel. It is noted that the legal professional knowledge of the judge is made up of the process of reflection not only of the right, but of the entire legal truth, including the current legal system, legal theories, concepts, and ideologies.

Муқарризи мақола Маҳмудов И. Т. – номзади илмҳои ҳуқуқшиносӣ, дотсент.

ТАФСИРИ МОДДАИ 6 ҚОНУНИ ҶУМҲУРИИ ТОҶИКИСТОН “ДАР БОРАИ ТАРБИЯИ ВАТАНДҶУСТИИ ШАҲРВАНДОН”

Калидвожаҳо: давлат, ҳуқуқ, Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон, мақоми ваколатдори давлатӣ, салоҳият, тасдиқ, роҳбарӣ, ҷамоаҳангӣ, назорат, қонун, ватандӯстӣ, шаҳрвандон, уҳдадорӣ, ҳадди ваколатҳо, айният, қонуният, ҷавобгарӣ.

Ключевые слова: государство, права, Правительства Республики Таджикистан, уполномоченный орган государства, компетенция, утверждение, руководства, координация, контроль, закон, патриотизм, граждане, обязанности, пределы полномочий, объективность, законность, ответственность.

Keywords: state, rights, Government of the Republic of Tajikistan, authorized body of the state, competence, approval, leadership, coordination, control, law, patriotism, citizens, duties, limits of authority, objectivity, legality, responsibility.

Моддаи 6. Салоҳияти Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон дар самти амалисозии сиёсати давлатӣ дар соҳаи тарбияи ватандӯстии шаҳрвандон

Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон дар самти амалисозии сиёсати давлатӣ дар соҳаи тарбияи ватандӯстии шаҳрвандон дорои салоҳияти зерин мебошад:

- пешбурди сиёсати давлатӣ дар соҳаи тарбияи ватандӯстии шаҳрвандон;
- муайян намудани мақоми ваколатдори давлатӣ дар соҳаи тарбияи ватандӯстии шаҳрвандон;
- тасдиқи дурнамо, консепсия, стратегия ва барномаҳои давлатии тарбияи ватандӯстии шаҳрвандон;
- ташаққул додани заминаи меъёрию ҳуқуқии тарбияи ватандӯстии шаҳрвандон;
- салоҳияти дигари пешбиниамудай қонунгузори Ҷумҳурии Тоҷикистон.

Тафсир. Дар моддаи 6 қонуни тафсиршаванда салоҳияти Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон (минбаъд - ҚТ) дар самти амалисозии сиёсати давлатӣ дар соҳаи тарбияи ватандӯстии шаҳрвандон муайян шудааст, ки дар 5 сарҳат ифода ёфтааст. Ҳар яки онро таҳлил ва маънидод мекунем.

Дар аввал ин кор қайд намудан лозим аст, дар асоси қисми 2 моддаи 73 Конститутсияи амалкунандаи ҚТ, Ҳукумат роҳбарии самараноки соҳаҳои иқтисодӣ, иҷтимоӣ, фарҳангӣ ва иҷроӣ қонунҳо, қарорҳои яққояи Маҷлиси миллӣ ва Маҷлиси намояндагон, қарорҳои Маҷлиси миллӣ, қарорҳои Маҷлиси намояндагон, фармону амрҳои Президенти Тоҷикистонро таъмин мекунад²⁵. Дар амалӣ намудани функсияҳои болозикр қайд намудани лозим аст, ки се шикасти ориёӣ, бо ҷой доштани мушкilotҳои зерин дар идоракунии ҳокимияти иҷроия алоқамандӣ дошт:

1). Мудохилаи табақаи рӯҳонӣ ба фаъолияти ҳокимон, наздикони онҳо, ба мансабдорону ғумоштагонӣ подшоҳ;

2). Вучуд доштани фасоду хиёнат у гурӯҳбозӣ дар дарборони шохӣ;

* Ассистенти кафедраи ҳуқуқи мадания факултети ҳуқуқшиносии Донишгоҳи миллии Тоҷикистон.

²⁵Ниг.: Конститутсияи ҚТ аз 6. 11 соли 1994, бо тағйиру иловаҳо бо тариқи раъйпурсии умумихалқӣ аз 26 сентябри соли 1999, аз 22 июни соли 2003, аз 22 майи соли 2016. // Махзани мутамаркази иттилоотӣ-ҳуқуқии ВА ҚТ «Адлия» [Захираи электронӣ]. – Манбаи дастрасӣ: URL: <http://www.adlia.tj> (санаи мурочиат: 01.09 соли 2023).

3). Ноадолатӣ, бепарвой ва зулму ситам, дурии ҳокимият аз мардуми одӣ ва меҳнаткаш;

4). Заифии артиш, таваҷҷуҳ надодан ба тайёрии ҷангӣ ва таъминоти он, инчунин даҳолати бечо ба хизматчиёни ҳарбӣ;

5). Дуршавии донишмандон аз низоми идораи давлат ва бо ҳар роҳу восита воридшавии чоплусону ҷалласаводони беномус ба дарбор ва низоми идоракунии давлатӣ;

6). Омезиши қавму қабилаҳои гуногуни ғайриорӣ бо ориёӣҳо дар сарзамини таърихӣ онҳо, неруи муқовимати онҳоро заиф гардонид²⁶.

Бинобар ин, дар амалӣ намудани салоҳияти Ҳукумати ҚТ дар самти амалисозии сиёсати давлатӣ дар соҳаи тарбияи ватандӯстии шаҳрвандон, бояд мушкилоти зикршуда ҷой надошта бошад.

Пешбурди сиёсати давлатӣ дар соҳаи тарбияи ватандӯстии шаҳрвандон яке аз салоҳиятҳои Ҳукумати ҚТ буда, нақши онро дар муайян намудани нуқтаҳои асосии сиёсати давлатӣ дар ин самт ифода мекунад.

Муайян намудани мақоми ваколатдори давлатӣ дар соҳаи тарбияи ватандӯстии шаҳрвандон дар он ифода мегардад, ки ҳамаи мақомотҳои давлатӣ ва иттиҳодияҳои ҷамъиятӣ ва шахсони дигар уҳдадор мебошанд, ки дар соҳаи баёншуда ғаёл бошанд. Вале барои ҳамоҳангсозии ғаёлият дар самт бояд мақоми ваколатдори давлатӣ дар соҳаи тарбияи ватандӯстии шаҳрвандон ба таври мушаххас муайян карда шавад. Ин мақомот оид ба иҷрои корҳои банақшагирифташуда дар назди Ҳукумат ҳисоботдиҳанда мебошад. Дар асоси қарори Ҳукумати ҚТ аз 29 майи соли 2023, таҳти №217²⁷, Кумитаи кор бо ҷавонон ва варзиши назди Ҳукумати ҚТ сиёсати давлатиро дар соҳаи тарбияи ватандӯстии шаҳрвандон амалӣ менамояд.

Тасдиқи дурнамо, концепсия, стратегия ва барномаҳои давлатии тарбияи ватандӯстии шаҳрвандон яке аз салоҳиятҳои дигари Ҳукумат мебошад. Аз он бармеояд, ки тарбияи ватандӯстии шаҳрвандон характери нақшавӣ ва барномавӣ дорад. Дар иҷрои он чорабиниҳои мақсаднок пешакӣ муайян гардида, масъулон ва нозирон ба таври инфиродӣ вазифадор карда мешаванд. Масалан, бо қарори Ҳукумати ҚТ аз 29 декабри соли 2022, таҳти №629 Барномаи давлатии тарбияи ватандӯстӣ, эҳсоси масъулияти шаҳрвандӣ ва таҳкими ҳувиати миллии ҷавонони Тоҷикистон барои солҳои 2023-2027 тасдиқ карда шудааст²⁸.

Ташаккули заминаҳои меъёрию ҳуқуқии тарбияи ватандӯстии шаҳрвандон яке аз салоҳиятҳои асосӣ буда, маънои онро дорад, ки дар ин самт Ҳукумати ҚТ метавонад қарор ва фармоиш қабул намояд. Аз қисми 2 моддаи 23 Қонуни ҚТ “Дар бораи санадҳои меъёрии ҳуқуқӣ”²⁹ бармеояд, ки санади меъёрии ҳуқуқии Ҳукумати ҚТ дар шакли қарор қабул карда мешавад.

Ҳамин тавр, қарорҳои хусусияти фардишуда ва фармоишҳои он санадҳои меъёрии ҳуқуқӣ (хусусияти умумихатмӣ дошта) намебошанд. Бинобар ин, дар ин самт Ҳукумати ҚТ субъекти ғаёлияти ҳуқуқҷодкунӣ мебошад. Чи тавре маълум аст,

²⁶ Ниг.: Мирзоён З. Се шикасти Ориёӣҳо. – Душанбе: Истиқлол, 2022. – С. 119 – 120.

²⁷ Ниг.: Қарори Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон “Дар бораи муайян намудани мақоми ваколатдори давлатӣ дар соҳаи тарбияи ватандӯстии шаҳрвандон” аз 29. 05 соли 2023, № 217. // Махзани мутамаркази иттилоотӣ-ҳуқуқии ҚТ «Адлия». Шакли 7.0. [Захираи электронӣ]. Манбаи дастрасӣ: URL: <http://www.adlia.tj> (санаи муроҷиат: 20.09 соли 2023).

²⁸ Ниг.: Барномаи давлатии тарбияи ватандӯстӣ, эҳсоси масъулияти шаҳрвандӣ ва таҳкими ҳувиати миллии ҷавонони Тоҷикистон барои солҳои 2023-2027 бо қарори Ҳукумати ҚТ аз 29 декабри соли 2022, №629 тасдиқ шудааст. // Махзани мутамаркази иттилоотӣ-ҳуқуқии ҚТ «Адлия». Шакли 7.0. [Захираи электронӣ]. Манбаи дастрасӣ: URL: <http://www.adlia.tj> (санаи муроҷиат: 20.09 соли 2023).

²⁹ Ниг.: Қонуни ҚТ “Дар бораи санадҳои меъёрии ҳуқуқӣ” аз 30 майи соли 2017, № 1414// Махзани мутамаркази иттилоотӣ-ҳуқуқии ҚТ «Адлия». Шакли 7.0. [Захираи электронӣ]. Манбаи дастрасӣ: URL: <http://www.adlia.tj> (санаи муроҷиат: 20.09 соли 2023).

қонун санади меъёрии ҳуқуқиест, ки мутобиқи тартиби муқарраршуда аз ҷониби мақоми қонунгузор қабул мегардад ва муносибатҳои муҳими ҷамъиятиро танзим мекунад. Аз ин мафҳум бармеояд, ки дигар муносибатҳои ҷамъиятии бо тарбияи ватандӯстии шаҳрвандон алоқаманд ва хусусиятҳои локалӣ дошта бо қарори Ҳукумати ҚТ танзим карда мешавад. Санадҳои зерқонунӣ, ки бо қарори Ҳукумати ҚТ тасдиқ ва қабул карда мешаванд, набояд рубардори матни қонун бошанд. Дар ин санадҳо ҳолатҳои нав ва барои татбиқи самараноки қонун муҳим бояд ошкор ва танзим шаванд. Вақте ки баъди қабули қонун санадҳои зиёди зерқонунӣ таҳия ва қабул мешаванд, ин камбудии қонун нест, зеро дар танзими ҳуқуқӣ санадҳои зерқонунӣ нақши мустақили худро доранд.

Сархати охирони ин модда характери ҳаволакунанда дорад, чунки салоҳияти дигари пешбининамудаи қонунгузории ҚТ муқаррар мекунад. Дар самти тарбияи ватандӯстии шаҳрвандон Ҳукумати ҚТ боз дигар салоҳият дорад, ки дар санадҳои меъёрии ҳуқуқие, ки муносибатҳои болозикрро танзим мекунанд, муқаррар шудаанд. Масалан, тибқи қисми 1 моддаи 12 Қонуни конституционии ҚТ “Дар бораи Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон”³⁰ Ҳукумати ҚТ ба кори вазоратҳо, кумитаҳои давлатӣ ва дигар мақомоти идоракунии давлатӣ роҳбарӣ менамояд ва фаъолияти онҳоро назорат мекунад. Дар кори тарбияи ватандӯстии шаҳрвандон Ҳукумати кишвар фаъолияти Кумитаи телевизион ва радио, Вазорати маориф ва илм, Вазорати фарҳанг, Кумитаи кор бо ҷавонон ва варзиши назди Ҳукумати ҚТ ва дигар мақомотҳои ваколатдорро дар ин самти муҳим, роҳбарӣ ва назорат мекунад. Бороҳабрии салоҳиятнок ва назорати беғаразона самаранокии фаъолияти Ҳукумати ҚТ-ро таъмин намудан ғайриммкон аст.

Адабиёт:

1. Мирзоён З. Се шикасти Ориёҳо. – Душанбе: Истиқлол, 2022. – 443с.
2. Конститутсияи Ҷумҳурии Тоҷикистон аз 6. 11 соли 1994, бо тағйири иловаҳо бо тариқи раёйпурсии умумихалқӣ аз 26 сентябри соли 1999, аз 22 июни соли 2003, аз 22 майи соли 2016. // Махзани мутамаркази иттилоотӣ-ҳуқуқии ВА ҚТ «Адлия» [Захираи электронӣ]. – Манбаи дастрасӣ: URL: <http://www.adlia.tj> (санаи муроҷиат: 01.09 соли 2023).
3. Қонуни конституционии Ҷумҳурии Тоҷикистон “Дар бораи Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон” аз 12 майи соли 2001, № 28. // Махзани мутамаркази иттилоотӣ-ҳуқуқии ҚТ «Адлия». Шакли 7.0. [Захираи электронӣ]. Манбаи дастрасӣ: URL: <http://www.adlia.tj> (санаи муроҷиат: 20.09 соли 2023).
4. Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон “Дар бораи санадҳои меъёрии ҳуқуқӣ” аз 30 майи соли 2017, № 1414// Махзани мутамаркази иттилоотӣ-ҳуқуқии ҚТ «Адлия». Шакли 7.0. [Захираи электронӣ]. Манбаи дастрасӣ: URL: <http://www.adlia.tj> (санаи муроҷиат: 20.09 соли 2023).
5. Қарори Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон “Дар бораи муайян намудани мақоми ваколатдори давлатӣ дар соҳаи тарбияи ватандӯстии шаҳрвандон” аз 29. 05 соли 2023, № 217. // Махзани мутамаркази иттилоотӣ-ҳуқуқии ҚТ «Адлия». Шакли 7.0. [Захираи электронӣ]. Манбаи дастрасӣ: URL: <http://www.adlia.tj> (санаи муроҷиат: 20.09 соли 2023).
6. Барномаи давлатии тарбияи ватандӯстӣ, эҳсоси масъулияти шаҳрвандӣ ва таҳкими ҳувияти миллии ҷавонони Тоҷикистон барои солҳои 2023-2027 бо қарори Ҳукумати ҚТ аз 29 декабри соли 2022, №629 тасдиқ шудааст. // Махзани мутамаркази

³⁰ Ниг.: Қонуни конституционии ҚТ “Дар бораи Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон” аз 12 майи соли 2001, № 28. // Махзани мутамаркази иттилоотӣ-ҳуқуқии ҚТ «Адлия». Шакли 7.0. [Захираи электронӣ]. Манбаи дастрасӣ: URL: <http://www.adlia.tj> (санаи муроҷиат: 20.09 соли 2023).

Нарзуллоев Ф. Қ.

Фишурда

**Тафсири моддаи 6 Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон “Дар бораи тарбияи ватандӯсти
шаҳрвандон”**

Дар мақолаи мазкур моддаи 6 Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон “Дар бораи тарбияи ватандӯсти шаҳрвандон” тафсир шудааст. Дар он муаллиф салоҳияти умумии Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон дар самти тарбияи ватандӯсти шаҳрвандон, инчунин салоҳияти махсуси мақоми ваколатдори давлатӣ дар он – Кумитаи кор бо ҷавонон ва варзиши назди Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон мекушояд. Вобаста ба ин мавзӯ якчанд ҳуҷҷатҳои барномавӣ таҳлил шудаанд. Аҳамияти санадҳои татбиқи ин салоҳиятҳо баҳо дода шудааст.

Нарзуллоев Ф. Дж.

Аннотация

Комментарий статьи 6 Закона Республики Таджикистан «О патриотическом воспитании граждан»

В данной статье автор даёт комментарий статьи 6 Закона Республики Таджикистан «О патриотическом воспитании граждан». В нём автор раскрывает общую компетенцию Правительства Республики Таджикистан в области патриотического воспитания граждан, а также специальную компетенцию уполномоченного органа в данной сфере – Комитета по делам молодёжи и спорта при Правительстве Республики Таджикистан. Анализируется несколько программных документов по данной тематике. Оценивается значимость актов применения указанных компетенций.

Narzulloev F. J.

The summary

Commentary on Article 6 of the Law of the Republic of Tajikistan "On patriotic education of citizens"

In this article, the author comments on article 6 of the Law of the Republic of Tajikistan "On patriotic education of citizens". In it, the author reveals the general competence of the Government of the Republic of Tajikistan in the field of patriotic education of citizens, as well as the special competence of the authorized body in this field – the Committee on Youth and Sports under the Government of the Republic of Tajikistan. Several policy documents on this topic are analyzed. The significance of the acts of application of these competencies is assessed.

Муқарризи мақола Қурбонализода Н. Ш. – доктори илмҳои ҳуқуқшиносӣ, профессор.

БАЪЗЕ МАСЪАЛАҲОИ ТАЪРИХИИ СУДИ ҲАРБӢ

Калидвожаҳо: адолати судӣ, муурофияи судӣ, қозӣ, қозии лашкар, судяи ҳарбӣ, суди ҳарбӣ, судя, адолат, баҳс, ҷазо, даъвогар, низомӣ, ҷиноят.

Ключевые слова: правосудие, судебный процесс, судья, армейский судья, военный судья, военный суд, судья, справедливость, наказание, истец, военный, преступление.

Keywords: justice, judicial process, judge, army judge, army judge, military judge, court martial, judge, justice, punishment, plaintiff, military, crime.

Дини ислом ва ҳамчун мафкураи расмии давлатдории арабу мусулмонӣ баромад кардани он сабаби алоқамандии ногуастани он бо сиёсат ва давлат гардида, муддати зиёда аз чорҳазор сол дар таърихи давлатдории тоҷикон дину давлат бо ҳам омехта буданд. Аз ин сабаб, ниҳодҳои адолати судӣ низ ин робитаро дар худ инъикос менамуданд. Ҷузъи муҳимтарини таълимоти исломӣ аз меъёру падидаҳои ҳуқуқӣ иборат буда, Қуръон сарчашмаи асосии ҳуқуқи исломӣ эътироф мегардад³¹. Ин андеша дар таълимот ва афкори сиёсӣ ҳуқуқии марҳилаи исломӣ ба таври васеъ инъикос ёфтааст.

Дар ин ҷо суҳбати паёмбар Муҳаммад (с) бо Муоз – яке аз саҳобаҳо, ки ба сифати ҳокими яке аз вилоятҳои давлат (дар оғози ислом ҳоким натаанҳо салоҳияти идоравӣ, балки судӣ дошт. – ишораи Р.О.) таъин гашта буд, оид ба кадом манбаъҳоро ҳамчун сарчашмаи ҳуқуқ хангоми баррасии парвандаҳо хотиррасон кардан мумкин аст, хеле ҷолиб ба назар мерасад³². Дар суҳбат сарчашмаҳои асосии муурофияи судӣ номбар карда мешаванд.

Дигар мактуби Умар ибни Хаттобро ба қозӣ Абу Мӯсо ал-Ашъарӣ, ки дар он равиши ҷиддии ислом ба амалисозии адолати судӣ инъикос ёфтааст, таҳлил кардан хеле бамаврид аст. Умар ибни Хаттоб менависад. Дар ҳақиқат, адолати судӣ уҳдадорӣ заруриест, ки Аллоҳ ба зиммаи мусалмонон гузошта ва он бояд тибқи меъёрҳои Қуръон ва дар заминаи пайравӣ ба суннатҳо (паёмбар Муҳаммад (с). – ишораи Р.О.) амалӣ шавад³³. Ба қозӣ ҳушдор дода мешавад, ки хангоми муроҷиат барои ҳалли баҳс, набояд дар бораи он ҷизе ваъда диҳад, ки иҷро шуданаш имкон надорад.

Бо одамон яксон ва баробар муносибат намо ва вақти якхела барои онҳо ҷудо кун. Баробариро дар татбиқи адолати судӣ пайрав бош, то ашрофон худсарии худро ва туро талаб накунад ва бечорагон боварии аз ту адолат ёфтандро гум накунад. Халифа Умар қайд менамояд: «Дар назар ва вачҳи назари мутахассисон ва додгариҳои ҳеш баробариро пеша гир, то он, ки ҳеч забардасте ба ҷонибдорӣ ту нисбат ба ҳеш тамаъ набанданд ва ҳеч нотаъвон аз адолати ту ноумед нашавад»³⁴.

Далел ёфтани исбот кардан уҳдадорӣ даъвогар буда, савганд хӯрдан ба зиммаи нафаре, ки гунаҳкор будани худро инкор мекунад, мебошад³⁵. Дар ин мактуб яке аз принсипҳои муҳимтарини муурофияи судӣ, аз ҷумла принсипи муурофияи маъмурӣ муқаррар гардидааст, ки минбаъд аз ҷониби қозӣ кишварҳои исломӣ ҳамчун

*Номзади илмҳои ҳуқуқшиносӣ, ректори Донишқадаи ҷумҳуриявии тақмили ихтисос ва бозомӯзии кормандони соҳаи мориф. Тел.: +992 985723976; Email: tabarzoda81@mail.ru.

³¹Ниг.: Азизқулова Г. С., Ҳақимов Н. История государства и права Таджикистана. – Душанбе, ТНУ, 2018. – 816 с.; Буризода Э.Б. Таърихи давлат ва ҳуқуқи Тоҷикистон. – Душанбе, 2020. – С. 139.; Буризода Э. Б. Источники исламского периода таджикской государственности: теория и практика / Отв. ред. академик Ф. Тахиров. 2-е изд. – Душанбе: Ирфон, 2017. – С. 15-17.

³²Ниг.: Нерсисян В.С. История политических и правовых учений. – М., 2009. – С. 157.; Сюкияйнен Л.Р. Мусульманское право. Вопросы теории и практики. – М.: Наука, 1986. – С.139.; Буризода Э.Б. Источники исламского периода таджикской государственности: теория и практика / Отв. ред. академик Ф.Тахиров. 2-е изд. – Душанбе: Ирфон, 2017. – С. 20.

³³Ниг.: Сюкияйнен Л.Р. Ислам о преступлении и наказании. – М., 2008. – С. 87-92.

³⁴Ниг.: Ибни Халдун. Муқаддимаи Ибни Халдун.- Ҷ.1. – С. 324. - Ба забони форсӣ.

³⁵ Ниг.: Сюкияйнен Л.Р. Ислам о преступлении и наказании. – М., 2008. – С. 88.

сарчашмаи ҳуқуқӣ эътироф шудааст. Дар мурофияи судӣ исбот кардани даъво ба зиммаи даъвогар буда, вай бояд шохиду далелҳо пешниҳод намояд. Бо ин принципи мурофиявӣ, мурофияи суди маъмурии ислом ба суди маъмурии англо-африқоӣ шабоҳат дорад, ки тибқи талаботи он исботи даъво ва пешниҳоди далелҳо ба зиммаи даъвогар аст.

Халифа Умар имконияти пеш аз мурофияи судӣ, ҳангоми мурофия ва дар баъзе ҳолатҳо баъд аз мурофияи судӣ низ ба созиш омадани тарафҳо роҷаи мурофиявӣ ва навиштааст: «сулҳ кардани мусулмонон бо якдигар дар бораи масоили мавриди низоъ раво аст, магар сулҳе, ки ҳаромиро ҳалол ва ё ҳалолро ҳаром кунад», яъне ба истисноии созишномаҳо, ки он чӣ манъ карда шудааст, иҷоза диҳад ва он чӣ роҷаи мурофиявӣ аст, манъ намояд³⁶.

Халифа Умар пешниҳод мекунад нафаронро, ки эътирофи ҳаққи худро талаб доранд ва далел надоранд, пас, барои онҳо муайян намоед, агар далелҳо пешниҳод карданд, ҳаққи онҳо эътироф намоед, дар акси ҳол, парванда бояд ба ғайри мурофиявӣ ҳал шавад.

«Ва агар дар амри доварӣ карда бошӣ ва фардои он рӯз ҳамоно қазиро ба хиради хеш рӯи диҳӣ ва бар он бияндеӣ, ба роҳи рост роҳбар шавӣ, набояд доварию нахустин туро аз бозгашт ба ҳаққи адолат боздорад», яъне агар ту қарори судӣ қабул намудӣ, пас аз он ақидаи худро оид ба он таъйир додӣ³⁷, барои дарёфти ҳақиқат ва адолати бештар дар парвандаи судӣ, яъне қарори худро иваз намудӣ, пас, қарори қабулнамудаи пештара набояд пешро роҳи туро дар кӯшиши дарёфти ҳақиқат дар баррасии парвандаи дигар гирад. Ба андешаи халифа Умар, ҳуқуқ (ҳаққи кас) таҳти таъсири замон нест ва чизе онро аз байн намебарад. Аз ин сабаб, барои дарёфти ҳақиқат дар баҳс бештар он аст, ки аз нав баҳсу ҷустуҷӯ кунӣ, аз ин ки қарори нодурусти худро пайравӣ намоед. «Аз ин гуфтаҳои халифа Умар барояндагӣ нави ҳуқуқӣ таҳия гаштааст, ки чунин мазмун дорад: агар қозӣ дар асоси иҷтиҳод қарор қабул карду ҳақ бошад, вай ду подош дорад, агар дар асоси иҷтиҳод қарор қабул карда, хато кунад, ҳаққи як подошо дорад»³⁸.

Дар ин мактуб талабот оид ба шохид вучуд дорад. Ба андешаи халифа Умар дар мурофияи судӣ мусулмонон метавонанд ба сифати шохид нисбат ба якдигар баромад кунанд, ба истисноии содиркардагони ҷиноятҳо, ки барои онҳо ҷазои мушаххас дар сарчашмаҳои ҳуқуқӣ муқаррар шудааст ва нафароне, ки худ айбдоршавандаанд ва онҳо, ки хешу ақрабо, васию парастор ва ё таҳти ҳимояи даъвогар ё ҷавобгар мебошанд³⁹. Тибқи ҳадиси 1429, инчунин, шохидии зани хиёнаткор ва марди хиёнаткор, нафаре, ки бародари худро бад мебинад, хизматгоре, ки аз соҳибони хона вобаста мебошад, қабул нест⁴⁰.

Халифа Умар дар мактуби худ барои амал ва ё кирдори ғайрӣ, на барои андеша ва ният ҷазо доданро талаб мекунад. Ба андешаи ӯ, ният ва моҳияти ғайрияти ашхос ба қасе ғайр аз Худованд маълум нест, бинобар ин, танҳо он амале ё беамалие мавриди баҳс ва ҷазо додан шуда метавонад, ки ба воситаи далелҳои қотеъ ва ё нисбӣ исбот кардан мумкин аст.

Дар ҳолати ошкор будани предмети парванда маълум аст, ки судья бояд далелҳоро санҷад. Халифа Умар диққати қозиро ба баҳс ва парвандаҳо ҷалб мекунад, ки ба суд муроҷиат шудааст, вале роҳи ҳали онҳо на дар Қуръон ва на дар суннат вучуд надорад. Дар ин ҳолат ба таври ҷиддӣ ба масоили парванда муносибат намуда, ҳолат ва далелҳои онро бо талаботи ҳуқуқи Қуръон ва суннат муқоиса намуда, мисолҳои монандро ҷустуҷӯ намудан ва дар байни онҳо мисолҳо ба назар гирифтандро талаб мекунад, ки ба талаботи Қуръон мувофиқтаранд. Халифа Умар ҳолатҳоро истисно намекунад, ки ба таври мушаххас дар сарчашмаҳои асосии ҳуқуқ танзим нашудаанд. Дар ин ҳолатҳо, бояд моҳияти масъаларо қозӣ барои худ маърифат намояд, усули қиёсо истифода бурда, қарорҳои қабулшудаи пештарро таҳлил намояд ва бештарин ва ба талаботи сарчашмаҳои аввалин мувофиқтарро интихоб кунад⁴¹. Халифа Умар ҳангоми баррасии масъалаи мазкур

³⁶Ҳамоно ҷо.

³⁷Ниг.: Ибни Халдун. Асари ишорашуда. – С. 324.

³⁸Ниг.: Сюкияйнен Л.Р. Асари ишорашуда. – С. 85.

³⁹Ҳамоно ҷо. – С. 88

⁴⁰Ҳамоно ҷо. – С. 87.

⁴¹ Ниг.: Сюкияйнен Л.Р. Асари ишорашуда – С. 88-89.

принсипҳои ҳукуқи исломиро ба назар гирифтааст, ки тибқи онҳо: «Иҷтиҳод кардан манъ аст, агар меъёр дар Қуръон ва дигар сарчашмаҳои ҳукуқи исломӣ бошад»⁴².

Халифа Умар хуб мефаҳмид, ки дар ҳолати яъсу ноумедӣ, ғазаб, хурсандию шодии беҳад, судя метавонад таҳти таъсири ҳиссиёти худ, қарор ё ҳукми номувофиқ ба принципи адолатро қабул кунад. Ғайр аз ин, ҳолатҳои номбаршуда садди бузург ҳангоми мурофияи судӣ дар муносибату муоширати баробар ба тарафҳо шуда метавонанд. Аз ҷониби дигар, гурез аз қаҳру ғазаб, ҳайронӣ, қаҳру ғазаби худро фуру пошидан ҳангоми мурофияи судӣ ба тарафҳоро талаб намуд. Халифа Умар қозихоро аз амалҳои ба шаъну шарафи қозӣ номувофиқ боз медорад⁴³. Ба андешаи халифа Умар танҳо адолати судии ҳақиқӣ аз самими қалб таҳияшуда метавонад аз ҷониби Аллоҳ кадр карда шавад. «Танҳо он нафароне, ки самимона ҳаққи касро эътироф мекунанд ва ҳақиқатро ҳимоя мекунанд, Худованд онҳоро дар байни одамон маъруф месозад»⁴⁴. Худованд аз бандагони худ танҳо он чизро қабул мекунанд, ки самимӣ бошад. Моҳиятан суҳанони халифа Умар имрӯз низ принципи фаъолияти судяҳо бояд бошад. Халифа Умар, ҳарчанд то ба дараҷаи баланд расидани ришваситонӣ корупсияро дар замони мо наметавонист, вале ӯ пайҳас менамуд, ки ба судяҳо салоҳияти фарох дода шудааст, ки онро метавонанд суистифода намоянд. Онҳо дар аксар ҳолат қарори худро на барои хизмат ба Худованд (яъне, иҷрои уҳдадорӣ ба зиммаи ҳар як мусалмон гузошташуда. – ишораи Р.О.), балки ба ивази чизе, хизмате иҷро мекунанд, ки дар ин ҳолат нафари заиф аз ҳаққи худ, боварӣ ба адолати суд ва ҳокимиятро аз даст медиҳад. Инчунин, ин ба ҳадиси 1424 мувофиқ мебошад, ки аз ҷониби Абухурайра – яке аз саҳобагони паёмбар Муҳаммад (с) ривоят шудааст: «Паёмбар Муҳаммад (с) лаънат фиристод ба ришвадиханда ва ришваситон барои қарори судӣ»⁴⁵. Ба андешаи Умар, онҳое, ки танҳо намуди диққатҷалбкунанда доранд, вале дар қабули қарору ҳукм ноҳаққӣ мекунанд, Худованд онҳоро дар ҷаҳон бешараф мегардонад. Ин ва дигар мактубу дастурамалҳое, ки ҳангоми сарвари давлати Хилофат ва ё давлатҳои дигари тоҷикон будани худ, халифа ва амирон ба ҳокимону қозихо мефиристоданд ва ё ҳангоми таъин намудан ба вазифа таъкид доштанд, ба сифати принципҳои муҳимми фаъолияти ниҳодҳои судӣ (қозихо) хизмат мекарданд. Бояд ёдрас шуд, ки аз мактуби халифа Умар якҷанд принциби ҳукуқи ислом сарчашма мегирад, ки то имрӯз дар мурофияи судӣ дар кишварҳои исломӣ ва дигар кишварҳо истифода мешаванд.

Азбаски дастурамал ва таъкид ба мансабдорони давлатӣ дар бобати муоширати гуманистона, тибқи талаботи принципҳои ҳукуқӣ амал намудан, ҳақиқатҷӯ ва адолатманд будан аз ҷониби ҷандин сарварони хирадманди давлатӣ таҳия шудааст ва сарчашмаи муҳимми фаъолияти судяҳо будааст, мо бо овардани боз як мактуб иктифо мекунем.

Дар сарғаҳи таъсису ташкили мақомоти давлатию ниҳодҳои судӣ истода, ориёӣён наметавонистанд, ки ҳуқуқ ва қонунгузории худро ташаккул надиханд. Доду дат – ин маҷмӯи қонунҳои ориёӣро меноманд, ки бо ин ном то асрҳои миёна амал мекарданд. Даъвати халифа Умар ва боадолат будани амирони Тоҳирӣ аз мактубе, ки аз ҷониби Тоҳир ибни Ҳусайн таҳия гаштааст, махсусан, аз ҷониби мардуми Аҷамӣ ба таври барҷаста таҳия ва пешниҳод гаштани принципҳои кориро нишон медиҳад. Ин андешаро, масалан, дар номаи Тоҳир ибни Ҳусайн – сарсулолаи Тоҳирӣ машхур оид ба амалӣ намудани адолати судӣ ва доварӣ дар қори халқ мушоҳида карда метавонем. Аз ҷониби Тоҳир ибни Ҳусайн дар нома ба писараш Абдуллоҳ ибни Тоҳир дар қатори насихат ва дастурҳо оид ба дигар соҳаҳои идоракунии, дар амалисозии адолати судӣ чунин талабот акс ёфтааст: «Ва бидон, ки пойгоҳи амри қазову доварӣ дар пешгоҳи Худо аз ҳамаи корҳо бартар аст, зеро доварӣ ҳамчун тарозуи Худост, ки бад – он аҳволи мардум дар рӯи замин бо якдигар баробар ва таъдил мешавад ва бо иҷрои баробарӣ дар амри қазо ва қори девонӣ рӯзгори раият ба ислоҳ мегирояд ва роҳҳо амн мешавад ва ситамдида доди хешро аз ситамгар меситонад ва мардум ба гирифтани ҳукуқи худ ноил меоянд ва умури маишати эшон

⁴²Ҳамон ҷо. – С. 89.

⁴³Ҳамон ҷо. – С. 89.

⁴⁴ Ҳамон ҷо.

⁴⁵ Ҳамон ҷо. – С. 87.

устувор мегардад ва ҳаққи тоати хешро мегузaronд ва Худованд эшонро аз тандурустӣ ва офият баҳрааманд месозад ва кори дин истикрор меёбад ва суннатҳо ва шароеъ ба сабаби иҷрои ҳақ дар кори доварӣ, дар маҷории худ чараён меёбанд»⁴⁶. Дар ин мактуб яке аз рамзҳои адолати судӣ – тарозу, яъне, доварӣ ва вазифаи судя ба тарозуи Худо монанд карда мешавад. Яъне, новобаста ба макони зиндагӣ, аксари мафҳумҳои асосии ҳуқуқӣ дар байни мардуми гуногунзабону гуногунмазҳаб ҳамеша бо рамзҳои монанд шабоҳат дода мешаванд, ки тарозу яке аз онҳост.

Тохир кори динро низ бо адолати судӣ алоқаманд намуда, таъкид кардааст, ки танҳо дар сурати адли қозӣ роҳҳо амн, рӯзгори раияат ислоҳ, тандурустию офият, дар охир кори дин истикрор меёбад. Тавре бемории воғири коронавирус мардуми ҷаҳон нишон дод, ҳифзи саломатӣ, адолати судӣ, идоракунии ихтисосмандона, дастгирии самимии мардум метавонанд заминаи рушди соҳаи маънавӣ, аз қабилӣ илм, дониш, дин, фалсафа, зебоишиносӣ гарданд.

Оид ба ҳатмӣ будани иҷрои ҷазои ҳукмҳо чунин мегуяд: «Ва аз шитобзадагӣ бикӯҳ ва дилтангию изтироб ба хеш роҳ мадеҳ ва ба баҳраю рӯзии хеш хурсанд бош. Ва бояд қудрату ғалабаи ту истикрор ёбад ва кайфарҳое, ки таъин мекунӣ, иҷро шавад»⁴⁷.

Инчунин, оид ба паҳлуҳои дигари додрасӣ андешаҳои зеринро баён кардаанд: «Ва аз таҷрибаи хеш суд баргир ва ҳангоми ҳомӯшӣ бедор ва гоҳи сухан гуфтан устувор бош ва бо ҳасм ба доду инсоф рафтор кун ва ҳангоми шубҳа даранг пеш гир ва дар истидлол бар ҳукме, ки мекунӣ, ҳуҷҷат қавӣ дор ва набояд дар бораи ҳеҷ як аз раоёи худ зерӣ таъсири ҳуббу бугъ воқеъ шавӣ ва ҷониби бетарафиро раҳо кунӣ ва ҳангоми доварӣ ба тамоюл нисбат ба яке ё ҳушрафторӣ ба дигаре (ба ноҳақ) бархезӣ ё аз сарзаниши маломаткунандагон бияндешӣ. Балки дар доварӣ ҳамвора тааннӣ ва даранг кун ва мувоқабат пеш гир ва қазияро мутолаа кун ва бияндеш ва неқ далоилро бо ҳам бисанҷ ва ибрат бигир ва дар пешгоҳи Парвардигорат фурутан бош ва ба ҳамаи афроди раият ҳамроҳӣ кун ва ҳаққу ҳақиқатро бар хеш фармонраво соз ва ҳаргиз дар рехтани хуни касе шитоб маварз, зеро рехтани хуни ноҳақ дар назди Худой, ғазза ва ҷалла, гуноҳе азим аст»⁴⁸. Ҳангоме, ки ба ҳокими вилояте чунин шартҳо гузошта мешуд, пас, аз довару қозӣ иҷрои шарту талаботи аз ин сангинтар карда мешуд.

Дар марҳилаи исломии рушд ниҳоди муҳимтарини адолати судӣ ниҳоди қозӣ ба шумор рафта, қозиёт мақомоти ҷавҳарии амалисозандаи ҳокимияти судӣ ба шумор меомад. Ибни Халдун таъкид намуда: «Ва ҳулафои пешин умури марбут ба мазолим ва адолатгоҳҳоро низ ба қозиён вогузор мекарданд ва он вазифае буд, ки мураккаб аз қудрати салтанат ва адолат, инсофу қазоват ва мутасаддии он ниёз ба тавоноӣ ва неруе дошт, ки мояи ҳарос бошад»⁴⁹.

Оид ба талабот ба ин ниҳоди динию давлатӣ, фаъолияти он, мувофиқаҳои судӣ адабиёти зиёде вучуд дорад. Танҳо ин андешаро хотиррасон кардан мехоҳем, ки, азбаски уламо маърифати баланди динӣ доштанд, дар аксар ҳолат аз таъйин шудан ба вазифаи қозӣ, мисли Абӯҳанифа –асосгузори мактаби динию ҳуқуқии ҳанафӣ даст мекашиданд⁵⁰.

Дар марҳилаи исломии рушд қозӣ ягона ниҳоди судии амалисозандаи адолати судӣ нисбат ба ҳамаи самтҳои танзими ҳуқуқӣ ба шумор рафта, метавонист нисбат ба кулли баҳсҳои ҳуқуқӣ қарору ҳукм қабул намояд. Вазъияти мазкур, ҳолатҳоеро истисно намекунад, ки дар кишварҳои исломӣ ниҳодҳои дигари амалисозандаи адолати судӣ, аз қабилӣ қозии аскар, мазолим, муҳтасиб, мақоми шайхулислом ва ғайра ба вучуд омада буд. Албатта, ба истисноӣ баъзе воқеаҳои баамаломата, дар аксари ҳолатҳо ҷиноятҳои диниро сарвари давлат, қозикалон, қозӣ, садр, мазолим, муҳтасиб, раиси табақаҳо, ҳокимон низ салоҳияти баррасӣ кардан доштанд.

⁴⁶ Ибни Халдун. Асари ишорашуда. – С. 625.

⁴⁷ Ҳамон ҷо. – С. 626.

⁴⁸ Ҳамон ҷо. – С. 626.

⁴⁹ Ҳамон ҷо. – С. 624.

⁵⁰ Ниг.: Наршаҳӣ Муҳаммад. Таърихи Бухоро. – Душанбе: Дониш, 1979. – С. 8.

Баҳсҳои динӣ ва баррасии онҳо дар марҳилаи исломии рушд ба таври нодир, вале баргузор мегаштанд. Намунаи онро дар китоби «Насиҳатнома»-и Унсурулмаолии Кайковус мушоҳида намудан мумкин аст. Кайковус ҳикоятро овардааст, ки тарзи ташкил ва бурдани мурофияи суди шоҳӣ-мазолиро дар баррасии масъалаи динӣ инъикос менамояд. Масъалаи ҳассоси динӣ дар мурофияи судӣ баррасӣ шуда бошад ҳам, бе қарори судӣ анҷом пазируфт, вале ҳамчун намунаи баргузории он барои мо ниҳоят муҳим менамояд, махсусан, хангоме, ки ғаёқ ба сифати исботи даъво усули мантиқии баҳодихии муқаддимаи даъвои даъвогарро истифода мекунад.

Ҳамин тариқ, дар марҳилаи аввали рушди ислом институти суди ҳарбӣ вучуд надошт. Дар замони ҳазрати Муҳаммад (с) ва ҷаҳор халифаи аввал (632-661) институти суди ҳарбӣ ҳанӯз дар марҳилаи ибтидоӣ қарор дошт, ки баъзе тобеи махсус дар ҳалли баҳсҳои миёни низомӣ тахассус доштанд. Аммо институти суди ҳарбӣ бо сабабҳои зиёд наметавонист хуб паҳн гардад, зеро аксари ҷинойтҳо, аз ҷумла ҳамаи ихтилофҳо, рафтори ношоиста ва ҷинойтҳои аз ҷониби шаҳрвандон ва шахсони ҳарбиро судияи шаҳрвандӣ баррасӣ мекард⁵¹. Тавре ки дар адабиёт зикр мегардад, аввалин ҳоким, қонунгузор, қозӣ ва ҳакам дар давлати навбаромади араб ҳазрати Муҳаммад (с)⁵² буд, гарчанде ки ӯ ба унвони ҳоким сарони воҳидҳои маъмурӣ – волиёро таъйин мекард, ки дар иҷрои адолат низ машғул буданд. Баъд аз ӯ халифаҳои солаҳ низ ҳақ доштанд, ки дар ҳама масъалаҳои рӯзгори ҷомеаи мусулмонӣ ва дар муносибат бо дигар ҷамоатҳо ва давлатҳо ба иҷрои адолат машғул шаванд.

Сухан, кирдор, тасмим, яъне суннати Паёмбар (с) ва амалияи ҳаррӯзаи ӯ ба сифати қозии уммати мусалмонӣ дар татбиқи асосҳо ва меъёрҳои идеологии классикӣ исломӣ барои таъмини адолат мусоидат намуд. Бояд гуфт, ки дар зуҳури давлати аслии исломӣ мафҳуми қазоии исломро умдатан ҳуди ҳазрати Муҳаммад (с) ва тавре ки дар боло ишора кардем, дар замони зиндагии Паёмбар (с) амалӣ мекард. Вазифаҳо низ дар доираи салоҳияти ӯ ҷой дода шудаанд: «Агар Муҳаммад дар аввал ҳакам дар баҳсҳои байни қabilaҳои Мадина бошад, баъдтар, бо афзудани қудраташ, пешвои мутлақи ҷамоати Мадина (уммат) ҳисобида шуд. Аз ҷониби ҳама ҳамчун Паёмбари Худо эътироф шудааст», менависад муҳаққиқ А.Ахмедов. Ба андешаи ӯ, дар ин мақоми нав ӯро ҳамчун қозӣ ва пешво мешиносанд ва аз ин рӯ метавонистанд ихтилофоти байни ҷонибҳо баррасӣ ва ҳал намояд. Пас, як нафар қотили бародарашро ошкор карда, ӯро назди Паёмбар (с) оварда, аз ӯ адолат талаб мекунад. Паёмбар (с) аз қотил пурсид, ки оё ӯ ё хешовандонаш метавонанд фидя барои марди кушташударо пардохт кунанд, ҷавоби манфӣ дод. Сипас Паёмбар (с) ӯро ба дасти бародари кушташуда дод ва гуфт: «Ӯ аз он шумост», вале дар айнаи замон қайд кард, ки агар вай қотилро бикушад, ҳуди ӯ низ ҳамон тавр мешавад. Баъди чунин сухан бародари ҷабрида қотилро раҳо кард⁵³. Фикри Д.Обидов дар бораи ин қарор, инчунин шахсе, ки онро қабул кардааст, ҷолиби диққат аст. Ӯ бар ин назар аст, ки иҷрои ин тасмим дар он замон боиси баҳс набуд, зеро вазифаҳои қазоӣ танҳо аз ҷониби Паёмбар (с), вале танҳо то Макка (пас аз пирӯзӣ бар мушрикони Макка ва фатҳи шаҳр дар соли 630) иҷро мешуд. Бо таъсис ва тақвияти қудрати мусалмонон дар Макка, Мадина, Тоиф, атрофи онҳо ва аввалин лашкаркашиҳои ҳарбии муваффақонаи мусулмонон бар зидди давлатҳои бузурги он давра - Эрони Византия ва Сосониён, яъне бо тавсеаи давлати исломӣ Паёмбар (с) шахсан ба ёронаш⁵⁴, ки волии вилоятҳои муайян таъин шуда буданд, аҳкоми адолатро таълим ва дастур медоданд. Яъне, тавсеаи ҳудуди давлат буд, ки дар ташаккули низоми адлияи исломӣ, ки сарвари он

⁵¹ Ниг.: Сокит М.Н. Ниҳодҳои адолат дар ислом. – Техрон, 1325 х. – С. 415.

⁵² Ниг.: Муҳаммад Ҳусайни Ҳайкал. Зиндагии Муҳаммад. – Душанбе, 1994. – Ҷ. I. – С. 34.

⁵³ Ниг.: Ахмедов А. Низоми судӣ дар ислом: пайдоиш ва рушд. Таҳлили таърихӣ ва ҳуқуқӣ – С. 17.

⁵⁴ Ниг.: Буриев И.Б. Амали ҳуқуқи мусулмонӣ дар Тоҷикистони пеш аз инқилоб (асри XIII - ибтидои асри XX). – Душанбе, 1999. – С. 26.

ҳазрати Муҳаммад (с) буд, мусоидат кард. Пас аз замони паёмбар (с) нақши пешбарӣ дар ин замина ба халифаҳои солеҳ, баҳусус халифа Умар ал-Хаттоб тааллуқ дошт⁵⁵.

Ҳамин тавр, бо ташкили давлатдории исломӣ аввалин барандагони ҳокимияти судӣ нахуст паёмбар, баъд волиён, ки ҳамзамон судҳои марҳилаи аввал буданд. Ин муқаррарот далели он аст, ки дар замони аввали давлати исломӣ ҳокимияти маъмурӣ ва судӣ аз ҳам ҷудонашаванда буд - намунае, ки дар таърихи Тоҷикистон ва давлатҳои Шарқи қадим, инчунин Федератсияи Россия вучуд доштааст.

Аммо бо шарофати усулҳои гузошташуда дар Қуръон ва суннат, инчунин ташаккул ва рушди мактабҳои динӣ ва ҳуқуқӣ дар ҷаҳор садаи аввали ислом, ниҳодҳои мустақили қазоӣ (қазо) бо сарварии қозиҳои бонуфузи мусулмон дар ҳилофати арабҳо пайдо шуданд. Бояд гуфт, ки муътабартарин қозиёни он замон асҳоби Паёмбар (с) буданд, зеро маҳз онҳо бо ҳар ду сарчашмаҳои шарияти исломӣ шинос буданд ва ҳам дар амалияи ҳаллу фасли масъалаҳо аз ҷониби аҳли ислом одилона рафтор мекарданд.

Адолат дар даврони ҳаёт ва фаъолияти Паёмбар (с) бар ҳалли амалии Муҳаммад (с) дар мушкилоти мухталифи мазмунӣ мазҳабӣ ва ҳуқуқии марбут ба масоили этиқодӣ, низоъҳои байни қабилаҳо, муносибатҳои никоҳу оиладорӣ, масъалаҳои ахлоқӣ мерос, тақсими ғанимати ҳарбӣ, ҷазо барои ҷиноятҳои содиршуда ва ғайра асос ёфтааст⁵⁶. Албатта, бояд қайд кард, ки фаъолияти Паёмбар (с) ба сифати қозӣ дар ҳалли масъалаҳои ҳуқуқӣ, аз ҷумла ҳуқуқи оила, қонуни ҷиноятӣ ва ҳуқуқи шаҳрвандӣ муайян шудааст.

Бояд гуфт, ки таҳаввули мафҳуми адолати классикии исломӣ дар соҳаи танзими масоили ҳуқуқӣ дар натиҷаи таҳқиқ ва ҳалли воқеаҳо, ҳодисаҳо ва ё амалҳои мушаххаси ашхос сурат гирифтааст. Чунон ки муҳаққиқон қайд мекунанд, масалан, рушди адолат дар масъалаҳои дорои аҳамияти ҳарбӣ бештар ба маърақаҳои ҳарбии муваффақияти мусулмонон алоқаманд буд. Саҳобаҳои ҷудогонаи Паёмбар (с), монанди, Абудардо, Абусуфён ибни Ҳарб махсус дар қазовати парвандаҳои ҳарбӣ тахассус доштанд. Дар ин бобат Сайид Абдураҳимӣ Хатиб хабар медиҳад, ки фармондеҳи аскарони мусулмон дар ҷанги ҳалқунанда бо румиён дар Ярмук, фармондеҳи бузург Ҳолид ибни Валид дар мавриди ихтилофот миёни сарбозони мусалмон⁵⁷ салоҳияти судиро ба Абудардо воғузур кардааст. Ҳамин тариқ, институти суди ҳарбӣ дар баробари рушди соҳаи ҳарбӣ, инчунин барои ҳалли баҳсҳо ва даъвоҳои низомиёни мусулмон ҳангоми ҷанг ба вучуд меояд⁵⁸.

Ҷолиб он аст, ки маълумоти дигар дар бораи таъсиси институти суди ҳарбӣ дар давраи давлатдории исломӣ ба нимаи аввали асри VIII дахл дорад, ки Соҳиб бинни Алӣ, ки халифа ӯро волии Миср таъйин карда буд, як мақом таъсис дод, ки дар он лашкар ва ба ҳар як қисми низомии ин лашкар суди ҳарбӣ таъин мекарданд⁵⁹. Фаъолияти ин қозиҳо, ки низомиён буданд ва баррасии сусти онҳо дар парвандаҳо воқуниши манфии низомиёнро ба бор овард. Охириҳо аксар вақт бо қарорҳои қозиҳо розӣ нашуда, онҳоро барои суст пеш бурдани кор сарзаниш мекарданд. Аз ин ру, судия даъвогар таъин карда шуд, ки вай солҳои зиёд судия граждани шуда кор мекард ва ӯ

⁵⁵Ниг.: Обидов Д.С. Ба масъалаи ташаккул ва моҳияти концепсияи исломии адолат // Аҳбори Донишгоҳи давлатии ҳуқуқ, тиборат ва сиёсати Тоҷикистон. –Хуҷанд, 2013, №3 (55). – С.13.; Азизов У.А. Ташаккул ва инкишофи институтҳои ҷиноят ва ҷазо дар қаламрави Тоҷикистони тошуравӣ. – Душанбе, 2014. – С. 43-45.

⁵⁶ Ниг.: Обидов Д. С. Асари ишорашуда. – С. 13.

⁵⁷ Ниг.: Сайид Абдураҳим Хатиб. Таърихи халифаҳои солеҳ. Абубакр (р) ва Умар (р) (Зиндагӣ, фатҳҳо, сабабҳои марг) / - нашри 2. – Душанбе - 2006. – С.416-420. (бо забони форсӣ); Обидов Д.С. Асари ишорашуда. – С. 17-18.

⁵⁸ Ниг.: Назаров Н.Д., Одинаев А.Ш. Таърихи давлат ва ҳуқуқи Тоҷикистон. – Душанбе: Шоҳпар, 2012. – С. 114.

⁵⁹ Ниг.: Сокит М.Н. Ниҳодҳои адолат дар ислом. – Техрон, 1325 х. – С.415.; Канд. Китоб ал-валот вал казот. – С. 356-358

танҳо баҳсҳои ба миён омадаро бомуваффақият ҳал мекард, дар байни қисмҳои низомии тамоми Миср қорҳои марбут ба низомӣро ҳал мекард⁶⁰.

Пас аз Миср институти суди ҳарбӣ (қозии ҷунд, аз вожаи «ҷунд» - «лашкар», «қозӣ лашкар») дар Андалуси испанӣ, баҳусус аз ҷониби халифаи Умавиён Абдурраҳмон таъсис ёфтааст. Дар замони охирин Умавиён дар Испания, институти суди ҳарбӣ дар артиш як институти умумӣ гардид ва ҳама парвандаҳои ҷиноӣ ва дигар парвандаҳои шахсони низомиро баррасӣ мекард⁶¹. Умавиён ҳангоми таъини ҳокимони музофот ба онҳо салоҳиятҳои гуногун, аз ҷумла таъин кардани судьяи ҳарбӣ дар артишро медидаанд⁶². Ҳамин тариқ, дар замони ин сулола таъини судьяи ҳарбӣ ба салоҳияти ноиби подшоҳ табдил меёбад. Ин таҷриба дар дигар минтақаҳои хилофат низ татбиқ карда мешуд.

Дар замони Умавиён ҳудуди Тоҷикистони ҳозира низ забт карда шуд. Дар бораи ин фатҳ ривоятҳои зиёде мавҷуданд. Маълум аст, ки омадани арабҳо ва мустаҳкам намудани ҳокимияти онҳо (ҳам бо истило ва ҳам бо роҳи осоишта) дар шартномаҳои байни истилогарон ва аҳолии маҳаллӣ ба амал омада инъикос ёфта буд. Агар ин созишҳо бо аҳолии маҳаллӣ дар аксари мавридҳо бечуну чаро аз ҳар ду тараф анҷом дода шуда бошад, пас инро нисбат ба шаҳрҳои он вақтҳои асосии Мовароуннаҳр, аз ҷумла, иҷро ва риояи шартҳои аҳдномаҳое, ки бо аҳолии маҳаллӣ баста шудаанд, қайд кардан мумкин нест. Ҷолиби диққат аст, ки мақомоти марказии хилофат риояи қатъии ҳамаи аҳду паймонро талаб мекард.

Дар мавриди таъсиси судьяи ҳарбӣ бошад, дар робита ба фатҳи Самарқанд дар мавриди риояи аҳдномаи Қутайба ибни Муслим ва мардуми Самарқанд ихтилофи назар ба миён омад. Қутайба шартҳои ба мардуми Самарқанд пешниҳодкардаашро иҷро накард. Бинобар ин сокинони шаҳр навиштаанд Халифа Абдулазиз гуфт, ки Қутайба ибни Муслим шартномаи бо онҳо басташударо вайрон кардааст. Мазмуни мухтасари шикоят чунин буд: Онҳо муваззаф буданд, ки ҳар сол 2 миллиону 200 ҳазор дирҳам диҳанд ва Қутайба бояд дар шаҳр намоз бихонад. Дар баробари ин, истилогарон бояд, ки ба мардум ҳалал нарасонад ва онҳоро ба ҳолашон гузоранд. Тибқи маълумоти дигар, Қутайба ба ивази 700 000 дирҳам сулҳ баст, ба шарти он, ки мардуми маҳаллӣ се рӯз бо мусулмонон итоат кунанд. Ба қавли Табарӣ, шартҳои созишнома чунин буд: (пардохтан) ҳар сол 2.200 ҳазор (эҳтимол хато бошад, зеро тибқи матни аҳднома, ки ал-Кўфӣ овардааст, Самарқанд вазифадор буд, ки "ду ҳазор дирҳам фавран ва ҳар сол дусад ҳазор дирҳам"); ки дар он сол ба вай 30 000 сар хоҳанд дод, ки дар байни онҳо на кўдакон, на пиронсолон ва на маъҷубон ҳастанд; ки шаҳри Қутайбаро таъмин кунанду як ҷанговар нахоҳанд дошт; ки дар он ҷо барои ӯ масҷиде сохта шавад, ки ба он дохил шавад ва намоз бихонад ва дар он масҷид минбаре бунёд кунад ва аз он хутба бихонад ва сипас хўроки нисфирӯзӣ бихўрад ва аз шаҳр берун шавад⁶³.

Ҳамин тариқ барои ӯ масҷид сохтанд ва минбар гузоштанд. Ӯ намоз хонду хутба гуфт ва пас аз нисфирӯзӣ тановул кард ва ба мардуми Суғд чунин паём фиристод: «Ҳар кӣ аз шумо хоҳад чизашро бигирад, бигирад. Ман ният надорам, ки шаҳрро тарк кунам ва ба шумо ин некӣ мекунам, зеро аз шумо аз рӯи шартӣ сулҳ бо шумо зиёдтар чизе гирифтани нестам. Аммо дар шаҳр танҳо артиш боқӣ хоҳад монд»⁶⁴.

Шартҳои сулҳ инчунин бутхонаҳо ва маъбадҳоро дар бар мегирифт. Аҳолии маҳаллӣ шартҳои шартномаҳо бо супориш иҷро кард. Ҳамин тариқ он бутхоро низ аз

⁶⁰ Ниг.: Сокит М.Н. Асари ишорашуда. – С.415.

⁶¹ Ниг.: Сокит М.Н. Асари ишорашуда. – С.416.

⁶² Ниг.: Сокит М.Н. Асари ишорашуда. – С.416.

⁶³ Ниг.:Муҳаммад ибни Ҷарирӣ Табарӣ. Таърихи Табарӣ (Таъриху-р-русул ва-л-мулук). Китоби 7-8. (ҷ. 12, 13, 14, 15, 16). – Душанбе, 2014. – С. 5194-5196.

⁶⁴Ниг.: Муҳаммад ибни Ҷарирӣ Табарӣ. Таърихи Табарӣ (Таъриху-р-русул ва-л-мулук). Китоби 7-8. (ҷ. 12, 13, 14, 15, 16). – Душанбе, 2014. – С. 567-568.

хонаҳо берун меоварданд, ҷавохирот ва ороиши онҳоро аз онҳо мебурданд ва сипас месўзонданд.

Қутайба ба шаҳр даромад ва намоз хонд. Сипас масҷидро интиҳоб кард ва як гурӯҳ мусулмононро дар хонаҳои аҳолии маҳаллӣ ҷойгир кард, ки дар бандҳои шартнома пешбинӣ нашуда буданд. Гап дар бораи он буд, ки Қутайба ғайриқонунӣ, яъне бандҳои шартномаро риоя накарда, баъди се рӯз шаҳрро тарк накарда, ҳатто аскарони худро дар хонаҳои аҳолии маҳаллӣ ҷойгир кардааст.

Ин барои шикояти мардум асос гардид, ки ҳайати вакилонро ба қароргоҳи Умар ибни Абдулазиз ба Димишқ фиристанд⁶⁵. Умар ибни Абдулазиз, халифаи Умавиён (ҳукмронияш 717-720) ба сухани фиристодагон гӯш дод ва ба ноиби худ дар Хуросон фармуд, ки судьяи ҳарбӣ таъин кунад, то ин дархостро тафтиш ва баррасӣ кунад. Дар нома инчунин гуфта мешавад, ки агар фактҳои дар шикоят овардашуда дуруст бошанд, пас қозӣ бояд дар бораи аз шаҳр баровардани арабҳо қарор қабул кунад.

Судьяи таъинкардаи волӣ – Қозӣ Ҷумъа ибни Ҳозир ал-Ночӣ ин қазияро баррасӣ намуда, қарори фавқулода баровард: мусулмонон шаҳрро тарк мекунанд, ба шарт ки шумораи баробари арабҳо ва мардуми Самарқанд дар майдони ҷанг вохӯранд ва агар охирин ғалаба ба даст оваранд, танҳо дар он сурат арабҳо шаҳрро тамоман тарк мекунанд.

Сокинони Самарқанд қарори қозирро шунида, бо арабҳо ҷанг кардан нахостанд. Дар натиҷа арабҳо дар Самарқанд дар байни онҳо зиндагӣ мекарданд. Ин ҳодиса ва қарори қозии ҳарбӣ оид ба шикоят аз он ҷиҳат ҷолиб аст, ки мо мефаҳмем, ки:

1) дар баъзе мавридҳо волӣ метавонист қозӣ таъин кунад, яъне намояндаи маҳаллии халифа, гарчанде ки ин аз ҷоида истисно буд. Дар баробари ин, судья барои баррасии як ҳодиса таъин карда шуд;

2) дар замони Умавиён қозии ҳарбӣ бо меъёрҳои ҳуқуқи исломӣ чандон сару кор надошт. Дар ин ҷо шумо метавонед унсурҳоро пайгирӣ кунед мувофиқи судии ибтидоӣ, вақте ки ҳақиқат бо навъҳои гуногуни санҷишҳо, қонуни анъанавӣ ё мавҷудияти унсурҳои судӣ исбот карда мешавад.

Ҳамин тариқ, вижагиҳои фаъолияти ниҳоди судьяи ҳарбӣ дар назди Умавиён аз он иборат аст, ки аввалан, ўро ҳам сарвари давлат ва ҳам ҳокимон аз номи онҳо метавонистанд таъин кунанд. Сониян, ў ба риояи меъёрҳои сарчашмаҳои ҳоси исломии ҳуқуқ мутеъ набуда, метавонист қазияро таҳлил карда, мувофиқи урфу одат - маҳал ё ҳудуд қарор қабул кунад.

Аббосиён (750-258) низ ба корҳои адлия аҳамияти калон меод. Маҳз Аббосиён муборизаро барои мутамарказии ҳокимияти давлатӣ оғоз карданд, ки ҷузъи муҳими он ниҳодҳои адлия буд. Асоси ин раванд ислоҳоти бодикқат омодашудаи ҳокимияти судӣ буд, ки дар рафти он дар кишвар мансаби қози ал-қуззот таъсис дода шуда, ба шаҳрҳо ва ҳар як воҳиди маъмурии халифа қозиён таъин карда мешуданд. Маъмул шудани институти судьяи ҳарбӣ дар давлатҳои мусалмонӣ низ ба оғози ҳукмронии Аббосиён иртибот дорад, ки бори нахуст халифаҳо Маҳдӣ, Ҳорун ар-Рашид ва Маъмун қозиҳои низомро барои баррасии парвандаҳо дар миёни низомиён таъин карданд⁶⁶. Номи ин қозиёни ҳарбӣ низ маълум аст - Муҳаммад ибни Алосо, Атия ибни Зиёд ва Муҳаммад ал-Ансорӣ⁶⁷.

Ҳамин тариқ, бо даъвати халифаи Аббосиён Маҳдӣ (775-785) Абуюсуф дар пойтахти нави Бағдод вазифаи судьяиро қабул кард, сипас халифа Ҳорун ар-Рашид

⁶⁵ Ниг.: Бартолд В.В. Арабское завоевание и Туркестан при Саманидах // Соч. – М., 1968, VI, – С.504-531.; Беляев Е. А. Арабы, ислам и Арабский халифат в раннее средневековье. – М., 1966. – С.195-198.

⁶⁶ Ниг.: Сокит М.Н. Асари ишорашуда. – С.416.

⁶⁷ Ҳамон ҷо.

(786-809) ўро аввалин судьяи олий дар таърихи давлати исломӣ таъйин кард. Абуюсуф на танҳо ба вазифаи олии давлатӣ таъин карда шуд, балки ба ӯ дар тамоми хилофат ҳуқуқи қабули муроҷиатномаҳо низ дода шуд. Дар фикҳи Абуюсуф тамоми тасмимҳояшро дар асоси принципҳои шариати ҳанафӣ, ки устодаш Абуҳанифа асос гузоштааст, қабул мекард.

Халифа Ҳорун ар-Рашид (786-809) Абуюсуфро ба вазифаи қозии олий таъйин намуда, ба ӯ ҳуқуқи таъини қозӣ ва муроҷиати шикоятҳоро дар саросари хилофат дод. Чунин мартабаи баланд ба Абӯюсуф имкон дод, ки маҳорати касбии худро дар асоси муқаррароти ақидаи мазҳаби Абӯҳанифа интиҳоб мешуданд, васеъ татбиқ намояд⁶⁸.

Дар замони Умавиён ва Аббосиён қаламрави Тоҷикистони пеш аз Шӯравӣ дар ҳайати волии Хуросони хилофат буд, ки ин ниҳод низ дар он ҷо таъсис ёфта буд, ки мусбат буд. Ўро асосгузори давлати Тоҳириён Тоҳир ибни Ҳусайн эътироф кардааст. Қолиб он аст, ки Тоҳир, ки ҷонибдори таъсиси институи суди ҳарбӣ дар Хуросон буд, дар ҳоле ки сарфармондеҳи аскарони Маъмун, сардори пулиси Бағдод ва ҳамзамон волии Хуросон буд, шахсан халифа Маъмунро хоҳиш кард, ки ба лашкараш судьяи ҳарбӣ таъин кунад.

Дар охири асри VIII вазифаи судьяи ҳарбӣ аллакай яке аз вазифаҳои муқаррари артиш ба ҳисоб мерафт. Дар баробари ин, хусусиятҳои фаъолияти онро дар ин давра қайд кардан лозим аст. Аввалан, барои таъйини ин мансабдор номҳои гуногун истифода мешуданд. Ҳамин тариқ, муҳаққиқон дар адабиёти таърихӣ ба ҷои истилоҳи «судьяи ҳарбӣ» мафҳумҳои «ҳаками ҳарбӣ» ва «сардори артиш» («ҳоким») истифода шудаанд⁶⁹. Баъзан ба қисми ҳарбӣ на як қозӣ, балки қозӣ барои пайравони ҳар як равияи ислом (мазҳаб) таъин карда мешуд⁷⁰, зеро ба артиш пайравони аллакай ҷаҳор мактаби динию ҳуқуқии расман эътирофшуда – мазҳабҳо даъват мешуданд. Ин қарор имкониятҳои ҳамаро баробар карда, адолатро дастраси ҳама гардонд. Агар тарафҳо мутааллиқ ба як мазҳаб буданд, пас мушкили қозӣ дар ҷараёни муурофияи додгоҳӣ ба миён намеомад, аммо агар мазҳабҳояшон мутафовит мебуд, дар он сурат барои қозӣ баъзе мушкилӣ ба вучуд меомад. Дар ин ҳолат парванда одатан аз ҷониби судяе баррасӣ мешуд, ки ҷабрдида ба ӯ муроҷиат кардааст, яъне судьяи мазҳаби шахси осебдида.

Бояд гуфт, ки дар замони Аббосиён сарзамини Тоҷикистони имрӯза низ забт карда шуд. Дар бораи ин ғалаба ҳикояҳои зиёде мавҷуданд⁷¹. Яке аз онҳо Ҳайдар ибни Ковус, ки ҳамчун Афшини Уструшанӣ машҳур буд. Афшин- унвони ҳокимони Уструшан дар замони қадим ва асрҳои миёна ба ҳисоб мерафт. Ҳайдар ба Бағдод рафт ва дар он ҷо исломро қабул кард ва Маъмунро ба забт кардани Уструшанӣ ташвиқ кард. Бо фармондеҳии Аҳмад ибни Абӣ лашкари бузурге ба Уструшан фиристода шуд ки соли 822 онро забт кард. Ковус ва писарашро асир гирифта, ба Бағдод фиристоданд. Халифа Ковусро дар кишвари худ ҳоким таъин кард. Ҳайдар, маъруф ба Афшин, дар Бағдод монд ва ба як хидматгори вафодори Аббосиён табдил ёфт. Афшин командири боистеъдод будани худро нишон дод. Соли 831 соли 832 дар Барка буд, ки шуриши Абдус ал - Фихрӣ дар Мисрро ором кард ва соли 835 барои торумор кардани шуриши Бобек фиристода шуд. Ин шуриши хуррамиён дар замони Маъмун сар шуда, ба ҳеҷ ваҷҳ сукот намеёфт. Чорабиниҳои зиёди ҳарбӣ алайҳи Бобек, ки аз ҷониби дигар

⁶⁸ Ниг.: Муҳаммад Али Сайи– С. Таърихи шариати ислом. – Бейрут: Дорул- кутуб-ул- илмия. – С.108 (ба забони арабӣ).

⁶⁹ Ниг.: Байҳақӣ А.М. Таърихи Байҳақӣ.// Дар зери таҳрири Алиакбари Фаёз. – Машҳад, 1350 ҳиҷрӣ. – С. 228.; Муҳаммад ибни Ҷарирӣ Табарӣ. Таърихи Табарӣ (Таъриху-р-русул ва-л-мулук). Китоби 7-8. (ҷ. 12, 13, 14, 15, 16). – Душанбе, 2014. – С. 5194-5196.; Сокит М.Н. Асари ишорашуда. – С. 416.

⁷⁰ Ниг.: Муҳаммад Али Сайи– С. Таърихи шариати ислом. – Бейрут: Дорул- кутуб-ул- илмия. – С.108 (ба забони арабӣ); Сокит М.Н. Ниҳодҳои адолат дар ислом. – Техрон, 1325 ҳ. – С. 417.

⁷¹ Ниг.: Аҳмад ибни Яҳё ибни Ҷобир ал-Балазурий. Истилои Хуросон (Иқтибос аз очерки «Футуҳ-ул- булдан») / Тарҷума аз арабӣ, муқаддима, шарҳу нишондодҳо. –Душанбе: Дониш, 1987. – С. 86.

сарварони ҳарбӣ дар соли 830-837 анҷом дода шуданд, муваффақ набуданд. Афшин бо истифода аз найрангҳои ҳарбӣ ва тактикаи мураккаб, ки онро ат-Табарӣ рангоранг ва васеъ тавсиф кардааст, Бобекро мағлуб кард.

Афшин, ки дар Ироқ ва ҳамзамон соҳиби Уструшан буд, аз андешаи бозгашт ба ватанаш дур набуд. Бо ин мақсад, чунон ки баъдтар хангоми мурофияи судиаш маълум шуд, вай тамоми сарвати ба даст овардаашро ба Уструшан фиристода, ба дасиса шуруъ намуда, барои ин уро айбдор ва ба ҳабс гирифтанд ва соли 840 ўро суд карданд. Доварон ўро ба куфр айбдор карданд. Маълум шуд, ки вай ба эътиқоди ниёғони худ эътироф кардааст. Дар хона бут, китоби муқаддаси Уструшанҳо «Зурава» ва дигар ашъи парастии ёфтанд. Ҳамин тариқ Афшин соли 841 дар зиндон вафот кард ва ҷасади ўро дар кӯча меҳкӯб карданд, сипас сӯзонданд ва хокистарашро ба Дачла партофтанд⁷².

А.Ю. Якубовский дар бораи Афшин чунин навиштааст: «вай аз берун ба халифа содиқона хизмат карда, калонтарин шуришҳои халқии зидди хилофати арабро пахш карда, аз ҷумла, ҳаракати Бобекиро дар Озарбойҷон торумор карда, ба таври пинҳонӣ дар Уструшон шуриш тайёр карда, меҳост тахти ниёгонашро дубора ба даст оварад». Карераи дурахшони одам, бешак, барҷаста, фармондеҳ ва сиёсатмадор, ки замоне ба Ватан хиёнат кардааст, ҳамин тавр бо чунин шаъну шараф анҷом дод.

Дар аҳди Айюбиёни Миср судия низомии давраи исломӣ бори нахуст ниҳоди мустақили иҷроии адолати ҳарбӣ мешавад ва дар тӯли садаҳои баъдӣ вазифаҳои он амалан тағйир намеёбанд.

Дар баробари ин дар Миср (давлатҳои мамлук) таъини судия ҳарбӣ як хусусияти дигар дошт: дар ин ҷо ҳокимон судия ҳарбии ҳанафӣ, молиқӣ ва шофеъиро таъин мекарданд, аммо барои ҳанбалӣ судия ҳарбӣ таъин нашудааст⁷³.

Дар ҳуди ҳамоно Миср (дар замони Фотимӣ ва дар баъзе ҳудудҳои давлатҳои ҳамсоии тобеи онҳо) институти суди ҳарбӣ мустақил набуд, он ба сохтори умумии судӣ дохил мешуд, ки қорҳои шахсони ҳарбию дида баромада, ба суди умумӣ пешниҳод мекард.

Дар қаламрави Тоҷикистони пеш аз шӯравӣ, ки дар ҳаёти давлати ягонаи исломӣ - хилофат буд, ҳамоно тағйироте ба амал омад, ки дар марказ ва ё қанори он ба амал омада буд. Аммо дар баробари ин бояд ёдовар шуд, ки институти судия ҳарбӣ дар қаламрави Тоҷикистон нисбат ба хилофати араб таърихи тӯлонӣ дорад.

Мавҷудияти судия ҳарбӣ дар таърихи давраи мусулмонии Тоҷикистон, масалан, дар замони Ғуриён (асри X – 1215) ва аз маълумот дар бораи девони қозии Ғуриён, метавон ба хулосае омад, ки дар он замон ду навъи додгоҳҳои қозӣ – шаҳрвандӣ ва ҳарбӣ вуҷуд доштаанд⁷⁴. Дар китоби «Табақоти Носирӣ ба мавҷудияти додгоҳҳои шаҳрвандӣ ва ҳарбӣ дар миёни Ғуриён ишора мекунад. Дар ин ҷо ҳамчунин зикр шудааст, ки Шамсиддин Балхӣ судия низомии давлати Ғуриён буд ва Ҷузҷонӣ падари муаллифи китоби "Табақотӣ" аст. Носирӣ – судия низомии лашкари Ғуриён дар Ҳиндустон (ҳудуди ҳозираи Ҳиндустони Шимоли). Молиқ (сардори давлат)-и Ғуриён ҳақ дошт, ки судия ҳарбию таъин ва озод куна⁷⁵. Доираи салоҳияти ин судҳоро субъектҳо муайян мекарданд. Дар замони Ғуриҳо судия ҳарбӣ ҳуқуқ дошт, ки ҳар як парвандаеро, ки тарафҳои раванди ҳарбӣ бошанд, баррасӣ намояд, менависад А.Г. Холиқов. Вай инчунин лаҳзаи зеринро кардааст, ҷи гуна вазифаи судия ҳарбӣ иваз карда шуд. Ба андешаи А.Г. Холиқов ва К. Бобоев, дар ин давра вазифаи судия

⁷² Ниг.: Муҳаммад ибни Ҷарири Табарӣ. Таърихи Табарӣ (Таъриху-р-русул ва-л-мулук). Китоби 7-8. (ҷ. 12, 13, 14, 15, 16). – Душанбе, 2014. – С. 5194-5196.

⁷³ Ниг.: Субҳ ал исй. Қисми 4. – С. 45.

⁷⁴ Ниг.: Буриев И. Институти таджикской государственности. Теория и практика / Отв. ред. академик Ф.Т. Тахиров, проф. В.Е. Чиркин / Тех. ред. Одиназода Р.С. – Душанбе: Дониш, 2016. – С.157.; Буриев И. Б. История государства и права Таджикистана. – Ч.1. – С. 143.

⁷⁵ Ниг.: Ҷузҷонӣ Минҳочу Сироч. Табақоти Носирӣ. – Кобул, 1343. Т.1. – С.488.

(қозӣ) дар доираи оила гузаронида мешуд. Ба вазифаи худ - судя таъин кардани писари собиқ судя анъана шуда буд. Дар бисёр сулолаҳо ҳамчун қозӣ, бахусус Муиззудин Хиравӣ Шамсуддин Балхӣ, Ҷузҷонӣ ва ғайра маъруфанд, ки гуфтаҳои моро тасдиқ мекунанд⁷⁶.

Дар замони Ғуриён салоҳияти қозӣ - судяи шаҳрвандӣ, судяи ҳарбӣ ва мазолим дақиқ муайян карда нашудааст. Маълум аст, ки шахсоне, ки бо қарори додгоҳи шаҳрвандӣ розӣ нестанд, метавонанд ба додгоҳи мазолим шикоят кунанд. Дар адабиёт, мо дар бораи чӣ гуна будани қарорҳои судяи ҳарбӣ маълумот намеёбем. Аммо бо донишони вазъи ҳуқуқии додгоҳи мазҳабӣ, ҳамчун ниҳоди олии адолат дар давлат, метавон тахмин кард, ки ҳатто дар сурати норозигӣ бо қарори додгоҳи ҳарбӣ, ҳизб метавонад ба мазолим муроҷиат кунад, аммо мавод дар бораи ин муроҷиатҳо нигоҳ дошта нашудаанд. Мо чунин мешуморем, ки қарорҳои судяи ҳарбӣ ниҳой буда, мавриди баррасӣ қарор намегирифтанд. Дар замони Салҷуқӣён қозиҳои ҳарбӣ низ ҳамин гуна мақом доштанд. Дар давлати Салҷуқӣён дар Осиёи Хурд ва ё дар давлати Рум институти адолати ҳарбӣ инкишоф ёфта, онро ҳамчун институти мустақил таъсис доданд. Салҷуқӣён ваколатҳои бузургро ба ҳокимони вилоятҳои худ доданд. Мансабдорони таъинкардаи онҳо – «субашӣ»⁷⁷, ҳам дар соҳаи идоракунии шаҳрвандӣ ва ҳарбӣ ва ҳам вазифаҳои судӣ, аз ҷумла вазифаи судяи ҳарбии вилоятро доштанд. Бояд қайд кард, ки мубориза бар зидди салибиён, пурзур намудани ҳокимият, ҷалб намудани аскарони зархарид, таъсиси артиши мунтазам барои таъсиси мансаби қозии ҳарбӣ дар давраи баъд аз муғулӣ дар инкишофи ин давлат асос гардид.

Дар назди Ҳаразмшоҳҳо низ институти суди ҳарбӣ амал мекард⁷⁸. Дар баробари ин онҳо дар бобати ба амал баровардани адолати судӣ на танҳо дар байни хизматчиёни ҳарбӣ, балки дар байни аҳолии граждании маҳаллӣ ҳам ваколатҳои васеъ доштанд. Ин вазъият махсусан ба сарзаминҳои забтшуда, дар рафти ҷангҳо хос буд ва то замоне, ки ба ин ҷойҳо судяи гражданий таъин карда мешуд. Чунин вазъиятро дар дигар даврҳои таърихи Тоҷикистони пеш аз шӯравӣ низ мушоҳида кардан мумкин аст. Маълум аст, ки пеш аз барқарор намудани ҳокимияти мустақам дар сарзаминҳои забтшуда музаффариятҳо масъалаи барпо намудани ҳокимияти судиро бо ду роҳ ҳал мекарданд. Аввалан, онҳо метавонистанд додраси собиқро ихроҷ карда, ӯро дубора таъин кунанд, ки дар ҳама ҷо мушоҳида мешуд; дуюм, онҳо метавонистанд ба дасти судяи ҳарбӣ, то таъин шудани судяи гражданий кори адолати судиро супоранд. Ин масъала дар ҳар як ҳолати мушаххас мувофиқи шароит ҳал карда мешуд, яъне дар ин ҷо сухан дар бораи боварӣ ба аҳолии маҳаллӣ ва амалдорони минтақаҳои забтшуда меравад.

Ҳамин тариқ, мо мебинем, ки мақомот ва мансабдорони гуногун, аз ҷумла суди ҳарбӣ ҷинойтҳои дар соҳаи низомӣ анҷомдошударо баррасӣ менамуд. Судҳои мазкур салоҳияти ғавқулода доштанд ва маҳз онҳо ҳуқуқвайронкуниҳои соҳаи ҳарбию баррасӣ мекарданд.

⁷⁶ Ниг.: Бобоев К.Б., Холиқов А.Г. Ғуриҳо ва анъанаҳои давлатдорӣ тоҷикон. – С.23.

⁷⁷ Ниг.: Гордлевский В.Л. Государство Сельджукидов Малой Азии //Труды Института востоковедения. –М.-Л.: изд.-во Академии наук СССР, 1941. Т.39.– С.144.

⁷⁸ Ниг.: Назаров А.К. Меъёрҳои ҳуқуқии ҷинойтии Куръону ҳадисҳо ва таснифи онҳо аз рӯйи институтҳои ҳуқуқи ҷинойтӣ. – Душанбе, 2014. – С. 97.; Буриев И.Б. Таърихи давлат ва ҳуқуқи Тоҷикистон. – Душанбе, КВД, 2013. – С. 191.

Адабиёт:

1. Азизов У.А. Ташаккул ва инкишофи институтҳои ҷиноят ва ҷазо дар қаламрави Тоҷикистони тошуравӣ. – Душанбе, 2014.
2. Азизкулова Г.С., Ҳакимов Н. История государства и права Таджикистана. – Душанбе: ТНУ, 2018.
3. Ахмедов А. Низоми судӣ дар ислом: пайдоиш ва рушд. Таҳлили таърихӣ ва ҳуқуқӣ /<http://www.arba.tg>.
4. Аҳмад ибни Яҳё ибни Ҷобир ал-Балазурӣ. Истилои Хуросон (Иқтибос аз очерки «Футуҳ-ул-булдан») / Тарҷума аз арабӣ, муқаддима, шарҳу нишондодҳо.- Душанбе: Дониш, 1987.
5. Байҳақӣ А.М. Таърихи Байҳақӣ.// Дар зери таҳрири Алиакбари Фаёз.- Машҳад, 1350 ҳиҷрӣ.
6. Бартолд В.В. Арабское завоевание и Туркестан при Саманидах // Соч.- М.,1968, VI.
7. Беляев Е. А. Арабы, ислам и Арабский халифат в раннее средневековье.- М., 1966.
8. Буриев И.Б. Амали ҳуқуқи мусулмонӣ дар Тоҷикистони пеш аз инқилоб (асри XIII - ибтидои асри XX).- Душанбе, 1999.
9. Буриев И. Институты таджикской государственности. Теория и практика / Отв. ред. академик Ф.Т.Тахиров, проф. В.Е. Чиркин / Тех. ред. Одиназода Р.С. – Душанбе: Дониш, 2016.
10. Буризода Э.Б. Таърихи давлат ва ҳуқуқи Тоҷикистон. – Душанбе, 2020.
11. Буризода Э.Б. Источники исламского периода таджикской государственности: теория и практика / Отв. ред. академик Ф. Тахиров. 2-е изд. – Душанбе: Ирфон, 2017.
12. Буриев И.Б. Таърихи давлат ва ҳуқуқи Тоҷикистон.- Душанбе, КВД, 2013.
13. Гордлевский В.Л. Государство Сельджукидов Малой Азии //Труды Института востоковедения.- М.-Л.: изд.-во Академии наук СССР, 1941.- Т. 39.
14. Гунободӣ М.П./Баргардони Н.Амиршоҳӣ.–Душанбе: Сарредаксияи илмӣи Энсиклопедияи миллии тоҷик, 2019.- Ҷ.1.
15. Муҳаммад ибни Ҷарирӣ Табарӣ. Таърихи Табарӣ (Таъриху-р-русул ва-л-мулк). Китоби 7-8. (ҷ. 12, 13, 14, 15, 16).- Душанбе. 2014.
16. Муҳаммад Хусайни Ҳайкал. Зиндагонии Муҳаммад.- Душанбе, 1994. Ҷ. I.
17. Назаров А.К. Меъёрҳои ҳуқуқии ҷиноятӣ Куръону ҳадисҳо ва таснифи онҳо аз рӯи институтҳои ҳуқуқи ҷиноятӣ.- Душанбе, 2014.
18. Назаров Н.Д., Одинаев А.Ш. Таърихи давлат ва ҳуқуқи Тоҷикистон.- Душанбе: Шоҳпар, 2012.
19. Наршаҳӣ Муҳаммад.Таърихи Бухоро. – Душанбе: Дониш, 1979.
20. Нерсисянц В.С История политических и правовых учений. – М., 2009.
21. Обидов Д.С. Ба масъалаи ташаккул ва моҳияти концепсияи исломии адолат // Ахбори Донишгоҳи давлатии ҳуқуқ, тиборат ва сиёсати Тоҷикистон.- Хуҷанд, 2013.
22. Сайид Абдурахим Хатиб. Таърихи халифаҳои солаҳ: Абубакр (р) ва Умар (р) (Зиндагӣ, фатҳҳо, сабабҳои марг) / - нашри 2. – Душанбе - 2006.
23. Соқит М.Н. Ниҳодҳои адолат дар ислом. Техрон, 1325 ҳ.
24. Сюкияйнен Л.Р. Ислам о преступлении и наказании. – М., 2008.
25. Сюкияйнен Л.Р. Мусульманское право. Вопросы теории и практики. – М.: Наука, 1986.
26. Ҷузҷонӣ Минҷочу Сироч. Табақоти Носирӣ.- Кобул, 1343. Т.1.

Фишурда
Баъзе масъалаҳои таърихӣ суди ҳарбӣ

Дар мақолаи мазкур ниҳоди амалисозандаи адолати судӣ ва ҳалли баҳсҳои байни ҳарбӣ дар давраи ислом таҳқиқ карда мешавад. Муаллиф аз сарчашмаҳои илмӣ-соҳавӣ истифода намуда масъалаи мазкурро мавриди таҳлил қарор додааст. Вай қайд кардааст, ки дини ислом ва ҳамчун мафкураи расмӣ давлатдории арабу мусулмонӣ баромад кардани он сабаби алоқамандии ногунастани он бо сиёсат ва давлат гардидааст. Инчунин, муддати зиёда аз чорҳазор сол дар таърихи давлатдории тоҷикон дину давлат бо ҳам омехта буданд. Аз ин сабаб, ниҳодҳои адолати судӣ низ ин робитаро дар худ инъикос намуданд. Ҷузъи муҳимтарини таълимоти исломӣ аз меъёру падидаҳои ҳуқуқӣ иборат буда, Қуръон сарчашмаи асосии ҳуқуқи исломӣ эътироф мегардад. Бояд гуфт, ки мақомот ва мансабдорони гуногун, аз ҷумла суди ҳарбӣ ҷиноятҳои дар соҳаи низомӣ анҷомдодашударо баррасӣ менамуд. Судҳои мазкур салоҳияти ғавқулода доштанд ва маҳз онҳо ҳуқуқвайронкуниҳои соҳаи ҳарбиро баррасӣ мекарданд.

Мирзозода Н. Д.

Аннотация
Некоторые исторические вопросы военного суда

В данной статье исследуются органы осуществляющие правосудие и решении споров между военными в эпохе ислама. Автор используя научно-отраслевые источники проанализировал данный вопрос. Автор отметил, что ислам и его представление в качестве официальной идеологии арабо-мусульманского государства стали причиной его неразрывной связи с политикой и государством. Также отмечает, что на протяжении более четырех тысяч лет в истории таджикской государственности религия и государство смешивались воедино. По этой причине, институты правосудия также отражали эти отношения. Важнейшую часть исламского учения составляют правовые нормы и явления, а Коран признан основным источником исламского права. Следует отметить, что преступления, совершенные в военной сфере, рассматривались различными органами и должностными лицами, в том числе военным судом. Эти суды обладали исключительной юрисдикцией, и именно они рассматривали военные преступления.

Mirzozoda N. D.

The summary
Some historical issues of the military court

This article examines the bodies that administer justice and resolve disputes between the military in the Islamic era. The author has analyzed this issue using scientific and specialized sources. The author noted that Islam and its representation as the official ideology of the Arab-Muslim state caused its inseparable connection with politics and the state.

He also notes that for more than four thousand years in the history of Tajik statehood, religion and the state were blended together. For this reason, the institutions of justice also reflected this relationship. Legal norms and phenomena formed an essential part of Islamic teaching, and the Koran was recognized as the main source of Islamic law.

It should be noted that crimes committed in the military sphere were dealt with by various bodies and officials, including a military court. These courts had exclusive jurisdiction, and it was they who tried war crimes.

Муқарризи мақола Холиқзода А. Ғ. – доктори илмҳои ҳуқуқшиносӣ, профессор.

II. ИЛМҲОИ ОММАВӢ – ҲУҚУҚӢ (ДАВЛАТӢ – ҲУҚУҚӢ) (ИХТИСОС: 5. 1. 2)

II. ПУБЛИЧНО – ПРАВОВЫЕ (ГОСУДАРСТВЕННО – ПРАВОВЫЕ) НАУКИ (СПЕЦИАЛЬНОСТЬ: 5. 1. 2)

ВБД: 343.11(575.3)

Саъдиев И. З*.

САҲМИ ПЕШВОИ МИЛЛАТ ДАР РУШДИ ХИЗМАТИ ДАВЛАТӢ

Калидвожаҳо: хизмати давлатӣ, хизматчиҳои давлатӣ, танзими ҳуқуқи хизмати давлатӣ, хизматчиҳои давлатии маъмурӣ, нақши Пешвои миллат дар рушди хизмати давлатӣ, институти оммавӣ-ҳуқуқӣ, хизмати оммавӣ, хусусӣ.

Ключевые слова: государственная должность, государственный служащий, правовое регулирование государственной службы, административный государственный служащий, роль Лидера нации в развитии государственной службы, публично-правовой институт, государственная, публичная служба.

Keywords: - Public office, civil servant, legal regulation of public service, administrative civil servant, the role of national leader in the development of the public service, public-law institution, state, public service.

Хизмати давлатӣ чун ҷаъолияти касбӣ маҳз дар сохторҳои махсуси давлатӣ ва мақомоти ҳудудоракунии маҳаллӣ арзи вучуд дошта метавонад.

Солҳои аввали соҳибистиклолӣ ба қулли бахшҳои ҳаёти ҷамъиятӣ, махсусан ба бахши идоракунии давлатӣ диққатҳои азим ворид гардид. Ҷумҳурии Тоҷикистонро (минбаъд - ҚТ) лозим буд, ки чун давлати соҳибхитӣ дорои сохторҳо ва низомии муваффақонаи идоракунӣ бошад. Аз солҳои 1991 то 1994 мавҷуд набудани низомии муқаммалӣ қонунгузорӣ дар ҳама бахшҳо натавонанд эҳсос мегардид, балки ба як дараҷаи ҷомеа мубаддал шуда буд. Ҳар гурӯҳе меҳост ба таври худ зимомии идоракунии давлатиро ба души худ гирад. Боиси таассуф буд, ки аслан нафароне ба ин падидаи муҳими оммавӣ-ҳуқуқӣ, яъне хизмати давлатӣ ворид шудан меҳостанд, ки аслан аз нигоҳи касбӣ хело заиф буда, ҳатто баъзе аз онҳо маълумоти олӣ низ надоштанд. Бо вучуди он ки хизмати давлатӣ ҳамчун унсури муҳими идоракунӣ дар як ҳолати шахшуда буд, вале ҳаргуна ашхосро ба худ ворид шудан намегузошт. Меъёрҳои замони Шӯравӣ ба талаботи хизмати давлатӣ чун институти ҳуқуқӣ дар шароити давлати соҳибистиклол созгор набуданд.

Дар омода гардидани лоиҳаи Конститутсия ва ташкили райъпурсии умумихалқӣ Асосгузори сулҳу ваҳдати миллӣ – Пешвои миллат нақши ниҳоят бузург доранд, ки ин раванд яке аз гомҳои устувор ва таъминкунандаи рушди тамоми соҳаҳо, аз ҷумла хизмати давлатӣ мебошад. Конститутсияи ҚТ соли 1994 бо тариқи райъпурсии умумихалқӣ қабул гардид ва хизмати давлатиро ба маҷроҳои тараққиёти навини худ раҳсипор намуд. Конститутсияи Тоҷикистони соҳибистиклол тағйиротҳои қуллиро дар бахшҳои муҳталифи ҳаёти ҷамъиятӣ ба маъноии мусбиаш ба миён гузошта, ташаккули хизмати давлатиро бо дарназардошти гоҷаҳои нави ташкилию ҳуқуқӣ ва меъёрҳои иҷтимоӣ таъмин намуд.

*Декани факултети ҳуқуқшиносии Академияи идоракунии давлатии назди Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон, номзади илмҳои ҳуқуқшиносӣ, дотсент. [E-mail: ismoil.s85@mail.ru](mailto:ismoil.s85@mail.ru). Тел.: (+992) 555-58-55-52.

Дар раванди ташкили хизмати давлатӣ ташаккули он ҳамчун институти оммавӣ-хуқуқӣ аҳамияти аввалиндараҷа дорад. Хизмати давлатӣ чун институти оммавӣ-хуқуқӣ қабати осебпазир ва ниҳоят суस्त буд, ки то қабули Конститутсия мушкилотҳои муҳими ҳуқуқӣ, иқтисодӣ, этикӣ ва ғайраро пушти сар намудааст.

Хизмати давлатӣ ҳамчун институти ҳуқуқӣ маҷмӯи меъёрҳои ҳуқуқие мебошад, ки бавучудой, ташкил ва фаъолияти хизматчиёни давлатиро оид ба татбиқи Конститутсия ва қонунҳои кишвар, инчунин вазъи ҳуқуқии шахсии хизматчиёни давлатиро танзим менамояд.

Муносибатҳои хизмати давлатӣ гуфта, муносибатҳоеро номидан мумкин аст, ки онҳо бо Конститутсияи ҚТ, қонунҳои соҳаи хизмати давлатӣ ва санадҳои меъёрии ҳуқуқии соҳаи хизмати давлатӣ ба тартиб ва ба танзим дароварда мешаванд.

Хизмати давлатӣ ҳамчун намуди махсуси хизмат дорои таркиби ба худ хос мебошад:

1. Аз рӯи табиати худ хизмати давлатӣ ба эҷоди арзишҳои моддӣ ва расонидани хизматрасониҳои соҳибкорӣ алоқамандӣ надорад;
2. Ҳамчун таъсиррасонии бевосита ва бавосита ба одамон тавсиф карда мешавад;
3. Ҳамчун фаъолияти касбӣ-технологӣ, иҷтимоӣ ва меъёрӣ-хуқуқӣ танзим мешавад.

Хизмат – ин фаъолияти касбӣ-иҷтимоӣ мебошад, ки бо амалӣ намудани таъсиррасонӣ ба одамон ё иттилоот ва тавсифкунандаи мавҷудияти муносибатҳои ҳуқуқӣ дар ҳуди раванди меҳнати хизматчиё алоқаманд мебошад.

Дар амалияи ҷаҳони муосир ду шакли хизмат, яъне хизмати оммавӣ ва хусусӣ ба ҷашм мерасад. Хизмати оммавӣ гуфта, фаъолияти касбӣ оид ба иҷрои салоҳияти мақомоти ҳокимияти давлатӣ ва мақомоти худидоракунии маҳаллиро фаҳмидан мумкин аст.

Хизмати оммавӣ ба самти дастёб шудан ба манофеи умумичамбиятӣ нигаронида шудааст. Ин маънои онро дорад, ки хизмати оммавӣ ба як шахси воломақом ё муштари алоҳида нигаронида нашуда, кулли ҷомеаро дар бар мегирад. Хизмати оммавӣ имрӯзҳо ҳам хизмати давлатиро ва ҳам хизмат дар мақомоти худидоракунии маҳаллиро дар худ муттаҳид намудааст.

Хизмати хусусӣ бошад, дар ин ҳолат сухан атрофи хизмат ба шахсони ҳуқуқӣ ва воқеӣ меравад (масалан, хизмат оид ба посбони манзили истиқоматӣ ва истироҳатгоҳ, хизмат оид ба таъмири нақлиёт, хизмат оид ба нигоҳубини тифл, хизмат оид ба таъмири бино ва амсоли инҳо). Хизмати давлатиро ба маънои том метавон ҳамчун муносибати оммавӣ-хуқуқӣ байни давлат ва хизматчиё, ки дорои мазмуни фаъолияти ҳатмист, аз номи давлат амалӣ карда мешавад ва ба самти иҷрои вазифаҳои муайяни давлатӣ нигаронида шудааст, тавзеҳ дод.

Моҳияти хизмати давлатӣ ҳамчун институти оммавӣ-хуқуқӣ ҳалли ду масъалаи асосиро дарбар мегирад.

Якум, татбиқи Конститутсия ва қонунҳои ҷумҳурӣ, таъмини амнияти миллӣ бо назардошти манфиатҳои давлат, инчунин соҳибхитиёрии давлатӣ, истиқлолияти иқтисодӣ, хусусияти маънавию ахлоқии халқ. Иҷрои самараноки чунин функцияҳоро дар мавриде таъмин намудан мумкин аст, ки давлат дорои дастгоҳи баланди касбӣ, устувор ва аз нигоҳи ташкилӣ дурандешона эҷёшуда бошад. Ҳамзамон, бояд дар давлат сохторҳои давлатӣ аз лиҳози иқтисодӣ ва ҳуқуқӣ таъмин бошанд. Барои татбиқи ҳадафҳои давлатӣ мақомоти давлатӣ ба қонунҳое эҳтиёҷ доранд, ки дар сатҳи баланди касбӣ қабул шуда бошанд. Бинобар ҳамин субъектони ҳуқуқэҷодкунӣ бояд дар раванди ҳуқуқэҷодкунии меъёрҳои соҳаи хизмати давлатӣ диққати авалиндараҷа диҳанд.

Дуюм, фаъолият дар асоси қонунгузории махсус ҳамчун маҷмӯи меъёрҳои ҳуқуқӣ, қоидаҳо ва расмиёте, ки танзимкунандаи муносибатҳо вобаста ба ташкили хизмати давлатӣ ва иҷрои вазифаҳои дар назди он истода мебошад.

Хизмати давлатӣ дар ҚТ баъди ба даст овардани истиқлолият ҳамчун институти оммавӣ-хуқуқӣ рушд ёфт. Дар замони истиқлолияти давлатӣ қонунҳои соҳавие қабул

гардиданд, ки назирашон дар замони Шӯравӣ набуданд. Зеро дар замони Шӯравӣ падидаи хизмати давлатӣ рушднаёфта буда, чунки характери ҳизбӣ – сиёсӣ дошта ва барои роҳандозӣ намудани фаъолият дар бахши хизмати давлатӣ қонунҳои соҳаи меҳнат кифоя шуморида мешуд, ки куллан хато мебошад. Ҳолати ҳуқуқии хизматчиёни давлатӣ аз шахрвандони дигар фарқ намекард ва кулли муносибатҳо комилан дар доираи қонунгузори меҳнат танзим мешуданд. Назарияи меҳнатии хизмати давлатӣ дар ин самт мавқеи аввал ва болоиро ишғол мекард. ИҶШС мавҷудияти Кодекси меҳнат ва қонунҳои бахши меҳнатро дар танзими хизмати давлатӣ самаранок ҳисобида, атрофи ташаққули хизмати давлатӣ чун падидаи оммавӣ-ҳуқуқӣ ҳеҷ иқдоми судмандеро пеш нагирифт. Дар он давра падидаи озмуни ишғоли вазифа дар бахши давлатӣ умуман вуҷуд надошт. Касеро ки ҳизби коммунист ҳамчун “қувваи роҳнамо” пешбарӣ мекард, ҳамонро роҳбар таъин мешуд.

Аз замони соҳибистиклолии мамлакат хизмати давлатӣ чун институти оммавӣ-ҳуқуқӣ ба худ мазмуну муҳтавои хоса гирифта, ба моҳияти меъёрҳои Конститутсия мувофиқ қунонида шуд. Махсусан, дар ин давра танзими ҳуқуқии хизмати давлатӣ бо усулҳо ва механизмҳои ҷадид ба роҳ монда шуд. Таҷрибаи даврони соҳибистиклолӣ ва таҷрибаи давлатҳои хориҷӣ нишон медиҳад, ки самаранокӣ хизмати давлатӣ дар он маврид вуҷуд дошта метавонад, ки агар кормандони ин институти оммавӣ-ҳуқуқӣ, яъне хизматчиёни давлатӣ аз кормандоне, ки сирф дар доираи Кодекси меҳнат фаъолият мекунанд, фарқ қунонида шаванд. Зеро, воқеан ҳам хизмати давлатӣ худ фаъолияти касбӣ маҳсуб мешавад. Ин ҳолат ва дигар равандҳо тақозо менамоянд, ки падидаи хизмати давлатӣ бояд бо шакл ва усулҳои наву ба талаботи давлати демократӣ ҷавобгӯ танзим карда шаванд.

Танзими ҳуқуқии хизмати давлатӣ ҳамчун таъсири танзимкунанда ва ташкилӣ ба муносибатҳои хизматӣ ҳангоми бавуҷудӣ ва ташаққули онҳо бо мақсади ҳифз, ба тартиб даровардан ва рушди онҳо мутобиқи талаботи давлат ва ҷамъият фаҳмида мешавад.

Механизми танзими ҳуқуқии хизмати давлатӣ низомии воситаҳои ҳуқуқиро дарбар мегирад, ки тавассути онҳо таъсири давлат ба ташаққул ва инкишофи муносибатҳои хизмати давлатӣ таъмин карда мешавад. Унсурҳои асосии ин механизм меъёрҳои ҳуқуқӣ, муносибатҳои ҳуқуқӣ, масъулияти ҳуқуқӣ, шуури ҳуқуқӣ, фактҳои ҳуқуқӣ, санадҳои татбиқи қонун, инчунин санадҳои амалигардонии ҳуқуқ ва уҳдадорихи хизматчиёни давлатӣ мебошанд.

Мавҷудияти санадҳои мукаммали ҳуқуқӣ асоси тараққиёти соҳаҳои зертанзим мегарданд. Рушди заминаҳои ҳуқуқии хизмати давлатӣ барои мустаҳкам намудани вазъи ҳуқуқии хизматчиёни давлатӣ, ба тартиб андохтани хизмати онҳо, азхуд намудани дониш, малака ва маҳорати зарурӣ, пурзур намудани ҳавасмандгардонии меҳнат имконият медиҳад.

Рушди хизмати давлатӣ ҳамчун институти ҳуқуқӣ дар он вақт имконпазир буда метавонад, агар дар ин соҳа санадҳои меъёрии ҳуқуқии махсуси ба талаботи амалӣ ҷавобгӯ қабул гардад. То кунун дар ҚТ дар бештари маврид вобаста ба мақомоти алоҳидаи давлатӣ қабули қонунҳо сурат гирифтааст. Масалан, қонунҳои ҚТ: “Дар бораи Агентии назорати давлатии молиявӣ ва мубориза бо коррупсияи Ҷумҳурии Тоҷикистон”, “Дар бораи мақомоти амнияти миллӣ”, “Дар бораи милитсия”, қонунҳои конститутсионии ҚТ: “Дар бораи мақомоти Прокуратураи Ҷумҳурии Тоҷикистон”, “Дар бораи судҳои Ҷумҳурии Тоҷикистон” ва ғайра қабул гардидаанд. Дар қонунҳои номбурда вазъи ҳуқуқии хизматчиёни алоҳидаи мақомоти давлатӣ мукаммал гардидааст.

Ҳар як падидаи ҳуқуқӣ ва ҳар як унсури иҷтимоӣ ба худ ҳадафи дахлдор дорад. Хизмати давлатӣ ҳамчун институти оммавӣ-ҳуқуқӣ ҳадафи муайян дорад. Иҷрои қонунгузори кишвар, бавуҷуд овардани шароити мусоиди ҳуқуқӣ, ташкилӣ ва иҷтимоӣ иқтисодӣ ҷиҳати иҷрои дурусти функцияҳои дастгоҳи давлатӣ ҳадафи хизмати давлатӣ ҳамчун институти оммавӣ-ҳуқуқӣ мебошад.

Самаранокии танзими ҳуқуқи хизмати давлатӣ бевосита аз рушду инкишофи соҳаҳои ҳуқуқи конституционӣ, маъмурӣ, меҳнатӣ, молиявӣ ва ғайра вобастагӣ дорад. Мавқеи марказиро дар инҳо ҳуқуқи конституционӣ ишғол менамояд. Зеро тамоми соҳаҳо ва институтҳои ҳуқуқ дар заминаи меъёрҳои конституционӣ қомат афрохта, ташаккул меёбанд.

Конститутсияи ҚТ чихати ташаккули хизмати давлатӣ ва боло бурдани мақому мартабаи хизматчиӣ давлатӣ саҳми басо муҳим дорад.

Меъёри асосии Конститутсия дар соҳаи хизмати давлатӣ дар моддаи 27-ум оварда шудааст, ки тибқи он “шаҳрвандон ба хидмати давлатӣ ҳуқуқи баробар доранд”⁷⁹.

Дар ташкил ва фаъолияти хизмати давлатӣ меъёрҳои дигари Конститутсияи ҚТ таъсири бавосита доранд. Махсусан, меъёрҳои Конститутсия, ки масъалаи ваколати шоҳаҳои ҳокимият ва мақомоти давлатиро мавриди танзим қарор додаанд, ба хизмати давлатӣ ҳамчун институти оммавӣ-ҳуқуқӣ таъсири калон доранд.

Самаранокии хизмати давлатӣ дар он сурат имконпазир мегардид, ки Конститутсия ва қонунҳои кишвар бечунучаро риоя карда шаванд. Ин ҳолат хизматчиёни давлатиро водор месозад, ки Конститутсия ва қонунҳоро ба таври ҳамаҷониба риоя, эътироф ва ҳифз намоянд.

Дар фаҳмиши умумиётирофшуда истилоҳи «хизмат», чун коида, як намуди фаъолияти ҷамъиятии одамонро ифода мекунад. Ба монанди кор, шугли корманд, ҷои кори ӯ, муносибати мушаххас ба кор ва ғайра. Илова бар ин, зеро мафҳуми хизмат ҳамчунин муносибат ба вазифа, вафодорӣ, садоқат, омодагӣ ба ҳимояи манфиати касе фаҳмида мешавад. Мақсади хизмат бо фароҳам овардани шароит барои фаъолияти муътадили ҷомеа ва таъмини дигар намудҳои фаъолияти иҷтимоӣ алоқаманд аст. Хизмат метавонад ба хизматрасонии иҷтимоию маданияи одамон, амалисозии фаъолияти идоракунӣ, таъмини фаъолияти мақомоти давлатӣ ва ғайра дахл дошта бошад. Як намуди махсуси хизмат ин хизмати давлатӣ мебошад. Мавқеи таърихӣ хизмати давлатӣ бо ташаккул ва рушди давлату ҳуқуқ робитаи ногусастанӣ дорад. Давлат бе дастгоҳи махсус сохташуда ва бе низоми самарабахши хизмати давлатӣ вучуд дошта наметавонад.

Дар доираи асосноккунии мафҳуми хизмати давлатӣ ҳамчун институти иҷтимоӣ, Б.В. Литов қайд менамояд, ки ҳадафи асосии он хидмат ба манфиатҳои шаҳрвандон, ҷомеаи шаҳрвандӣ ва давлат мебошад⁸⁰.

Хизмати давлатӣ ҳамчун институти иҷтимоӣ дар ҳалли проблемаҳои баланд бардоштани сатҳи зиндагии мардум, таъмини ҳуқуқи озодиҳои инсон ва шаҳрванд, ки мазмуни асосии сиёсати давлат мебошанд, нақши муҳим мебозад.

Муҳаққиқон қайд мекунанд, ки ташаккули институти иҷтимоии хизмати давлатӣ ҳамчун маҷмӯи қоидаҳо, принципҳо, меъёрҳо, муносибатҳои иҷтимоӣ (расмӣ ва ғайрирасмӣ) инкишоф меёбад, ки ҷанбаҳои гуногуни фаъолияти хизматчиёни давлатиро танзим намуда, низоми нақш ва мақоми онҳоро ташкил мекунанд, ки дар маҷмӯъ низоми иҷтимоиро дар бар мегиранд. Дар доираи институти иҷтимоии хизмати давлатӣ намунаҳои рафтор, одатҳо, анъанаҳо эҷод мешаванд, такрор мешаванд, устувор мегарданд ва аз насл ба насл мегузаранд⁸¹.

Ба маънои ҳуқуқӣ институти хизмати давлатӣ маҷмӯи меъёрҳои ҳуқуқие мебошад, ки муносибатҳои ҷамъиятии марбут ба фаъолияти касбии хизмати шаҳрвандонро, ки мансабҳои хизмати давлатиро ишғол мекунанд, танзим мекунанд. Дар баробари ин,

⁷⁹Ниг.: Конститутсияи ҚТ аз 6. 11 соли 1994, бо таъйири иловаҳо бо тариси раъйпурсии умумихалс аз 26 сентябри соли 1999, аз 22 июни соли 2003, аз 22 майи соли 2016. // Маҳзани мутамаркази иттилоотӣ-ҳуқуқии ВА ҚТ «Адлия» [Захираи электронӣ]. – Манбаи дастрасӣ: URL: <http://www.adlia.tj> (санаи муроҷиат: 01.09 соли 2023).

⁸⁰Ниг.: Литов Б. В. Государственная служба как социальный институт // Государственная служба: теория и организация : курс лекций.- Ростов н/Д, 1998. – С. 31.

⁸¹Ниг.: Мамина О. И., Кобзева Е. И. Правовые основы государственной службы в правоохранительных органах : учебное пособие / О. И. Мамина, Е. И. Кобзева. — Москва : Юридический институт МИИТ, 2019. - С.10.

институти мазкур чун анъана ҳамчун унсури низоми соҳаи ҳукуки маъмурӣ ба ҳисоб меравад⁸².

Хизмати давлатӣ дар илми ҳуқуқшиносӣ, аз ҷумла дар илми ҳуқуки идоракунии ватанӣ мафҳуми нави оммавию ҳуқуқӣ буда, дорои мазмуни гуногун мебошад, ки он баъди қабули Конститутсияи ҚТ ба миён омадааст.

Хизмати давлатӣ ҳамчун падидаи мустақили ҳуқуки маъмурӣ аз қонуниятҳои инкишофи равандҳои ташкил ва фаъолияти рукҳои ҷудогонаи ҳокимияти давлатӣ сарчашма гирифта, бо тақозои замон ба демократикунонии соҳаҳои ҷудогонаи ҳаёти давлатию ҷамъиятӣ алоқаманд буда, яке аз заминаҳои баланд бардоштани иштироки мардум дар идоракунии давлат ва инкишофи муносибатҳои давлат бо шаҳрванд тавассути идоракунии давлатӣ маҳсуб мешавад.

Хизмати давлатӣ ҳамчун падидаи мустақили ҳуқуки маъмурӣ маҷмӯи қоидаҳои рафторе мебошад, ки онҳо фарогири самтҳои сиёсати дохилӣ ва хориҷии кишвар буда, низом ва принципҳои хизмати давлатиро муқаррар намуда, муносибатҳои ҷамъиятиро оид ба ташкил ва адои хизмати давлатӣ, вазъи ҳуқуқии хидматчиҳои давлатӣ, кафолатҳо, ҳавасмандгардонӣ ва масъулияти онҳоро танзим менамояд. Маъдаи танзими ин падида он муносибатҳои оммавие мебошанд, ки оид ба ташкил ва адои хидмати давлатӣ ба вучуд меоянд, тағйир меёбанд ва қатъ мегарданд.

Хизмати давлатӣ ҳамчун фаъолияти касбӣ – фаъолияти касбии шахсонеро меноманд, ки барои таъмини иҷрои ваколатҳои шахсони мансабдори давлатии ҳокимияти давлатӣ ва амалӣ намудани салоҳияти мақомоти давлатӣ муқаррар карда шудааст⁸³.

Новобаста аз тағйиротҳои сиёсӣ ва ҳуқуқӣ хизмати давлатӣ мавқеи худро нигоҳ дошта, функсияҳои худро иҷро менамояд. Функсияҳои хизмати давлатӣ дар ҷомеа асосан ҳамчун таъминоти таҳлилӣ, ҳуҷҷатӣ, ташкилӣ, кадрӣ ва дигар таъминоти раванди қабули қарорҳои сиёсӣ ва татбиқи амалии онҳо, татбиқи сиёсати давлатӣ дар тамоми соҳаҳои ҳаёти ҷамъиятӣ, татбиқи меъёрҳои ҳуқуқии меъёрҳо, контрол ва назорати риояи онҳо, ба нақша гирифтани ва тақсим кардани маҳсулоти ҷамъиятӣ ва ғайра.

Хизмати давлатӣ зинаи марказии дастгоҳи давлатӣ мебошад.

Муносибатҳо дар соҳаи хизмати давлатӣ чунин мебошанд:

1. Муносибатҳои хизматӣ, яъне муносибатҳои хизматӣ, ки байни шахсони мансабдор ҷой доранд ва ба пояи эҳтироми тобеияти амудӣ асос ёфтаанд;

2. Муносибатҳои оммавӣ, яъне муносибат байни хизматчиёни давлатӣ ва шаҳрвандон (шахсони воқеӣ), ки бояд ба риояи қонунҳо ва принципҳои ахлоқӣ асос ёфта бошанд;

3. Муносибатҳои ғайрирасмӣ, яъне муносибатҳои хизматчиёни давлатӣ байни ҳуди онҳо (масалан, муносибатҳои дӯстӣ, ҳамкорӣ ва ғайра), ки амалишавии онҳо набояд ба иҷрои ваколатҳои мансабии хизматчиёни давлатӣ таъсири манфӣ расонад⁸⁴.

Хизмати давлатӣ фаъолияти одӣ набуда, ҳамчун фаъолияти касбӣ баҳогузори карда мешавад, зеро ба хизмати давлатӣ дар ҚТ танҳо шаҳрвандоне ворид шуда метавонанд, ки онҳо дорои дониш ва малакаи баланди касбӣ бошанд.

Дар ҚТ пайваста аз ҷониби Асосгузори сулҳу ваҳдати миллӣ – Пешвои миллат муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон иқдомҳои назаррас рӯи қор меоянд, ки амалишавии онҳо рушди падидаи мазкурро таъмин намуда, ҷиҳати ба яке аз муҳимтарин падидаҳои ҳуқуки маъмурӣ ва идоракунии давлатӣ табдил додани он мусоидат менамояд. Паёми Президенти ҚТ аз 21.01 соли 2021 “Дар бораи самтҳои асосии сиёсати дохилӣ ва хориҷии Ҷумҳурии Тоҷикистон” ба Маҷлиси Олии ҚТ ироа гардида буд. Дар Паёми

⁸²Ниг.: Попов Л. Л., Мигачев Ю. И., Тихомиров С. В. Административное право России : учебник / отв. ред. Л. Л. Попов. 2-е изд., перераб. и доп.- М. : Проспект, 2010.- С. 140.

⁸³ Ниг.: Ойев Х. Таснифоти мафҳуми хидмати давлатӣ дар қонунгузори Ҷумҳурии Тоҷикистон.// Ҳаёти ҳуқуқӣ. – Душанбе, 2021. - № 1 (33). - С. 173-175.

⁸⁴ Ниг.: Государственная служба : учебник и практикум для академического бакалавриата / Г. А. Борщевский. — М.: Юрайт, 2016.- С. 25-26.

мазкур қайд гардид, ки занону бонувони лаёқатманд ва соҳибкасбу баландхитисос ба хизмати давлатӣ ва идоракунии давлат торафт бештар ҷалб гардида истодаанд. Ба ҳолати якуми январи соли 2021 аз шумораи умумии 19210 нафар хизматчиёни давлатӣ 4485 нафар ё 23,4 фоизро занон ташкил медиҳанд. Зимнан дар Паёми соли 2021 изҳор гардида буд, ки Вазорати маориф ва илм, вазифадор карда мешавад, ки дар тамоми зинаҳои таҳсилот – аз муассисаҳои томактабӣ сар карда, то гимназияву литсейҳо ва зинаҳои дигари таҳсилот ба таври ҳатмӣ омӯхтани забонҳои хориҷӣ, махсусан, забонҳои русиву англисӣ ва технологияҳои иттилоотиро ташкил карда, назорати қатъии сифати таълимро дар ин самт ба роҳ монад⁸⁵.

Тибқи омили пешниҳоднамудаи Агентии хизмати давлатии назди Президенти ҚТ ба ҳолати 01.01.2024 шумораи хизматчиёни давлатии шахрвандӣ 18180 нафар мебошанд, ки аз ин шумора 4569 нафарашон занҳо ва 8827 нафарашонро ҷавонони то 35 сола ташкил медиҳанд.

Нақшаи чорабиниҳо оид ба иҷрои вазифаҳое, ки аз Паёми Президенти ҚТ аз 21.01 соли 2021 “Дар бораи самтҳои асосии сиёсати дохилӣ ва хориҷии Ҷумҳурии Тоҷикистон” зикр гардидаанд ва нақшаи мазкур бо амри Президенти ҚТ тасдиқ гардидааст, чорабиниҳои муайяно чихати боз ҳам касбикунонидани фаъолият дар соҳаи хизмати давлатӣ муқаррар намудааст. Тибқи банди 58-уми нақша чорабиниҳои мазкур: “Интиҳоб ва таъини кадрҳои донандаи забонҳои хориҷӣ ба мансабҳои мақомоти давлатӣ ва пас аз 10 сол ҳамчун шартӣ ҳатмӣ дар қонунгузорӣ муқаррар кардани ба мансабҳои роҳбарикунанда интиҳобу таъин намудани шахсони донандаи на кам аз ду забони хориҷӣ (русӣ ва англисӣ)” пешбинӣ шудааст.

Чихати беҳтар намудани вазъи забондонии хизматчиёни давлатӣ пайваста аз ҷониби Асосгузори сулҳу ваҳдати миллӣ – Пешвои миллат муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон чораҳои дахлдор андешида мешавад. Дар робита ба беҳтар кардани сатҳи забондонии хизматчиёни давлатӣ ва ба ин васила аз лиҳози касбӣ рушд додани падидаи хизмати давлатӣ аз 18 март соли 2024, таҳти №795 Фармони Президенти ҚТ “Дар бораи омӯзиши забонҳои хориҷӣ” ба тасвиб расид, ки дар асоси фармони мазкур кормандони мақомоти ҳокимияти давлатӣ, худидоракунии маҳаллӣ ва ташкилотҳои давлатӣ уҳдадор карда шудаанд, ки дар муддати якуним сол забонҳои русӣ, англисӣ ва дигар забонҳои хориҷиро омӯзанд. Забон омӯзиши шахсони зикршуда барои баланд бардоштани самаранокии хизмати давлатӣ ва гузариш ба Ҳукумати рақамӣ равона шудааст. Истифодаи технологияҳои муосири иттилоотии хизмати давлатӣ ва робита дар самти ҳамкориҳои байналмилалӣ аз дониши забони англисӣ вобастагӣ дорад.

Асосгузори сулҳу ваҳдати миллӣ – Пешвои миллат муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон чихати рушди хизмати давлатӣ аз солҳои оғози соҳибистиклолӣ диққати махсус медиҳад, ки ин ҳама таъсиргузориҳо тағйиротҳои мусбиро дар самти рушд ва касбикунонии падидаи хизмати давлатӣ ба бор овардааст.

Дар маҷмӯъ бояд хотирнишон сохт, ки институти хизмати давлатӣ айни замон яке аз институтҳои асосии ҳуқуқи маъмурӣ ба ҳисоб рафта, пайваста дар ҳолати рушд ва мукамалгардӣ мебошад. Рушди хизмати давлатӣ ва васеъгардии доираи танзими он чун институти ҳуқуқи маъмурӣ, агар чун имрӯз аз лиҳози илмӣ, амалӣ ва қонунгузорӣ идома ёбад, пас дар солҳои наздик падидаи хизмати давлатӣ ба зерсоҳаи мустақили ҳуқуқи маъмурӣ табдил ёфтаниш аз эҳтимол дур нест.

Вале масъалаҳои зиёде вуҷуд доранд, ки то ҳол ҳуқуқи маъмурӣ ҳамчун яке аз соҳаҳои мустақили илми ҳуқуқшиносӣ ба онҳо посух надодааст (масалан, танзими стандартикунонии сифати ашё ва ё хизмат, бамеъёргии техникаӣ, танзими сертификатсияи мутобиқати ашё ва ё иҷрои қонун, таносуби меъёрҳои ҳуқуқи меҳнат ва

⁸⁵Ниг.: Паёми Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон, Пешвои миллат муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон ба Маҷлиси Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи самтҳои асосии сиёсати дохилӣ ва хориҷии ҷумҳурӣ» <http://prezident.tj/node/25005> (санаи муроҷиат: 26.09.2023.).

хуқуқи маъмурӣ дар танзими хизмати давлатӣ, масъалаҳои хуқуқи ҳарбӣ, аудити беруна, аудити сифат, экологӣ, суғуртаи ҳатмӣ дар баҳши давлатӣ ва ғайра.). Маҳсули боэътимоди илмӣ оид ба масъалаҳои зикршуда, барои устувории минбаъдаи хизмати давлатӣ ва эътибори он дар ҷомеа замина мегузорад.

Адабиёт:

1. Конституцияи Ҷумҳурии Тоҷикистон аз 6. 11 соли 1994, бо таҷйиру иловаҳо бо тариси раъйпурсии умумихалқ аз 26 сентябри соли 1999, аз 22 июни соли 2003, аз 22 майи соли 2016. // Маҳзани мутамаркази иттилоотӣ-ҳуқуқии ВА ҚТ «Адлия» [Захираи электронӣ]. – Манбаи дастрасӣ: URL: <http://www.adlia.tj> (санаи муроҷиат: 01.09 соли 2023).

2. Паёми Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон, Пешвои миллат муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон ба Маҷлиси Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи самтҳои асосии сиёсати дохилӣ ва хориҷии ҷумҳурӣ» <http://prezident.tj/node/25005> (санаи муроҷиат: 26.09.2023.).

3. Государственная служба : учебник и практикум для академического бакалавриата / Г. А. Борщевский. — М.: Юрайт, 2016.

4. Лытов Б. В. Государственная служба как социальный институт // Государственная служба: теория и организация : курс лекций.- Ростов н/Д, 1998.

5. Мамина О. И., Кобзева Е. И. Правовые основы государственной службы в правоохранительных органах : учебное пособие / О. И. Мамина, Е. И. Кобзева. — Москва : Юридический институт МИИТ, 2019. - С.3 - 12.

6. Попов Л. Л., Мигачев Ю. И., Тихомиров С. В. Административное право России : учебник / отв. ред. Л. Л. Попов. 2-е изд., перераб. и доп.- М. : Проспект, 2010.

7. Ойев Х. Таснифоти мафҳуми хизмати давлатӣ дар қонунгузории Ҷумҳурии Тоҷикистон.// Ҳаёти ҳуқуқӣ. – Душанбе, 2021. - № 1 (33). - С. 156-175.

Саъдиев И. З.

Фишурда

Саҳми Пешвои миллат дар рушди хизмати давлатӣ

Дар мақолаи мазкур саҳми Пешвои миллат дар рушди хизмати давлатӣ мавриди таҳқиқ қарор гирифтааст. Инчунин, дар мақола доир ба ташаккули низоми қонунгузорӣ дар замони соҳибистиклол гардидани Ҷумҳурии Тоҷикистон ва таъсири он ба фаъолияти хизматчиёни давлатӣ мавриди муҳокима қарор гирифтааст.

Садиев И. З.

Аннотация

Вклад Лидера нации в развитие государственной службы

В данной статье исследован вклад Лидера нации в становление и развитие государственной службы. Также, в статье рассматривается формирование законодательной системы в период независимости Республики Таджикистан и ее влияние на деятельность государственных служащих.

The summary

The contribution of the leader of the nation to the development of public service

This article explores the contribution of the leader of the nation to the formation and development of the civil service. The article also considers the formation of period of independence of Tajikistan and its impact on the activities of civil servants.

Муқарризи мақола Шоев Ф. М. – номзоди илмҳои ҳуқуқшиносӣ, дотсент.

УДК: 342 (575. 3)

Солехзода Г. Д*.

**НЕКОТОРЫЕ ВОПРОСЫ СОЦИАЛЬНОЙ
ПОЛИТИКИ ГОСУДАРСТВА**

Ключевые слова: защита культурного наследия, управление стихийными бедствиями, готовность к чрезвычайным ситуациям, устойчивость сообщества, усилия по сохранению, законодательство о сохранении, устойчивое развитие наследия, управление культурными ресурсами, механизмы реагирования на стихийные бедствия, продвижение культурно-исторического туризма, обучение культурной чувствительности, восстановление объекта наследия

Калидвожаҳо: ҳифзи мероси фарҳангӣ, идоракунии офатҳои табиӣ, омодагӣ ба ҳолатҳои фавқулодда, устувории ҷомеа, талошҳо оид ба ҳифзи, қонунгузориҳои ҳифзи мерос, рушди устувори мерос, идоракунии захираҳои фарҳангӣ, механизмҳои вокуниш ба офатҳои табиӣ, пешбурди сайёҳии мерос, омӯзиши ҳассосияти фарҳангӣ, барқарорсозии макони мерос

Keywords: cultural heritage protection, disaster management, emergency preparedness, community resilience, conservation efforts, preservation legislation, sustainable heritage development, cultural resource management, disaster response mechanisms, heritage tourism promotion, cultural sensitivity training, heritage site restoration

Правовую основу регламентации чрезвычайных ситуаций закладывает Конституция Республики Таджикистан (ст.46, 47) и конституционный закон страны «О правовом режиме чрезвычайного положения» от 3 ноября 1995 год, № 94. Данные конституционно-правовые положения определяют порядок введения в стране чрезвычайного положения. Вопросы же защиты населения и территорий от чрезвычайных ситуаций регулируются в Законе Республике Таджикистан «О защите населения и территорий от чрезвычайных ситуаций природного и техногенного характера» от 15 июля 2004 года, №53 и Постановлении Правительства Республики

* Кандидат юридических наук, старший преподаватель кафедры конституционного права юридического факультета Таджикского национального университета. Ученый секретарь Ученого совета указанного университета. 734025, Республика Таджикистан, г. Душанбе, проспект Рудаки 17. Тел.: 900-00-97-25, E-mail: gulnora.555@mail.ru

Таджикистан «Об утверждении Правил подготовки населения в сфере защиты от чрезвычайных ситуаций природного и техногенного характера» от 31 августа 2009 года, №490.

Установление государственной мемориальной концепции на конституционном уровне призвано решить задачи по определению аксиологических основ развития общества, формированию национального самосознания, сохранению культурной идентичности и духовно-информационного суверенитета⁸⁶.

Указанный закон регулирует вопросы по предупреждению возникновения и развития чрезвычайных ситуаций, снижению размеров ущерба и потерь от чрезвычайных ситуаций, ликвидации чрезвычайных ситуаций и своевременное оповещение населения опасных зон о чрезвычайных ситуациях природного и техногенного характера⁸⁷. В частности, данный закон обязывает соответствующие уполномоченные органы государственной власти обеспечивать организацию, финансирование и проведение аварийных, спасательных и других неотложных работ на подведомственных объектах производственного и социального назначения и на прилегающих к ним территориях в соответствии с планами предупреждения и ликвидации чрезвычайных ситуаций, осуществлять мероприятия по эвакуации особо важных объектов и их персонала в пункты, обеспечивающие их деятельность в условиях чрезвычайных ситуаций⁸⁸.

В свою очередь Правила подготовки населения в сфере защиты от чрезвычайных ситуаций природного и техногенного характера определяют основные задачи министерств, ведомств, исполнительных органов государственной власти Горно-Бадахшанской автономной области, областей, города Душанбе, городов, районов, органов самоуправления поселка и сел, организаций по подготовке населения в сфере защиты от чрезвычайных ситуаций природного и техногенного характера.

Наглядным примером в вопросе защиты населения от последствий различных техногенных и экологических катастроф, различного рода заболеваний являются последние действия Правительства Республики Таджикистан, предпринятые в борьбе с распространением коронавируса. Эта болезнь, возникнув в конце декабря 2019 года в городе Ухань провинции Хубэй Китайской Народной Республики за считанные месяцы распространилась по всему миру.

Республика Таджикистан (далее - РТ) принимает меры по сохранению своего культурного наследия и укреплению потенциала реагирования на чрезвычайные ситуации. Ниже представлен обзор состояния социальной политики Таджикистана в отношении этих областей:

1. **Сохранение культурного наследия.** Таджикистан признал значимость своего исторического и культурного наследия и предпринял шаги по его сохранению и защите. Были предприняты усилия по документированию и сохранению исторических мест, артефактов и культурных традиций с целью повышения осведомленности и оценки богатого культурного наследия страны.

2. **Законодательная база.** Правительство работает над разработкой комплексной законодательной базы для защиты и управления объектами

⁸⁶ См.: Куликова С. А. Охрана исторической памяти как институт конституционного права: российский и зарубежный опыт / С. А. Куликова, И. Д. Кирносов // Известия Саратовского университета. Новая серия. Серия: Экономика. Управление. Право. – 2022. – Т. 22, № 1. – С. 65-72. – DOI 10.18500/1994-2540-2022-22-1-65-72. – EDN LMNEVU.

⁸⁷ См.: Закон Республики Таджикистан «О защите населения и территорий от чрезвычайных ситуаций природного и техногенного характера» от 15 июля 2004 года, №53// Адлия: Централиз. Банк правовой информации РТ. Версия 6.0. // М-во юстиции РТ. – Душанбе, 2017. – 1электрон. Опт. Диск (CD – ROM).

⁸⁸ См.: Закон Республики Таджикистан «О защите населения и территорий от чрезвычайных ситуаций природного и техногенного характера» от 15 июля 2004 года, №53// Адлия: Централиз. Банк правовой информации РТ. Версия 6.0. // М-во юстиции РТ. – Душанбе, 2017. – 1электрон. Опт. Диск (CD – ROM).

исторического и культурного наследия. Целью этой структуры является регулирование сохранения и восстановления культурных памятников, обеспечение их устойчивого содержания и защита от потенциальных угроз или ущерба.

3. Также для стабилизации социально-экономической ситуации в стране были приняты ряд поправок в действующие нормативные акты. Так, изменения и дополнения, были внесены в Кодекс об административных правонарушениях и Уголовный кодекс РТ. Они направлены на профилактику и предотвращение распространения болезни COVID-19 и улучшение здоровья народа. В частности, данные поправки предусматривают уголовную ответственность лицам, нарушающим санитарно-гигиенические и противоэпидемические правила, в том числе требования карантинных ограничительных мер.

4. Также на основе внесенных дополнений в Закон РТ «О государственном бюджете Республики Таджикистан на 2020 год» предусмотрены льготы в связи с отрицательными социально-экономическими последствиями болезни COVID-19, в соответствии с которыми граждане, частные предприниматели и медицинские и бытовые учреждения на определенный срок будут освобождены от выплаты отдельных видов налогов.

5. Другим примером социальной политики государства в области защиты населения от чрезвычайных ситуаций является социальная поддержка лиц, которые участвовали в ликвидации аварии на Чернобыльской АЭС. В ликвидации последствий Чернобыльской аварии участвовали более 6 тысяч посланцев Таджикистана. По данным 2017 года в живых осталось лишь 1865 человек, 1470 из которых инвалиды. Для оказания социальной помощи и их защиты в Таджикистане принят Закон РТ «О социальной защите граждан, пострадавших вследствие катастрофы на Чернобыльской атомной электростанции» от 5 марта 2007 года, №242, Соглашение стран СНГ о социальной защите и охране здоровья граждан, подвергшихся воздействию радиации в результате Чернобыльской и других радиационных катастроф и аварий, а также ядерных испытаний от 09.09.1994г., и Постановление Правительства РТ «Об установлении квот для приёма в образовательные учреждения среднего и высшего профессионального образования детей граждан, пострадавших вследствие катастрофы на Чернобыльской атомной электростанции» от 30 декабря 2009 года, № 706. Данные нормативные акты предусматривают следующие виды государственной поддержки социальной защиты граждан, участвовавших в ликвидации последствий аварии на Чернобыльской АЭС – возмещение в установленном порядке компенсации вреда, нанесенного здоровью отдельных граждан, учет пострадавших лиц и ведение государственных медицинских дозиметрических регистров, разработка и реализация механизмов определения причин заболевания и инвалидности, связанных с последствиями катастрофы и т.д.⁸⁹.

6. Правовому регулированию данного направления социальной политики государства уделяется особое внимание. Так, в период независимости республики со стороны Правительством РТ было принято 17 нормативных правовых актов по защите и сохранению материального наследия, в которых особое внимание уделяется вопросам их реставрации и сохранения. Среди них особо нужно отметить Закон РТ «Об охране и использовании объектов историко-культурного наследия» от 3 марта 2006 года, № 178. Данный закон регулирует общественные отношения в сфере охраны, использования, сохранения и пропаганды объектов историко-культурного наследия. Согласно ст. 3 Закона к объектам историко-культурного наследия относятся объекты движимого и недвижимого имущества со связанными с ними произведениями живописи, скульптуры, декоративно-прикладного искусства, а также иными

⁸⁹См.: Законе Республики Таджикистан «О защите населения и территорий от чрезвычайных ситуаций природного и техногенного характера» от 15 июля 2004 года, №53// Адлия: Централиз. Банк правовой информации РТ. Версия 6.0. // М-во юстиции РТ. – Душанбе, 2017. – 1электрон. Опт. Диск (CD – ROM).

предметами материальной культуры, имеющими определенную ценность с точки зрения истории, археологии, культуры, архитектуры, градостроительства, искусства, эстетики, этнологии, антропологии.

7. **Международное сотрудничество.** Таджикистан участвует в различных международных проектах сотрудничества и партнерства, чтобы получить поддержку и опыт в сохранении своего культурного наследия. Сотрудничество с международными организациями и соседними странами способствовало обмену знаниями и передовым опытом в области управления и сохранения наследия.

8. **Готовность к стихийным бедствиям и реагированию на них.** Что касается управления чрезвычайными ситуациями, Таджикистан стремится повысить свою готовность и механизмы реагирования для эффективного реагирования на стихийные бедствия, включая землетрясения, наводнения и оползни, которые являются обычным явлением в регионе. Это включает в себя развитие систем раннего оповещения и создание групп реагирования на чрезвычайные ситуации на различных уровнях.

9. **Наращивание потенциала и обучение.** Были предприняты усилия по наращиванию потенциала соответствующих органов власти, организаций и сообществ в области управления стихийными бедствиями и сохранения наследия. Были проведены учебные программы и семинары, чтобы вооружить заинтересованные стороны необходимыми навыками и знаниями для реагирования на чрезвычайные ситуации и защиты культурного наследия страны.

10. **Информированность и участие общественности.** Правительство страны подчеркивает важность осведомленности и участия общественности как в сохранении наследия, так и в борьбе со стихийными бедствиями. Были начаты образовательные кампании и инициативы по вовлечению общественности для развития чувства коллективной ответственности за сохранение исторического и культурного наследия страны и повышение устойчивости к потенциальным чрезвычайным ситуациям.

Крайне важно обращаться к самым последним правительственным публикациям, отчетам и официальным заявлениям для получения самой актуальной информации о текущей социальной политике Таджикистана в отношении защиты исторического и культурного наследия и управления чрезвычайными ситуациями ^{90 91 92}.

Таджикистан, расположенный в Центральной Азии, может похвастаться богатым историческим и культурным наследием, отражающим разнообразное прошлое страны и влияние различных цивилизаций. Этот регион был перекрестком многих культур и стал свидетелем взлета и падения нескольких империй. Некоторые ключевые элементы исторического и культурного наследия Таджикистана включают:

1. **Древние цивилизации и археологические памятники.** Таджикистан является домом для древних цивилизаций, таких как Бактрийское, Согдийское и Греко-Бактрийское царства, а также археологические памятники, раскрывающие понимание этих древних культур. Примечательные места включать Пенджикент, Хулбук и Тахти Сангин.

2. **Культурное разнообразие и традиционное искусство.** Разнообразное культурное наследие страны отражено в ее традиционном искусстве, включая музыку,

⁹⁰См.: Муминзода М. Н. Факторы и правовые основы принятия патриотической стратегии / М. Н. Муминзода // Права человека: история и современность : Материалы международной научно-практической конференции, посвященной празднованию дня принятия Всеобщей декларации прав человека, Душанбе, Таджикистан, 09 декабря 2022 года / Под редакцией Н.Ш. Курбонализода. – Душанбе: Таджикский национальный университет, 2022. – С. 164-175. – EDN BRKZTA.

⁹¹См.: Муминзода Н. И. Замимаҳои ҳуқуқи муайян намудани нақши маориф дар низоми иқтисодиёт / Н. И. Муминзода, М. Н. Муминзода // Давлатшиносӣ ва ҳуқуқи инсон. – 2023. – №. 2(30). – Р. 122-136. – EDN BIWIFL.

⁹²См.: Муминзода Н. И. Правовые основы международного туризма / Н. И. Муминзода, М. Н. Муминзода // Вестник Таджикского государственного университета коммерции. – 2023. – № 2-2(47). – С. 303-313. – EDN OWXXHH.

танцы и ремесла, такие как вышивка и керамика. Слияние персидского, тюркского и советского влияний сформировало уникальную культурную самобытность Таджикистана.

3. **Исторические памятники и архитектурные достопримечательности:** Таджикистан может похвастаться множеством исторических памятников и архитектурных достопримечательностей, включая древние крепости, мечети, медресе и мавзолеи. Яркие примеры включают Гиссарскую крепость, медресе Абдуллоджонова и мечеть Ходжа Мешхед.

4. **Культурные фестивали и праздники:** Различные культурные фестивали и праздники демонстрируют богатые традиции и наследие Таджикистана. Такие события, как Навруз (персидский Новый год), знаменующий приход весны, и ежегодный фестиваль шелка и специй, отмечают культурное разнообразие и историческое значение страны.

5. **Литература и язык:** Таджикистан имеет богатую литературную традицию, на которую повлияло литературное наследие Персии и Центральной Азии. Произведения выдающихся таджикских писателей, поэтов и ученых внесли вклад в развитие культурной и интеллектуальной самобытности страны.

6. **Этнические традиции и обычаи.** Разнообразные этнические группы в Таджикистане, включая таджиков, узбеков и русских, сохранили уникальные обычаи и традиции, отражающие их особые культурные обычаи, одежду и кухню. Эти традиции способствуют культурному динамизму и разнообразию страны.

7. **Объекты всемирного наследия ЮНЕСКО.** Таджикистан является домом для нескольких объектов всемирного наследия ЮНЕСКО, таких как древний город Саразм, который дает представление о развитии населенных пунктов в Центральной Азии, и Таджикский национальный парк, который демонстрирует разнообразную природу страны. и культурные ландшафты.

8. Основатель мира и национального единства – Лидер нации, Президент РТ Эмомали Рахмон в своем Послании Маджлиси Оли страны от 26 декабря 2018 года, говоря о возрождении истории и культуры таджикской нации, в частности, отметил: «Признание мировым сообществом нашего культурного и исторического наследия является признанием таджиков как цивилизованной и культурной нации. Мы приняли решение о том, что в 2020 году отпразднуем 5500-летие древнего города Саразм - одного из древнейших памятников страны. Данное мероприятие позволит нам на достойном уровне представить мировому сообществу, что мы имеем признанную мировой наукой 5500 – летнюю культуру. Мы обязаны беречь и возрождать наши исторические памятники, относиться к ним, как к неотъемлемой части истории древней нации»⁹³.

Все эти аспекты в совокупности составляют богатую картину исторического и культурного наследия Таджикистана, подчеркивая его значение в более широком повествовании об истории и культуре Центральной Азии.

Сохранение исторических мест и артефактов часто сталкивается с рядом проблем, которые могут различаться в зависимости от конкретного контекста и местоположения. В случае Таджикистана некоторые общие проблемы могут включать:

1. **Естественный износ.** Исторические места и артефакты со временем подвержены естественному разрушению, включая выветривание, эрозию и распад. Суровые климатические условия, такие как экстремальные температуры и влажность, могут ускорить процесс разложения, создавая серьезную проблему для усилий по сохранению.

⁹³См.:Законе Республики Таджикистан «О защите населения и территорий от чрезвычайных ситуаций природного и техногенного характера» от 15 июля 2004 года, №53// Адлия: Централиз. Банк правовой информации РТ. Версия 6.0. // М-во юстиции РТ. – Душанбе, 2017. – 1электрон. Опт. Диск (CD – ROM).

2. **Отсутствие финансирования:** Недостаточные финансовые ресурсы и финансирование проектов по сохранению могут препятствовать поддержанию и восстановлению исторических мест и артефактов. Ограниченные бюджеты могут ограничить реализацию комплексных мер по сохранению, включая регулярное техническое обслуживание, ремонт и использование передовых технологий сохранения.

3. **Неадекватная инфраструктура.** В некоторых случаях отсутствие надлежащей инфраструктуры, включая дороги, транспорт и объекты, может препятствовать доступу к историческим местам и препятствовать усилиям по проведению необходимых мероприятий по сохранению и восстановлению.

4. **Городское развитие и расширение.** Быстрая урбанизация и развитие инфраструктуры могут посягнуть на исторические места, что приведет к их разрушению или изменению. Нахождение баланса между необходимостью современного развития и сохранением культурного наследия представляет собой серьезную задачу для политиков и градостроителей.

5. **Незаконные раскопки и грабежи.** Незаконные раскопки и разграбление археологических памятников и артефактов охотниками за сокровищами и незаконными торговцами представляют собой серьезную угрозу сохранению исторического наследия. Эта незаконная деятельность может привести к необратимой утрате ценных историко-культурных артефактов.

6. **Вооруженные конфликты и гражданские беспорядки.** Политическая нестабильность, вооруженные конфликты и гражданские беспорядки могут привести к преднамеренному повреждению исторических мест и артефактов путем прямого разрушения или грабежа. Такие ситуации могут подорвать усилия по сохранению и усугубить риски для культурного наследия.

7. **Недостаточная осведомленность и образование.** Недостаточная осведомленность и образование общественности о важности сохранения культурного наследия может привести к отсутствию участия сообщества и поддержки инициатив по сохранению. Повышение осведомленности и воспитание чувства коллективной ответственности имеют решающее значение для долгосрочного сохранения исторических мест и артефактов.

Решение этих проблем требует многогранного подхода, включая реализацию эффективных природоохранных стратегий, создание защитных правовых рамок, а также содействие вовлечению общественности и кампании по повышению осведомленности, направленные на воспитание чувства сопричастности и ответственности за сохранение богатого исторического наследия Таджикистана. и культурное наследие.

В Таджикистане население сталкивается с различными потенциальными чрезвычайными ситуациями, которые могут иметь значительные социальные, экономические и экологические последствия. Некоторые из потенциальных чрезвычайных ситуаций, с которыми может столкнуться население, включают:

1. **Стихийные бедствия:** Таджикистан подвержен стихийным бедствиям, таким как землетрясения, оползни и наводнения, которые могут привести к гибели людей, перемещению населения и значительному ущербу инфраструктуре, сельскому хозяйству и окружающей среде.

2. **Экстремальные погодные явления.** В стране наблюдаются экстремальные погодные явления, в том числе суровые зимы, лавины и засухи, которые могут привести к нарушениям повседневной жизни, нехватке продовольствия и проблемам с доступом к основным удобствам, таким как вода и отопление.

3. **Деградация окружающей среды.** Деградация окружающей среды, включая вырубку лесов, эрозию почвы и загрязнение воды, представляет собой значительную угрозу благополучию населения, влияя на производительность сельского хозяйства, качество воды и здоровье населения.

4. **Кризисы общественного здравоохранения.** Вспышки инфекционных заболеваний, неадекватность медицинских учреждений и проблемы с доступом к основным лекарствам могут привести к кризисам общественного здравоохранения, особенно в отдаленных и недостаточно обслуживаемых сообществах.

5. **Гражданские беспорядки и конфликты.** Политическая нестабильность, гражданские беспорядки и конфликты могут привести к социальным потрясениям, перемещениям и нарушению правопорядка, создавая серьезные угрозы безопасности и защищенности населения.

6. **Сбои в инфраструктуре.** Стареющая инфраструктура, включая транспортные сети, энергетические системы и каналы связи, может быть подвержена сбоям, что приводит к перебоям в предоставлении услуг и потенциальным рискам для общественной безопасности.

7. **Экономические потрясения.** Экономические потрясения, включая колебания мировых цен на сырьевые товары и региональную экономическую нестабильность, могут повлиять на средства к существованию, возможности трудоустройства и общее социально-экономическое благосостояние населения.

8. **Пандемии и чрезвычайные ситуации в области здравоохранения.** Новые инфекционные заболевания, а также глобальные кризисы в области здравоохранения, такие как пандемии, могут создать серьезные проблемы для инфраструктуры общественного здравоохранения и потребовать скоординированных усилий по сдерживанию распространения заболеваний и обеспечению доступа к медицинским услугам.

Комплексный анализ этих потенциальных чрезвычайных ситуаций должен учитывать специфические географические, социальные и экономические условия Таджикистана. Он также должен включать оценку существующих в стране механизмов готовности и реагирования, а также определение стратегий по смягчению рисков и повышению устойчивости населения перед лицом этих вызовов.

Крайне важно ознакомиться с самыми последними отчетами, публикациями и официальными документами государственных органов, международных организаций и неправительственных организаций, участвующих в мероприятиях по реагированию на чрезвычайные ситуации в Таджикистане, чтобы получить самую свежую информацию о состоянии инфраструктуры и ресурсов реагирования на чрезвычайные ситуации.

Интеграция политики в области наследия и защиты от чрезвычайных ситуаций имеет решающее значение для обеспечения комплексного и устойчивого управления стихийными бедствиями, а также сохранения культурного наследия страны. Некоторые ключевые причины важности этой интеграции включают в себя:

Интеграция политики защиты наследия и защиты от чрезвычайных ситуаций позволяет использовать целостный подход к управлению рисками, при котором уязвимости как объектов культурного наследия, так и населения учитываются в планах готовности к стихийным бедствиям и реагирования на них. Такой подход помогает комплексно выявлять и устранять потенциальные риски.

Включив стратегии сохранения наследия в политику защиты от чрезвычайных ситуаций, сообщества могут разработать более устойчивый подход к стихийным бедствиям. Защита культурных ценностей может способствовать повышению общей устойчивости сообществ путем укрепления чувства культурной преемственности и социальной сплоченности во время и после чрезвычайных ситуаций.

Интеграция политики в области наследия и защиты от чрезвычайных ситуаций способствует устойчивому развитию, подчеркивая важность защиты культурных ценностей, природных ресурсов и средств к существованию сообщества. Такой подход способствует балансу между сохранением и развитием, обеспечивая защиту наследия и одновременно повышая благосостояние населения.

Интеграция защиты наследия в политику чрезвычайных ситуаций помогает сохранить культурную самобытность, ценности и традиции сообщества даже во время

кризиса. Уделяя приоритетное внимание защите культурного наследия, сообщества могут поддерживать чувство идентичности и преемственности, что важно для их социального и психологического благополучия.

Интеграция политики сохранения наследия и защиты от чрезвычайных ситуаций может поддержать туристический сектор, который часто опирается на культурные достопримечательности. Сохранение культурного наследия не только привлекает туристов, но и способствует экономической стабильности сообществ, особенно в регионах, где исторический туризм является важным источником дохода.

Интеграция политики по защите наследия и чрезвычайных ситуаций стимулирует вовлечение и участие сообщества в усилиях по управлению стихийными бедствиями. Вовлечение местных сообществ в сохранение культурного наследия способствует развитию чувства ответственности и причастности, что приводит к расширению участия сообщества в мероприятиях по обеспечению готовности к чрезвычайным ситуациям и реагированию на них.

Интеграция политики позволяет оптимизировать ресурсы и координировать усилия между различными государственными учреждениями и заинтересованными сторонами. Согласовывая политику защиты наследия и чрезвычайных ситуаций, правительства могут оптимизировать ресурсы и усилия, что приведет к более эффективному и действенному управлению стихийными бедствиями и сохранению наследия.

В целом, интеграция политики в области наследия и защиты от чрезвычайных ситуаций способствует выработке комплексного и устойчивого подхода к снижению риска стихийных бедствий, подчеркивая важность культурного наследия в повышении устойчивости сообществ и устойчивого развития.

Синергия между сохранением наследия и готовностью к стихийным бедствиям может значительно повысить эффективность обоих усилий. Некоторые ключевые синергии включают в себя:

Усилия по сохранению наследия часто предполагают вовлечение местных сообществ в защиту культурных ценностей. Такое участие сообщества также можно использовать для обеспечения готовности к стихийным бедствиям, способствуя развитию культуры устойчивости и готовности внутри сообществ.

Культурные знания и традиционные практики часто содержат ценную информацию о борьбе со стихийными бедствиями. Интеграция этих знаний в планы готовности к стихийным бедствиям может привести к более эффективным и учитывающим культурные особенности подходам к снижению рисков и реагированию на них.

Объекты наследия с прочными конструкциями могут служить в качестве убежищ во время стихийных бедствий. Интеграция этих объектов в планы готовности к стихийным бедствиям обеспечивает эффективное использование существующей инфраструктуры, обеспечивая безопасное убежище для сообществ во время чрезвычайных ситуаций.

Включение информации об исторических катастрофах и о том, как общины справлялись с ними, в образовательные программы может помочь повысить осведомленность и готовность населения. Понимание уроков прошлого может стать основой для нынешних стратегий управления стихийными бедствиями.

Многие объекты наследия расположены в экологически значимых районах. Защита этих объектов не только сохраняет культурное наследие, но и способствует сохранению окружающей среды, снижая риск некоторых стихийных бедствий, таких как оползни и наводнения.

Сохранение наследия часто привлекает туризм, генерируя доходы, которые можно направить на меры по обеспечению готовности к стихийным бедствиям и реагированию на них. Эта синергия позволяет обеспечить устойчивое финансирование экстренных служб и развитие инфраструктуры.

Инициативы по сохранению наследия часто включают в себя кампании по повышению осведомленности общественности. Использование этих кампаний для информирования общественности о рисках стихийных бедствий и мерах по обеспечению готовности может привести к расширению участия сообщества в деятельности по управлению стихийными бедствиями.

Признавая и используя эту синергию, заинтересованные стороны могут разработать более интегрированные и эффективные подходы как к сохранению наследия, так и к обеспечению готовности к стихийным бедствиям, что в конечном итоге способствует укреплению и повышению устойчивости сообществ.

В заключение отметим, что богатое историческое и культурное наследие Таджикистана служит свидетельством разнообразного прошлого и культурных влияний страны. Усилия по сохранению этого наследия имеют жизненно важное значение и требуют реализации эффективной политики и инициатив, которые объединяют сохранение наследия и борьбу со стихийными бедствиями. Признавая синергию между этими двумя областями, Таджикистан может создать комплексную политическую основу, которая не только защитит его культурное наследие, но и повысит устойчивость его сообществ перед лицом потенциальных чрезвычайных ситуаций^{94 95}.

Интеграция политики сохранения наследия и борьбы со стихийными бедствиями дает многочисленные преимущества, включая повышение устойчивости сообществ, эффективное распределение ресурсов, устойчивое развитие, сохранение культуры и окружающей среды, продвижение туризма и расширение прав и возможностей сообществ. Такой подход способствует целостному пониманию взаимосвязи между культурным наследием, благополучием общества и устойчивостью к стихийным бедствиям, подчеркивая важность сбалансированного и комплексного подхода к выработке политики^{96 97 98}.

В дальнейшем Таджикистану крайне важно продолжать свою приверженность сохранению своего культурного наследия, одновременно укрепляя свои возможности по управлению стихийными бедствиями^{99 100}. Содействуя сотрудничеству между различными заинтересованными сторонами, включая правительственные учреждения, местные сообщества и международных партнеров, Таджикистан может создать надежную и устойчивую структуру, которая не только защищает его культурные

⁹⁴ См.: Муминзода Н. И. Регулирование трудовых отношений в международном праве / Н. И. Муминзода, М. Н. Муминзода // Вестник Таджикского национального университета. Серия социально-экономических и общественных наук. – 2023. – № 5. – С. 262-270. – EDN WZRWEE.

⁹⁵ См.: Ольшанская М. В. Сохранение памятников культурного наследия как направление государственных инвестиций / М. В. Ольшанская // Вестник евразийской науки. – 2023. – Т. 15, № 3. – EDN LHWRVK.

⁹⁶ См.: Муминзода М. Н. Исследование правовой основы налоговой политики в сфере предпринимательства по законодательству Республики Таджикистан / М. Н. Муминзода Н. И. Муминзода // Вестник Таджикского государственного университета коммерции. – 2023. – № 1(45). – С. 351-360. – EDN CBIUVW.

⁹⁷ См.: Муминзода М. Н. Масъалҳои ҳуқуқи муайян намудани мафҳуми уҳдадорӣ ҳарбӣ / М. Н. Муминзода // Давлатшиносӣ ва ҳуқуқи инсон. – 2023. – №. 1(29). – Р. 81-92. – EDN FBQXUK.

⁹⁸ См.: Муминзода М. Н. Правовые источники обязанности человека в правовой системе зороастризма / М. Н. Муминзода // Юридическая ответственность: современные проблемы теории и практики : Сборник статей XXIII Международной научной конференции, Москва, 12 апреля 2023 года / Под редакцией Н.И. Архиповой, С.В. Тимофеева, И.А. Беляевой. – Москва: Российский государственный гуманитарный университет, 2023. – С. 30-40. – EDN EHBKLV.

⁹⁹ См.: Муминзода М. Н. Асосҳои таърихӣ-ҳуқуқии маҷистратура / М. Н. Муминзода // Давлатшиносӣ ва ҳуқуқи инсон. – 2022. – №. 1(25). – Р. 293-302. – EDN EUTHOG.

¹⁰⁰ См.: Муминзода М. Н. Идея правового государства и его роль в защите прав человека / М. Н. Муминзода // Права человека в процессе глобализации : материалы республиканской научно-теоретической конференции, Душанбе, 07 декабря 2021 года. – Душанбе: Таджикский национальный университет, 2021. – С. 261-268. – EDN ITIVQN.

ценности, но также обеспечивает безопасность, благополучие и устойчивость своего народа перед лицом потенциальных чрезвычайных ситуаций и стихийных бедствий.

Литература:

1. Закон Республики Таджикистан «О социальной защите граждан, пострадавших вследствие катастрофы на Чернобыльской атомной электростанции» от 5 марта 2007 года, №242 // Адлия: Центриализ. Банк правовой информации РТ. Версия 6.0. // М-во юстиции РТ. – Душанбе, 2017. – 1электрон. Опт. Диск (CD – ROM).
2. Закон Республики Таджикистан «Об охране и использовании объектов историко-культурного наследия» от 3 марта 2006 года, № 178 // Адлия: Центриализ. Банк правовой информации РТ. Версия 6.0. // М-во юстиции РТ. – Душанбе, 2017. – 1электрон. Опт. Диск (CD – ROM).
3. Закон Республики Таджикистан «О защите населения и территорий от чрезвычайных ситуаций природного и техногенного характера» от 15 июля 2004 года, №53// Адлия: Центриализ. Банк правовой информации РТ. Версия 6.0. // М-во юстиции РТ. – Душанбе, 2017. – 1электрон. Опт. Диск (CD – ROM).
4. Куликова С. А. Охрана исторической памяти как институт конституционного права: российский и зарубежный опыт / С. А. Куликова, И. Д. Киринов // Известия Саратовского университета. Новая серия. Серия: Экономика. Управление. Право. – 2022. – Т. 22, № 1. – С. 65-72. – DOI 10.18500/1994-2540-2022-22-1-65-72. – EDN LMNEVU.
5. Муминзода М. Н. Асосҳои таърихӣ-ҳуқуқии мағистратура / М. Н. Муминзода // Давлатшиносӣ ва ҳуқуқи инсон. – 2022. – №. 1(25). – Р. 293-302. – EDN EUTHOG.
6. Муминзода М. Н. Идея правового государства и его роль в защите прав человека / М. Н. Муминзода // Права человека в процессе глобализации : материалы республиканской научно-теоретической конференции, Душанбе, 07 декабря 2021 года. – Душанбе: Таджикский национальный университет, 2021. – С. 261-268. – EDN ITIVQN.
7. Муминзода М. Н. Исследование правовой основы налоговой политики в сфере предпринимательства по законодательству Республики Таджикистан / М. Н. Муминзода Н. И. Муминзода // Вестник Таджикского государственного университета коммерции. – 2023. – № 1(45). – С. 351-360. – EDN CBIUVW.
8. Муминзода М. Н. Масъалҳои ҳуқуқии муайян намудани мафҳуми ухдадории ҳарбӣ / М. Н. Муминзода // Давлатшиносӣ ва ҳуқуқи инсон. – 2023. – №. 1(29). – Р. 81-92. – EDN FBQXUK.
9. Муминзода М. Н. Правовые источники обязанности человека в правовой системе зороастризма / М. Н. Муминзода // Юридическая ответственность: современные проблемы теории и практики : Сборник статей XXIII Международной научной конференции, Москва, 12 апреля 2023 года / Под редакцией Н.И. Архиповой, С.В. Тимофеева, И.А. Беляевой. – Москва: Российский государственный гуманитарный университет, 2023. – С. 30-40. – EDN ENBKLV.
10. Муминзода М. Н. Факторы и правовые основы принятия патриотической стратегии / М. Н. Муминзода // Права человека: история и современность : Материалы международной научно-практической конференции, посвященной празднованию дня принятия Всеобщей декларации прав человека, Душанбе, Таджикистан, 09 декабря 2022 года / Под редакцией Н.Ш. Курбонализода. – Душанбе: Таджикский национальный университет, 2022. – С. 164-175. – EDN BRKZTA.

11. Муминзода Н. И. Замимаҳои ҳуқуқи муайян намудани нақши маориф дар низоми иқтисодиёт / Н. И. Муминзода, М. Н. Муминзода // Давлатшиносӣ ва ҳуқуқи инсон. – 2023. – № 2(30). – Р. 122-136. – EDN BIWIFL.
12. Муминзода Н. И. Правовые основы международного туризма / Н. И. Муминзода, М. Н. Муминзода // Вестник Таджикского государственного университета коммерции. – 2023. – № 2-2(47). – С. 303-313. – EDN OWXXHN.
13. Муминзода Н. И. Регулирование трудовых отношений в международном праве / Н. И. Муминзода, М. Н. Муминзода // Вестник Таджикского национального университета. Серия социально-экономических и общественных наук. – 2023. – № 5. – С. 262-270. – EDN WZRWEЕ.
14. Ольшанская М. В. Сохранение памятников культурного наследия как направление государственных инвестиций / М. В. Ольшанская // Вестник евразийской науки. – 2023. – Т. 15, № 3. – EDN LHWRVK.
15. Послание Президента Республики Таджикистан Эмомали Рахмона Маджлиси Оли Республики Таджикистан от 26.12.2018 г. Режим доступа: <http://president.tj/ru/node/1083> (дата обращения: 27.11.2019г.).

Солехзода Г. Д.

Фишурда

Баъзе масъалаҳои сиёсати иҷтимоии давлат

Тоҷикистон, як миллате, ки дар қалби Осиёи Марказӣ ҷойгир аст, дорои мероси ғании таърихӣ фарҳангӣ мебошад, ки ба ҳампайвандии тамаддунҳои гуногун ва гузаштаи таърихӣ тааллуқ дорад. Дар заминаи ин боигарии мероси фарҳангӣ, давлат бо зарурати муҳофизати ёдгориҳои таърихӣ, осор ва анъанаҳои он аз харобиҳои замон ва офатҳои табиӣ ва башарӣ мубориза мебарад. Ин таҳқиқоти ҳамаҷониба ҷаҳорҷӯбаи печидаи сиёсати иҷтимоӣ, ки аз ҷониби ҳукумати Тоҷикистон барои паймоиш дар заминаҳои мураккаби ҳифзи мерос ва идоракунии ҳолатҳои изтирорӣ истифода мешавад, омӯхта мешавад. Тавассути таҳлили ҳамаҷонибаи сиёсатҳо, ташаббусҳои стратегӣ ва ҷаҳорҷӯби қонунгузори мавҷуда, ин таҳқиқот равиши ҳамгирошудаи ҳукуматро барои ҳамоҳангсозии ҳифзи мероси фарҳангӣ бо ҷораҳои устувор оид ба омодагӣ ва воқуниш ба офатҳои табиӣ равшан мекунад. Таҳқиқот бо баррасии ҷанбаҳои гуногунҷанбаи ҳифзи мерос, аз ҷумла ҳифзи ёдгориҳои бостоншиносии бостонӣ, ҳифзи ҳунароҳои суннатӣ ва тарғиби ҷашну маросимҳои фарҳангӣ, ин пажӯҳиш арзиши аслии пайвастигии фарҳангиро дар ташаккули ҳисси ҳувияти милли таъкид мекунад.

Солехзода Г. Д.

Аннотация

Некоторые вопросы социальной политики государства

Таджикистан, страна, расположенная в самом сердце Центральной Азии, может похвастаться богатым наследием исторического и культурного наследия, представляющим собой сближение различных цивилизаций и легендарного прошлого. В контексте этого богатого культурного наследия государство сталкивается с необходимостью защитить свои исторические достопримечательности, артефакты и традиции от разрушительного воздействия времени и катастроф, как природных, так и антропогенных. Это комплексное исследование углубляется в сложную структуру социальной политики, используемую правительством Таджикистана для навигации по сложной территории защиты наследия и управления чрезвычайными ситуациями.

Благодаря исчерпывающему анализу существующей политики, стратегических инициатив и законодательной базы, это исследование проливает свет на комплексный подход, используемый правительством для гармонизации сохранения культурного наследия с надежными мерами по обеспечению готовности к стихийным бедствиям и реагированию на них. Изучая многогранные аспекты сохранения наследия, включая охрану древних археологических памятников, сохранение традиционных искусств и ремесел, а также популяризацию культурных фестивалей и праздников, исследование подчеркивает внутреннюю ценность культурной преемственности в воспитании чувства национальной идентичности, социальной сплоченности и коллективной памяти.

Solehzoda G. D.

The summary
Some issues of the state's social policy

Tajikistan, a nation nestled in the heart of Central Asia, boasts a rich tapestry of historical and cultural heritage, representing a convergence of diverse civilizations and a storied past. In the context of this wealth of cultural legacy, the state grapples with the imperative to shield its historical landmarks, artifacts, and traditions from the ravages of time and disasters, both natural and human-induced. This comprehensive study delves into the intricate social policy framework deployed by the Tajikistani government to navigate the complex terrain of heritage protection and emergency management. Through an exhaustive analysis of the existing policies, strategic initiatives, and legislative frameworks, this research sheds light on the integrated approach employed by the government to harmonize the preservation of cultural heritage with robust measures for disaster preparedness and response. By examining the multifaceted dimensions of heritage conservation, including the safeguarding of ancient archaeological sites, the preservation of traditional arts and crafts, and the promotion of cultural festivals and celebrations, the study underscores the intrinsic value of cultural continuity in fostering a sense of national identity, social cohesion, and collective memory.

Рецензент статьи Кабутов Э. Д. – кандидат юридических наук, доцент.

НЕКОТОРЫЕ ПРОБЛЕМЫ ПРАВОСУБЪЕКТНОСТИ МЕЖДУНАРОДНЫХ ОРГАНИЗАЦИЙ

Калидвожаҳо: созмонҳои байналмилалӣ, қобилияти субъекти ҳуқуқӣ будани созмонҳои байналмилалӣ, созмонҳои байналмилалии ғайриҳуқуматӣ, оммавӣ – ҳуқуқӣ, ҳуқуқи байналмилалии оммавӣ, иштирокчиёни муносибатҳои байналмилалӣ, масъалаҳои баҳснок, шахси ҳуқуқӣ, ҳуқуқ, уҳдадорӣ, шартномаҳои байналмилалӣ, бақайдгирӣ, юрисдиксия, ҳуқуқи татбиқшаванда.

Ключевые слова: международные организации, правосубъектность международных организаций, международные неправительственные организации, публично – правовая, международное публичное право, участники международных отношений, спорные вопросы, юридическое лицо, права, обязанности, международные договора, регистрация, юрисдикция, применимое право.

Keywords: international organizations, legal personality of international organizations, international non-governmental organizations, public law, public international law, participants in international relations, disputes, legal entity, rights, obligations, international treaties, registration, jurisdiction, applicable law.

Международные организации являются важным структурообразующим явлением возникновения и развития международных отношений. В начале XIX века с развитием международных многосторонних обменов стали появляться международные организации. После Второй мировой войны международные организации значительно развились - были созданы Организация Объединенных Наций и большое количество других международных организаций.

В современном мире международные организации играют существенную роль как форма сотрудничества государств и многосторонней дипломатии. Международные организации, как правило, учреждаются государствами на базе международных договоров для достижения ими определенных целей, а также частными лицами.

Международные организации обычно относятся к межправительственным международным организациям, которые являются одним из субъектов международного права. В более широком смысле международные организации также включают международные неправительственные организации.

К межправительственным международным организациям относятся Организация Объединенных Наций, Европейский союз, Африканский союз, Ассоциация государств Юго-Восточной Азии (АСЕАН), Всемирная торговая организация, Slow City International и т.д. К неправительственным международным организациям относятся Международная федерация футбольных ассоциаций (ФИФА), Oxfam, Soka Gakkai, Международный олимпийский комитет (МОК), Международный комитет Красного Креста (МККК) и т. д.

По сути, международная организация - это постоянное учреждение, созданное тремя или более государствами (или другими субъектами международного права) на основе договора или иного официального юридического документа, заключенного ими для достижения общей политической или экономической цели.

*Проректор по международным связям Межгосударственного образовательного учреждения «Российско-Таджикского (Славянского) университета», кандидат юридических наук, доцент кафедры международного права и сравнительного правоведения юридического факультета указанного университета. Тел.: 909110001, E-mail: nusratulloyev@bk.ru

Международные организации в рамках предоставленных им полномочий призваны координировать действия государств, являющихся ее членами. Иначе говоря, в ходе обменов и сотрудничества между государствами в политической, экономической, социальной и культурной областях возникают проблемы, решение которых затруднительно для каждого отдельного государства и требует совместного изучения заинтересованными государствами. По этой причине они регулярно или нерегулярно проводят международные конференции, создают секретариаты в связи с необходимостью заниматься повседневными делами и постепенно преобразуются в соответствующие международные организации. Поэтому можно сказать, что международные организации являются органом сотрудничества государств, они не носят надгосударственного характера. Тем более что на это не раз обращал внимание Международный суд ООН, который подчеркивал, что сама правовая природа международных организаций вытекает из тех полномочий и компетенций, которыми их наделили непосредственно сами государства. Эти полномочия международных организаций ограничены определенными областями. Распространение этих полномочий на все сферы жизни государств означало бы преобразование организации в федеративное государство. Ввиду этого подобные организации действуют исключительно в пределах своих полномочий, и их статус не может быть выше статуса само государства, т.е. их невозможно рассматривать как нечто подобное сверхгосударству¹⁰¹. Нарушение правил, выработанных этими организациями, практически означает невозможность ведения соответствующей деятельности в международном масштабе. В частности, довольно жестко обеспечивают соблюдение своих норм такие организации, как Международный союз электросвязи (МСЭ) или Международная организация гражданской авиации (ИКАО).

Следует отметить, что большинство ученых придерживаются мнения, что международные организации, в частности Организация Объединенных Наций, Европейский союз и другие имеют статус государства и правоспособность субъектов международного права. Однако международные организации отличаются от государств тем, что первые черпают свои права из договоров, подписанных государствами, и учредительного акта организации, а их статус как субъектов международного права является производным, даже если сама организация ООН не является органом власти в той же мере, что и государство. Поэтому мнение некоторых ученых о том, что ООН является мировым правительством, не имеет под собой ни юридических, ни фактических оснований.

Таким образом, международные организации обладают независимым статусом, позволяющим им участвовать в международных делах в пределах, установленных их договорами и целями, и имеют возможность непосредственно нести права и обязанности по международному праву, не подчиняясь власти государства. Это основополагающая характеристика международных межправительственных организаций. Ст. 104 Устава ООН гласит: «Организация пользуется на территории каждого из своих членов таким потенциалом, который может быть необходим для осуществления ее функций и достижения ее целей». Этот статус и возможности выражаются в праве заключать договоры или соглашения с государствами-членами и другими международными организациями; обязанности созывать законодательные собрания и косвенно участвовать в процессе законотворчества; привилегиях и иммунитетах органов и персонала ООН на территории государств-членов, необходимых для выполнения их мандатов; праве владеть и распоряжаться имуществом Организации.

Любая международная организация создается с определенной целью. Для достижения своих целей международные организации должны осуществлять внешнюю деятельность в дополнение к выполнению своих внутренних рабочих функций.

¹⁰¹ См.: ICJ. Reports, 1980. - P. 89, 103.

Внешняя деятельность международной организации предполагает наличие у нее определенной правосубъектности. Такая правосубъектность необходима не только в сфере государств-членов (т.е. с точки зрения внутреннего права), но и в международной сфере (т.е. с точки зрения международного права). Так называемая правосубъектность международной организации - это квалификация, которая делает ее субъектом правоотношений и позволяет ей самостоятельно пользоваться правами и нести обязанности. Без такой квалификации международная организация не может быть субъектом правоотношений и, следовательно, не может осуществлять эффективную деятельность на территории своих государств-членов и на международном уровне. Обладая такой правосубъектностью, международная организация может иметь соответствующие право- и дееспособность при реализации своих целей и выполнении своих функций. В целом, международные организации, особенно те, которые имеют значительную международную ответственность, как правило, обладают соответствующей правосубъектностью для осуществления своих прав и выполнения своих обязательств для достижения своих целей. Степень, в которой международные организации могут пользоваться правами и принимать на себя обязательства, определяется учредительными документами международной организации. Здесь следует согласиться с К.А. Бекашевым, что «все межправительственные организации являются юридическими лицами» и что «государства-члены наделяют их правом и дееспособностью в таком объеме, в каком это необходимо для выполнения их функций»¹⁰².

Международные организации, являясь субъектами международного и национального права, имеют двойственную природу. Эта двойственность проявляется в том, что признание международной организации как субъекта международных правовых отношений происходит на основании норм международного права. Вместе с тем дальнейшее закрепление правового статуса этих организаций находит свое отражение в нормах национального законодательства, т.е. именно нормы национального права определяют правосубъектность международных организаций, особенно в регулировании отношений, осложненных иностранным элементом. Как справедливо подметила Л.П. Ануфриева, вне связей с какой-либо национальной правовой системой конкретного государства ни одно образование существовать не может¹⁰³.

Национальное законодательство некоторых стран, в частности, США, Великобритании и т.д., приравнивают статус международных организаций на их территории со статусом юридического лица. Что касается Республики Таджикистан, то ни в одном нормативно-правовом акте страны нет упоминаний о признании за ними статуса юридического лица, что не исключает возможность признания их таковыми. Тем более что анализ судебной практики международных и национальных судов показал, что не было обнаружено ни одного случая отказа в признании статуса юридического лица за межправительственными организациями¹⁰⁴.

Необходимо подчеркнуть, что национальное законодательство стран, как правило, не возводит международные организации в ранг особых субъектов права. Наряду с этим, признание правосубъектности международных межправительственных организаций не вызывает каких-либо споров, что является следствием наличия у них международной правосубъектности, которая вытекает из международных договоров, посредством которых они учреждаются. Также в уставе многих международных межправительственных организаций встречаются нормы, которые признают за ними статус юридического лица (например, раздел 2 ст. 9 Устава Международного валютного фонда, раздел 2 ст. 7 Устава Международного банка реконструкции и

¹⁰²См.: Международное публичное право: учебник/ Под ред. К.А. Бекашева. - М.: Проспект, 2019. - С. 186.

¹⁰³ См.: Ануфриева Л.П. Международное частное право: учебник: в 3 т. - М., 2002. - Т.2. - С. 34.

¹⁰⁴См.: Нешетаева Т.Н. Международные организации и право. Новые тенденции в международно-правовом регулировании. - М., 1998. - С. 217.

развития и т.п.). Так, согласно ст. 1 Конвенции ООН о привилегиях и иммунитетах от 13 февраля 1946 г., это уважаемая организация является некоммерческим юридическим лицом и правомочно:

- а) заключать договоры;
- б) приобретать недвижимое и движимое имущество и распоряжаться им;
- в) возбуждать дела в суде (раздел 1).

Однако в указанной Конвенции не определено, в какой организационно-правовой форме может действовать международная организация; на каком вещном праве международная организация может владеть имуществом; какую ответственность международная организация несет своим имуществом по своим обязательствам.

Необходимо также подметить, что в уставах некоторых международных организаций (Всемирного почтового союза, Международного союза электросвязи и др.) не содержится ссылка на их статус как юридического лица. Однако данный факт вовсе не означает, что эти организации будут ущемлены в правах как юридическое лицо. Они спокойно могут участвовать в международных публичных и частных правоотношениях.

В связи с этим интересным представляется обратиться к сущности юридического лица, определенного в отечественном законодательстве. Так, ч. 1 ст. 48 ГК РФ юридическим лицом признается организация, которая имеет в собственности, хозяйственном ведении или оперативном управлении обособленное имущество и отвечает по своим обязательствам этим имуществом, может от своего имени приобретать и осуществлять имущественные и личные неимущественные права, нести обязанности, быть истцом и ответчиком в суде.

Наряду с этим, отечественный ГК выделяет два вида юридических лиц по цели деятельности: коммерческие и некоммерческие организации. По этому поводу Г.М. Вельяминов обращает внимание на тот факт, что ни одна международная организация не преследует цель извлечение прибыли. «Их цели – «идеальные», следовательно, статус юридического лица для них «побочный, вспомогательный, некоммерческого типа»¹⁰⁵. По справедливому замечанию Е.А. Суханова, «категория юридического лица получила гораздо более широкое распространение и стала использоваться законом по отношению ко всякой самостоятельной организации, допущенной государством к участию в имущественном обороте ... Ведь создание юридического лица может преследовать не только цель получения прибыли... но и цель материального обеспечения управленческой, научно-образовательной... и иной общественной деятельности»¹⁰⁶.

Таким образом, можно утверждать, что международная организация на территории Республики Таджикистан (далее - РФ) и других государств-участников соответствующих международных договоров признается в качестве самостоятельного вида юридического лица. Здесь следует согласиться с М.Н. Раджабовым, что «поскольку в уставах международных организаций закреплён термин «юридическое лицо», это ни в коем случае не означает юридическое лицо в том смысле, как оно традиционно понимается в национальном законодательстве. Вообще такую фразу включают в уставы международных организаций только для достижения их уставных целей и удовлетворения собственных потребностей. А удовлетворение собственных потребностей и достижение уставных целей всегда находится в зависимости от их участия в гражданском обороте с наделением статусом международного

¹⁰⁵См.: Вельяминов Г.М. Международные (дипломатические) привилегии и иммунитеты для межгосударственной акционерной компании // Международное частное право: современная практика: сборник статей / под ред. М.М. Богуславского и А.Г. Светланава. - М., 2000. - С. 192.

¹⁰⁶См.: Гражданское право: учебник: в 2 т. / отв. ред. Е. А. Суханов. - М., 1998. - Т.1. - С. 79.

юридического лица, которые они приобретают и осуществляют имущественные и личные неимущественные права, и тесно связано с международным иммунитетом»¹⁰⁷.

Таким образом, международные организации на территории государств-участников выступают как международные юридические лица, потому признаются самостоятельными субъектами международного публичного и частного права, а вовсе не обычным видом юридического лица, так как их правовой статус выходит за рамки действующих норм национального права и определяется международно-правовыми нормами.

Как видно из вышесказанного, будучи юридическими лицами, международные организации либо в силу необходимости выполнения своих функций, либо в силу необходимости своего выживания неизбежно вступают в гражданские и коммерческие отношения с физическими или юридическими лицами соответствующих стран, либо с государствами или другими международными организациями и вступают в особые гражданские и коммерческие правоотношения.

Международные организации как юридические лица, как правило, обладают способностью заключать договоры, приобретать имущество и вести судебные дела, а представители государств-членов на их заседаниях и должностные лица их органов пользуются соответствующими привилегиями и иммунитетами. В международной сфере международные организации компетентны заключать международные договоры, примирять международные споры, председательствовать на международных конференциях, требовать международного возмещения, нести международную ответственность и принимать на себя другие права и обязанности субъектов международного права. Мы считаем, что наделение международной организации признаком юридического лица обусловлено необходимостью обеспечения ее участия в гражданском обороте для удовлетворения собственных потребностей и достижения уставных целей.

Правосубъектность международной организации на территории Таджикистана как самостоятельного юридического лица будет практически целиком определяться уставом организации и дополнительными соглашениями с РТ. В связи с этим, трудно согласиться с точкой зрения Л. П. Ануфриевой, согласно которой, «международная организация становится правосубъектным в цивилистическом смысле образованием с момента регистрации ее устава (учреждения) либо включения в реестр юридических лиц государства местонахождения... правоспособность такого юридического лица определяется по закону того государства, в котором находится штаб-квартира международной межгосударственной (межправительственной) организации»¹⁰⁸.

Мы считаем, что не целесообразно связывать момент возникновения правоспособности международных организаций с фактом их государственной регистрации и включения в реестр юридических лиц государства местонахождения. Международная правосубъектность международных организаций определяется международными договорами или их учредительными актами, которые наделяют их теми правами и обязанностями, достаточными для достижения ими своих целей.

Литература:

1. Гражданский кодекс Республики Таджикистан от 24 декабря 2022 года, №1918 [Электронный ресурс]. – Режим доступа: https://continent-online.com/Document/?doc_id=30447927 (дата обращения: 23.08.2023).
2. Ануфриева Л.П. Международное частное право: учебник: в 3 т. - М., 2002. - Т.2. – 656 с.

¹⁰⁷См.: Раджабов М.Н. Проблемы международного юридического лица // Вестник Таджикского государственного университета права, бизнеса и политики. - 2004. - №.4. - С. 49.

¹⁰⁸См.: Ануфриева Л.П. Указ. соч. - С. 112.

3. Вельяминов Г.М. Международные (дипломатические) привилегии и иммунитеты для межгосударственной акционерной компании // Международное частное право: современная практика: сборник статей / под ред. М.М. Богуславского и А.Г. Светланова. - М., 2000. - С. 186-192.

4. Гражданское право: учебник: в 2 т. / отв. ред. Е. А. Суханов. - М., 1998. - Т.1. — 816 с.

5. Международное публичное право: учебник/ под ред. К.А. Бекяшева. – М.: Проспект, 2019. — 1046 с.

6. Нешетаева Т.Н. Международные организации и право. Новые тенденции в международно-правовом регулировании. - М., 1998. – 272 с.

7. Раджабов М.Н. Проблемы международного юридического лица // Вестник Таджикского государственного университета права, бизнеса и политики. - 2004, - №.4. - С.32 - 49.

8. ICJ. Reports, 1980.

Кудратуллозода Б.К.

Фишурда

Баъзе масъалаҳои субъекти ҳуқуқӣ будани ташкілотҳои байналмилалӣ

Дар мақола вазъи махсуси ҳуқуқии ташкілотҳои байналмилалӣ ҳамчун субъектҳои ҳуқуқи оммавии байналмилалӣ таҳлил карда шудааст. Муаллиф қайд мекунад, ки хусусияти асосии ташкілотҳои байналмилалӣ ҳамчун иштирокчиҳои муносибатҳои ҳуқуқӣ табиати оммавии ҳуқуқии онҳост, ки бисёр ҷанбаҳои баҳсбарангезро ба миён меорад. Дар ҳамин ҳол, меъёрҳои ҳуқуқи байналмилалӣ оммавӣ ва хусусӣ наметавонанд ҳамеша хусусиятҳои қобилияти субъекти ҳуқуқӣ будани созмонҳои байналмилалӣро ҳамчун субъектҳои муносибатҳои ҳуқуқӣ яктарафа муайян кунанд.

Кудратуллозода Б.К.

Аннотация

Некоторые проблемы правосубъектности международных организаций

В статье анализируется особый правовой статус международных организаций как субъектов международного публичного права. Автор подмечает, что особенностью международных организаций как участников правоотношений является их публично-правовая природа, что вызывает много спорных аспектов. Между тем нормы международного публичного и частного права не всегда однозначно могут определить особенности правосубъектности международных организаций как субъектов правоотношений.

Kudratullozoda B.K.

The summary

Some problems of the legal personality of international organizations

The article analyzes the special legal status of international organizations as subjects of public international law. The author notes that the peculiarity of international organizations as participants in legal relations is their public legal nature, which raises many controversial aspects. Meanwhile, the norms of international public and private law cannot always

unambiguously determine the features of the legal personality of international organizations as subjects of legal relations.

Рецензент статьи Раджабзода М. Н. – кандидат юридических наук, доцент.

ВБД: 34.01 + 340 (573.3)

Ғаюрзода Ш. К*.,

Қосимов Ф. А.*

ТАФСИРИ МОДДАИ 12 КОНСТИТУТСИЯИ ҶУМҲУРИИ ТОҶИКИСТОН

Калидвожаҳо: иқтисодиёт, давлат, ҳуқуқ, моликият, намудҳои моликият, шаклҳои моликият, моликияти давлатӣ, моликияти хусусӣ, ҳимояи ҳуқуқи моликият, ҳуқуқҳои ашёӣ, даъвоҳо, даъвои виндикатсионӣ, даъвои негаторӣ, танзими давлатӣ, ҳуқуқи моликияти ягона, баробарҳуқуқӣ, ҳуқуқҳои маданӣ, соҳибкор, уҳдадорӣ, ҷавобгарӣ.

Ключевые слова: экономика, государства, права, собственность, виды собственности, формы собственности, государственная собственность, частная собственность, защита права собственности, вещные права, иски, виндикационные иски, негаторные иски, государственное регулирование, единое право собственности, равноправие, гражданские права, предприниматель, обязанности, ответственность.

Keywords: economy, states, rights, property, types of ownership, forms of ownership, state property, private property, protection of property rights, real rights, claims, vindication claims, negatory claims, state regulation, unified right of ownership, equality, civil rights, entrepreneur, responsibilities, responsibility.

Моддаи 12.

Асоси иқтисодиёти Тоҷикистонро шаклҳои гуногуни моликият ташкил медиҳанд. Давлат ғаёлияти озоди иқтисодӣ, соҳибкорӣ, баробарҳуқуқӣ ва ҳифзи ҳуқуқи ҳамаи шаклҳои моликият, аз ҷумла моликияти хусусиро кафолат медиҳад¹⁰⁹.

Тафсир.

1. Барои дарки маънои қисми якуми ин моддаи тафсиршаванда, пеш аз ҳама ғаҳмидан лозим аст, ки иқтисодиёт чист. Иқтисодиёт маъноҳои гуногун дорад. Иқтисодиётро муҳаққиқон дар ҳудуди хоҷагидорӣ манзилу хонаводагӣ маънидод мекарданд. Бо ҳамин сабаб яке аз асарҳои Абӯалх ибни Сино бо ҳамин ном “Тадбири манзил” ба баъзе масъалаҳои иқтисоди оилавӣ бахшида шудааст. Чунин муносибат аз он бармеояд, ки дар таълимоти шоири ҷунонх Геспод (садаи VI то солшумории ҳозира) калимаҳои ҷудогонаи лотинии “ойкос” (хона, ҳавлх) ва “номос” (медонем, қонун) ҳамчун “тадбири манзил” ё “қонуни хонадорх” дар ашъори мутафакирони давраи Сомониён ал – Форобх, Закариёи Розх, Берунх ва дигарон қабул шуданд. Вале ба назари мо решаи ин калима вожаи арабии “иқтисод” буда, чунин қобилияти

*Доктори илмҳои ҳуқуқшиносӣ, профессор, мудири кафедраи ҳуқуқи маданияи факултети ҳуқуқшиносии Донишгоҳи миллии Тоҷикистон.

*Номзади илмҳои ҳуқуқшиносӣ, дотсенти кафедраи ҳуқуқи маданияи факултети ҳуқуқшиносии Донишгоҳи миллии Тоҷикистон.

¹⁰⁹Ниг.: Конституцияи Ҷумҳурии Тоҷикистон аз 6. 11 соли 1994, бо тағйири иловаҳо бо тариқи раъйпурсии умумихалқӣ аз 26 сентябри соли 1999, аз 22 июни соли 2003, аз 22 майи соли 2016. // Маҳзани мутамаркази иттилоотӣ-ҳуқуқии ВА ҶТ «Адлия» [Захираи электронӣ]. – Манбаи дастрасӣ: URL: <http://www.adlia.tj> (санаи мурочиат: 01.05 соли 2023).

ташкилию меҳнати инсон ва ё иттиҳодияҳои онҳо мебошад, ки дар истеҳсоли ашё, иҷрои кор ва ё хизматрасонӣ ифода мегардад. Маҳз инсон меҳвар ва ба вучуд оварандаи иқтисод маҳсуб мешавад. Вай бо мурури замон ҳамчун дорандаи қобилияти меҳнатӣ, зеҳнӣ ва идоракунӣ, воситаҳои нави истеҳсолиро ихтироъ намуда, кайҳонро аз мавзӯи шеър адаб ба мавзӯи рушди саноатию технологӣ ва амниятӣ табдил дод. Ҳамин тавр, омили инсон ба қувваи азими иқтисодӣ мубадал гардид.

Иқтисодиёт бошад маъноӣ маҷмӯи муносибатҳои дар боло зикршудае мебошад, ки аз қувваҳои истеҳсолии ҷомеа ва ё танзими давлатӣ вобастагӣ дорад. Давлат дар натиҷаи рушди муносибатҳои иқтисодӣ ба вучуд омада, ҳамчун ташкилоти сиёсӣ ҳокимияти метавонад барои рушди иқтисодӣ мусоидат намояд, ё баръакс дар иқтисодиёт монеаҳои зиёд ворид намуда, рушди иқтисодиро мушкил гардонад. Таъвоноии қувваҳои истеҳсолии ҷомеа низ аҳамият дорад.

Асоси таносуби байни муносибатҳои истеҳсолӣ ва қувваҳои истеҳсолии ҷомеа маҳз шаклҳои гуногуни моликият мебошад.

Ба шаклҳо ҷудо намудани моликият дар асоси ду намуди он анҷом дода мешавад:

- Моликияти инфиродӣ;
- Моликияти умумӣ.

Моликияти инфиродӣ аз он як шахс (молик) буда, моликияти умумӣ, баръакс аз он якчанд молик мебошад.

Дар давраҳои аввали таъсисёбии иқтисодиёти Тоҷикистони соҳибистиклол се шакли моликият буд:

- Моликияти давлатӣ;
- Моликияти хусусӣ;
- Моликияти дастаҷамъона (коллективӣ).

Мавҷудияти ин шаклҳои моликият аз таъсири даврони шуравӣ ва гузариш ба давраи пасошуравӣ гувоҳӣ медиҳад. Дар он фаҳмиши иқтисодии моликият нуфуз дорад. Дар ин фаҳмиш моликият гуфта дахлдории восита ва натиҷаҳои истеҳсолӣ ба шахсони алоҳида – инфиродӣ ё дастаҷамъона буда, инъикоскунандаи шакли мушаххаси муносибатҳои ашёӣ мебошад. Решаи калимаи “моликият” вожаи арабии “мол” буда, ҳамчун қоида мол гуфта неъматҳои моддиеро мефаҳманд, ки ранг, ном, андоза, ҳаҷм ва дигар нишонаҳои фардӣ дорад. Аз ин бармеояд, ки фаҳмиши иқтисодии моликият ашёҳои гуногунро дар назар дорад, ки ба ин ё он шахс дахлдошта, ҳукмфармоии бевоситаи моликро ба ашё муқаррар менамояд. Моликият муносибати байни шахсони муайян оид ба ашёҳои гуногун буда, дар натиҷаи он молик эҳтиёҷоти худро ба неъматҳои моддӣ қонеъ мегардонад. Агар дар натиҷаи иҷрои уҳдадорӣ кредитор эҳтиёҷоти худро аз ҳисоби қарздор қонеъ гардонад, дар муносибатҳои болозикр, молик аз соҳибӣ, истифода ва ё ихтиёрдорӣ ашёи худ эҳтиёҷоти худро қонеъ мегардонад.

Бинобар ин, барои рушди иқтисодии Тоҷикистон шаклҳои гуногуни моликият нақши муҳим доранд. Мазмунӣ чунин муносибатҳо аз соҳибӣ, истифода ва ихтиёрдорӣ ашёи инфиродан муайян иборат буда, характери ҳуқуқӣ низ дорад. Фаҳмиши иқтисодии моликият ба мафҳуми ҳуқуқи он таъсир мерасонад. Агар моликият, дар маъноӣ иқтисодӣ муносибати байни шахсони муайян оид ба ашёҳои гуногунро ифода намояд, дар ҳуқуқи маданӣ моликият гуфта на танҳо ашёҳои гуногун, баъзан ҳуқуқҳои шахсӣ ва ё молумулкиеро меноманд, ки дар натиҷаи офаридани асар, номи фирмавӣ, ихтироъ, тамғаи молӣ ва монанди инҳо, ба вучуд омадааст. Мувофиқи қисми якуми моддаи 136 Кодекси маданияи Ҷумҳурии Тоҷикистон

(минбаъд - ҶТ) аз 24. 12 соли 2022, таҳти № 1918, объектҳои ҳуқуқҳои маданӣ метавонанд неъмату ҳуқуқҳои молумулкӣ ва шахсии ғайримолумулкӣ бошанд¹¹⁰.

Асосҳои интиқоли объектҳои муайяни моликияти давлатиро ба моликияти хусусӣ (хусусигардонӣ) ва аз моликияти хусусӣ ба моликияти давлатӣ табдил додани баъзе объектҳо (милликунонӣ) танҳо қонун муқаррар мекунад.

Дар Тоҷикистони шуравӣ моликияти давлатӣ нақши ҳалкунанда дошта, моликияти хусусӣ дар ҳамаи соҳаҳои иқтисодӣ манъ гардида буд. Гояҳои сиёсии ҳукмронии замони шуравӣ вучуд доштани моликияти хусусиро ҳамчун падидаи буржуазӣ дар хоҷагидорӣ инкор мекарданд. Ҳамзамон моликияти давлатӣ то ба охир умумихалқӣ шуда натавонист, чунки қитъаи замин, корхонаҳо, фабрикаҳо ва ашёҳои дигар дар маҷмӯъ аз онӣ мардум маҳсуб мешуданд, вале дар алоҳидагӣ объекти ҳуқуқи моликияти давлати шуравӣ буданд. Заминаҳои ҳавасмандгардонии инсон ва иттиҳодияҳои онҳо дар фаъолияти иқтисодӣ – моликияти хусусӣ азбайн рафт.

Бинобар ин, мавҷудияти моликияти хусусӣ дар иқтисодиёти Тоҷикистон яке аз дастовардҳои азими истиқлолияти миллӣ ва саҳми арзандаи Эмомалӣ Раҳмон – Президенти ҶТ, Пешвои миллат, Асосгузори сулҳу ваҳдати миллӣ мебошад.

Бешубҳа моликияти хусусӣ заминаи молумулкии озолии инсон ва озоиштагии ҳаёти ӯ дар ҷомеа мебошад. Сарватманд будани аксарияти аҳоли, вучуд доштани табақаи миёна дар сохтори ҷомеаи маданӣ ва рушди соҳибкорӣ инъикоскунандаи сиёсати самараноки иқтисодии давлат мебошад. Дар ҳар давраи замон ба ҷамъият ва ҳаракатҳои зиддидавлатӣ ҳамагон аъзои ҷомеа ворид мешавад, ки ҳисси ватандорӣ надоранд, зиракии сиёсиро аздаст додаанд, дар фаъолияти иқтисодӣ ғайрифаъол набуда, дар ҷустуҷӯи тарзҳои ғайриқонунии зиндагӣ машғул мебошанд, ҳамчун қоида мафкураи ҳуқуқнописандӣ доранд.

Ба неъмату ҳуқуқҳои молумулкӣ (молу мулк) инҳо дохил мешаванд: ашё (пули нақд, аз ҷумла асъори хориҷӣ, қоғазҳои қиматноки ҳуҷҷатӣ ва ғайра), натиҷаи кор ва хизматрасонӣ, иттилооти ҳифзшаванда, натиҷаҳои ҳифзшавандаи фаъолияти зеҳнӣ ва воситаҳои фарикунонӣ (моликияти зеҳнӣ), ҳуқуқҳои молумулкӣ ва молу мулки дигар, аз ҷумла воситаҳои пулии ғайринақдӣ ва қоғазҳои қиматноки беҳуҷҷат (қисми 2 моддаи 136 Кодекси маданияи ҶТ.).

Ба неъмату ҳуқуқҳои шахсии ғайримолумулкӣ инҳо дохил мешаванд: ҳаёт, саломатӣ, эътибори шахс, шаъну шараф, номи нек, эътибори қорӣ, дахлнопазирии ҳаёти хусусӣ, сирри шахсӣ ва оилавӣ, ҳуқуқ ба ном, ҳуқуқи муаллифӣ, ҳуқуқи дахлнопазирии асар ва дигар неъмату ҳуқуқҳои ғайримолумулкӣ, ки қонун танзим менамояд (қисми 3 моддаи зикршуда.).

Аз ҳолатҳои дар боло зикршуда бармеояд, ки моликият дар ҳуқуқи маданӣ яке аз объектҳои паҳншуда буда, дар таносуб ба фаҳмиши иқтисодии он танҳо молумулкии муайяно дар назар дорад. Илова бар он, бояд баён намуд, ки ҳуқуқи ашёӣ дар таносуб ба ҳуқуқи моликият маънои васеъ дорад, чунки ҳуқуқи моликият яке аз шаклҳои ҳуқуқи ашёӣ мебошад. Ҳуқуқҳои маҳдуди ашёӣ низ вучуд доранд ва барои рушди иқтисодии Тоҷикистон замина мегузоранд.

Дар давраи ҳозираи ба вучуд омадани иқтисодиёти Тоҷикистони соҳибистиклол ду шакли моликият вучуд дорад:

- Моликияти хусусӣ;
- Моликияти давлатӣ (қисми 1 моддаи 283 Кодекси маданияи ҶТ).

Моликияти хусусӣ дар навбати худ ба моликияти шахсони воқеӣ ва моликияти шахсони ҳуқуқии ғайридавлатӣ ҷудо карда мешавад.

¹¹⁰Ниг.: Кодекси маданияи ҶТ аз 24 декабри соли 2022, № 1918. // Махзани мутамаркази иттилоотӣ-ҳуқуқии ҶТ «Адлия». Шакли 7.0. [Захираи электронӣ]. – Манбаи дастрасӣ: <http://www.adlia.tj> (санаи муроҷиат: 10.09 соли 2023).

Ба моликияти хусусӣ метавонанд ҳама гуна молу мулк, ба ғайр аз намудҳои алоҳидаи ашё, ки мутобиқи қонун наметавонанд ба шахсони воқеӣ ё шахсони ҳуқуқии хусусӣ тааллуқ дошта бошанд, дохил шаванд.

Теъдод ва арзиши молу мулке, ки таҳти моликияти хусусӣ қарор доранд, маҳдуд карда намешаванд, ба истисноӣ ҳолатҳои пешбинишудаи қонун (қисми 3 моддаи 284 Кодекси маданияи ҚТ).

Моликияти давлатӣ дар навбати худ боз ба шаклҳои моликияти ҷумҳуриявӣ ва моликияти коммуналӣ (моликияти мақомотҳои маҳаллии ҳокимияти давлатӣ, Ҷамоатҳои шаҳраку деҳот) ҷудо карда мешаванд.

Моликияти ҷумҳуриявӣ дар асоси қисми 2 моддаи 285 Кодекси маданияи ҚТ аз хазинаи ҷумҳуриявӣ ва молу мулке, ки мутобиқи қонун ба шахси ҳуқуқии давлатии ҷумҳуриявӣ вобаста карда шудаанд, иборат мебошад.

Моликияти коммуналӣ аз хазинаи маҳаллӣ ва молу мулке, ки мутобиқи қонун ба шахси ҳуқуқии коммуналӣ вобаста шудаанд, иборат мебошад.

Ҳамин тавр, дар ҳаёти иқтисодӣ бештар фаҳмиши моддии моликият ҷой дорад. Вале моликият яке аз объектҳои ҳуқуқи маданӣ мебошад. Моликияти моддӣ ҳамчун объекти ҳуқуқ аз моликияти зеҳнӣ фарқ мекунад. Агар моликияти моддӣ ашёҳои гуногун бошанд (боби 7 Кодекси маданияи ҚТ), баръакси он, моликияти зеҳнӣ объекти ғайримоддӣ мебошад. Лекин ин объект дар он маврид объекти ҳуқуқи моликияти зеҳнӣ мегардад, агар дар ҳомили моддӣ ифода ёбад. Ба сифати моликияти зеҳнӣ эътироф мегардад на асари илмӣ, адабӣ ва санъат, балки ҳуқуқҳои молумулкӣ ба онҳо.

2. Дар қисми дууми ҳамин моддаи тафсиршаванда сухан дар бораи кафолатҳои давлат оид ба фаъолияти озоди иқтисодӣ, соҳибкорӣ, баробарҳуқуқӣ ва ҳифзи ҳуқуқии ҳамаи шаклҳои моликият, аз ҷумла моликияти хусусӣ меравад. Кафолатҳои мазкур чунин уҳдадорихои давлат дар назди дигар субъектҳои ҳуқуқ мебошад, ки дар шакли пешниҳоди неъматҳои моддӣ ва ё ғайримоддӣ (хизматрасониҳои давлатӣ) ифода мегарданд. Кафолатҳои тафсиршаванда ройгон, конституционӣ, мақсаднок ва ғайримоддӣ мебошанд.

Бояд зикр намуд, ки асоси калимаи “фаъолият” вожаи арабии “фаъл” буда, серҳаракатӣ, серкор будани инсон ё иттиҳодияҳои онҳоро ифода мекунад, ки субъект бо чунин сифатҳои неқ дар ҷомеа ва ё дар маҳалли фаъолият шинохта мешавад.

Фаъолияти озоди иқтисодӣ яке аз шартҳои муҳими таъсис ва инкишофи иқтисодиёти ҚТ буда, як шакли мустақили пешбурди иқтисодӣ мебошад. Дар он ба субъектҳои ҳуқуқ имконият пайдо мекунад, ки дар асоси ин ё он шакли моликият эҳтиёҷоти худро қонеъ гардонанд, ба истеҳсоли ашёи муайян, иҷрои кор ва ё хизматрасониҳои ройгон ва ё ғайраройгон машғул шаванд. Ин фаъолият мақсаднок анҷом додашуда, дар таносуб ба самтҳои иқтисодии аҳамияти калони иҷтимоидошта, ки метавонад инҳисории давлат бошад, бинобар ин мутлақ намебошад. Ин асоси роҳбарикунандаи сиёсати иқтисодии ҚТ бо дастгириҳои давлатӣ, фазои ягонаи иқтисодии кишвар ва рақобати иқтисодӣ алоқамандӣ дорад.

Яке аз мавзӯҳои дигари кафолатҳои давлат озолии фаъолияти соҳибкорӣ мебошад. Дар асоси сархати 4 моддаи 4 Қонуни ҚТ “Дар бораи Ҷимоя ва дастгирии давлатии соҳибкорӣ” аз 26. 07 соли 2014, таҳти № 1107, соҳибкорӣ фаъолияти мустақили ба таваккал амалишавандаи шахсони бо тартиби мукаррарнамудаи қонунгузории ҚТ ба қайди давлатӣ гирифташудае, ки барои ба даст овардани Ҷимоя аз истифодаи молу мулк, истеҳсол, фуруши мол (иҷрои кор ё хизматрасонӣ) равона шудааст¹¹¹. Аз ин мафҳум бармеояд, ки ин фаъолият яке аз шаклҳои фаъолияти

¹¹¹Ниг.: Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон “Дар бораи Ҷимоя ва дастгирии давлатии соҳибкорӣ” аз 26. 07 соли 2014, таҳти № 1107. // Махзани мутамаркази иттилоотӣ-ҳуқуқии ҚТ «Адлия». Шакли 7.0. [Захираи электронӣ]. – Манбаи дастрасӣ: <http://www.adlia.tj> (санаи мурочиат: 10.09 соли 2023).

иқтисодӣ мебошад. Объекти он истифодаи молу мулк, истеҳсол, фуруши мол (ичрои кор ё хизматрасонӣ) мебошад, ки як шакли махсуси муносибатҳои муқаррар намудаи қисми 1 моддаи 2 Кодекси маданияи ҚТ мебошад. Соҳибкор дар ин муносибатҳои молумулкӣ ва шахсии ғайримолумулкӣ ба баробарӣ, мухторияти ирода ва мустақилияти молумулкӣ асосёфта, субъекти махсус мебошад.

Дар асоси қисми 1 моддаи 15 Кодекси андози ҚТ аз 23. 12 соли 2021, таҳти № 1844, ғайриқонунӣ соҳибкорӣ – ғайриқонунӣ мустақилонае, ки таҳти таваккали шахсон амалӣ гардида, барои ба даст овардани даромад (фоида) аз ҳисоби истифодаи молу мулк, фуруши мол (ичрои кор ё хизматрасонӣ) равона шудааст¹¹². Ҳамин тавр, озодии ин ғайриқонунӣ тақозо менамояд, ки субъектҳои ҳуқуқи маданӣ, ки тибқи қонун қобилияти машғулшудан ба онро доранд, метавонанд дар асоси бақайдгирии давлатӣ ва ё доштани иҷозатнома, агар гирифтани он ҳатмӣ бошад, ба ин ғайриқонунӣ даромаднок машғул шаванд. Озодии ин ғайриқонунӣ муқаррар менамояд, ки соҳибкорои инфиродӣ ва ё ташкилотҳои тижоратӣ, ки онро анҷом медиҳанд, новобаста аз миллат, ҷинс, муносибат ба дин, таъбаиёт, шакли моликият ва ё самти ғайриқонунӣ дар соҳибӣ, истифода ва ихтиёрдорӣ маҳсули ғайриқонунӣ худ, гузоштани нарх, бастан ё набастани аҳдҳои муҳталифи ҳуқуқи маданӣ, мустақил мебошанд. Ба эҳсонкорӣ машғул шудани соҳибкорои, риояи талаботҳои экологӣ аз ҷониби онҳо, соҳибкории занҳо, ҷавонон маънои “шаклҳои нави соҳибкоро” надошта, балки амалишавии ҳуқуқ ва уҳдадорӣҳои субъективӣ онҳо мебошад. Соҳибкории хурд, миёна ва калон дар асоси даромади умумии онҳо дар яксол аз иҷрои кор, истеҳсоли ашёҳо ва ё хизматрасонӣ муайян гардида, барои мақсадҳои андозбандӣ ва дигар ҳадафҳои оммавӣ – иқтисодӣ чудо карда мешаванд. Чунин таснифот ба объекти танзими ҳуқуқи маданӣ будани ғайриқонунӣ соҳибкорӣ таъсир намерасонад.

Мувофиқи сарҳати 5 моддаи 1 Қонуни ҚТ “Дар бораи ҷимоя ва дастгирии давлатии соҳибкорӣ” субъектҳои соҳибкорӣ – шахсони воқеӣ ва ҳуқуқӣ, ки мутобиқи муқаррароти қонунгузори кишвар аз қайди давлатӣ гузаштаанд. Яъне дар танзими ҳуқуқи маданияи ғайриқонунӣ соҳибкорӣ қобилияти ҳуқуқи субъективӣ дорад на сини сол, ҷинс, даромаднокӣ, иҷрои уҳдадорӣҳо, амалӣ намудани ҳуқуқ ба эҳсонкорӣ, балки шахсони воқеӣ ва ҳуқуқӣ, ки давлат онҳоро ҳамчун соҳибкор эътироф кардааст.

Баробарҳуқуқӣ яке аз мавзӯҳои дигари кафолатҳои давлатӣ дар сиёсати иқтисодии ҚТ мебошад. Дар фаҳмиши одӣ сухан дар бораи дорои ҳуқуқҳои якхела будан, аз ҷиҳати ҳуқуқ яксон будан меравад. Баробарҳуқуқӣ арзиши маънавии ҷомеаи маданӣ буда, маънои дастраси умум будани ҳуқуқ, адолати иҷтимоӣ ва иҷтимоигарии ҳуқуқро дорад, ки нобаробарӣ ва беадолатиро инкор менамояд. Ин талаботҳоро дар ҳуқуқи моликият ошкор намудан мумкин аст.

Ҳуқуқи моликият ба ду маъно фаҳмида мешавад:

- объективӣ;
- субъективӣ.

Дар маънои объективӣ ҳуқуқи моликият аз маҷмуи меъёрҳои ҳуқуқӣ иборат буда, муносибатҳои ҷамъиятиро ҳангоми соҳибӣ, истифода ва ихтиёрдорӣ молумулки муайян танзим менамояд. Дар ин маъно субъектҳои ин ҳуқуқи маданӣ ҳама гуна шахс шуда метавонад. Давлат барои ҳама имкониятҳои баробар додааст.

¹¹²Ниг.: Кодекси андози Ҷумҳурии Тоҷикистон аз 23. 12 соли 2021, таҳти № 1844.// Маҳзани мутамаккизи иттилоотӣ-ҳуқуқии ҚТ «Адлия». Шакли 7.0. [Заҳираи электронӣ]. – Манбаи дастрасӣ: <http://www.adlia.tj> (санаи муроҷиат: 10.09 соли 2023).

Дар маъноӣ субъективӣ молик бо амалӣ намудани се ваколати дар боло зикршуда, эҳтиёҷоти худро ба манзили истиқоматӣ, озуқаворӣ, сару либос, воситаи нақлиёт ва ғайра қонё мегардонад. Молик имконияти ҳуқуқӣ дорад, ки нисбати молумулки худ ҳама гуна амалро анҷом диҳад, агар он хилофи меъёрҳои манъкунанда ва ё маҳдудкунандаи қонунгузорӣ набошад.

Баробарҳуқуқӣ дар муносибатҳои ҷамъиятӣ татбиқ мешаванд, ки иштирокдорони он тобеияти маъмурӣ ё тобеияти дигари ҳокимиятии як тараф ба тарафи дигарро надоранд. Иштирокдорони муносибатҳои баробар ҳуқуқҳои худро бо ирода ва ба манфиати худ ба даст оварда, озодона амалӣ менамоянд. Онҳо дар муқаррар намудани ҳуқуқу уҳдадориҳои субъективӣ худ дар асоси шартнома ва муайян намудани шартҳои шартнома, ки хилофи қонунгузорӣ нестанд, озоданд. Ҳамзамон, ҳангоми муқаррар, амалӣ ва ҳимоя намудани ҳуқуқҳои худ ва иҷрои уҳдадориҳои муайян иштирокдорони муносибатҳои баробар бояд бовиҷ-донона амал намоянд. Ҳеҷ иштирокдори чунин муносибатҳо ҳуқуқ надорад аз амали ғайриқонунӣ ё бевидононаи худ бартарӣ ба даст орад. Ҳуқуқбеэҳтиромӣ ё ҳуқуқнописандӣ яке аз нишонаҳои сатҳи пасти маърифати ҳуқуқӣ мебошад, ки барои рушди иқтисодӣ ва устувории ҷомеаи маданӣ мушкилӣ меорад.

Дар ҳаёти иқтисодии Тоҷикистон баробарҳуқуқӣ маъноӣ доштани имкониятҳои субъективӣ мусовӣ, ба эҳтироми ҳамдигар асосёфта буда, ҳолати инҳисории як тараф ё гуруҳи иштирокдоронро дар таҳия, ташкил ва амалӣ намудани фаъолияти иқтисодӣ инкор менамояд. Таъсиси иттиҳодияҳои касбӣ, хоҷагӣ, эҷодӣ ва монанди инҳо, бояд ба озодии сухан, андеша, иттилоот, пешниҳодҳои созанда, рақобати салоҳиятнокӣ, эҳтироми ҳар як аъзои ин ниҳод асос ёбад ва фаъолияти самарабахш баҳри ободии бештари Ватан анҷом дода шавад.

Дар муносибатҳои иттиҳодиявӣ маърифати ҳуқуқӣ, одоби баҳс, гуфтушунӣ, бастанӣ аҳдҳои одилона ва волоияти ҳуқуқи инсон омили самараноки кори умумӣ, фаъолияти иқтисодӣ дар соҳаҳои гуногуни муомилоти маданӣ мебошад. Интиҳобӣ будани роҳбарияти иттиҳод, ҳисоботдиҳанда будани он ва билохира, назоратшаванда будани он имкониятҳои сармоягузорӣ, навоарӣ ва меҳанпарастиро зиёд мегардонад, зеро имкон медиҳад, ки ҳар як аъзои ин ниҳод худро дар корҳои идоракунӣ санҷад, аз қобилияти худ баҳраманд гардад ва ватандориро пешбарад.

Ҳамин тавр, оид ин масъала чунин хулоса намудан мумкин аст. Намуд ва шаклҳои моликият бештар аҳамияти сиёсӣ ва иқтисодӣ доранд. Аз нигоҳи ҳуқуқи маданӣ муҳим ҳуқуқи моликият ва ҳифзи он мебошад. Моликият ҳамчун объект (ашёи муайян ва ё ҳуқуқи молумулкӣ ки ба он субъект манфиатдор аст) гуногун аст, ҳамзамон ҳуқуқи моликият ягона буда, барои таъсис ва инкишофи иқтисоди ҳуқуқбунёд бояд ба ҳама баробар дастрас бошад.

Яке аз мавзӯҳои дигари кафолатҳои давлатӣ дар иқтисодиёти Тоҷикистон ҳифзи ҳуқуқи ҳамаи шаклҳои моликият, аз ҷумла моликияти хусусӣ мебошад. Калимаи “ҳифз” дар забони тоҷикӣ маъноӣ нигоҳдорӣ, ниғаҳбонӣ ва муҳофизат намуданро дорад. Ин калима бо калимаи “ҳимоя” ҳаммаъно мебошад. Вале дар танзими ҳуқуқӣ истифода намудани онҳо таъинот ва ҳадафҳои худро доранд.

Ҳифзи ҳуқуқи моликият яке аз масъалаҳои муҳими сиёсати ҳуқуқи Тоҷикистон мебошад, чунки барои амалӣ намудани ҳадафҳои стратегияи милли рушди кишвар сармоягузорӣ лозим аст. Сармоягузор, пеш аз он, ки асосҳои техникӣ – иқтисодии ин ё он лоиҳаи сармоягузориро тасдиқ намояд, барои худ иттилооти бозэтимод ҷамъоварӣ менамояд, ки дар давлати воридкунандаи сармоя ҳифзи ҳуқуқи моликият чи тавр амалӣ мешавад. Агар дар иҷрои ин кор мушкилот ҷойдошта бошад, вай сармоягузорӣ намекунад.

Ҳамин тавр, ҳифзи ҳуқуқи моликият дар маъноӣ васеъаш – ин самти муҳими танзими ҳуқуқӣ буда, молик ваколатҳои худро бе ягон мушкилот, озодона амалӣ

менамоёд ва инчунин эҳтиёҷоти худро қонеъ мегардонад. Ҳифзи ҳуқуқи моликият дар маънои маҳдудаш – ҳимояи ҳуқуқи моликиятро мефаҳманд, ки барои барқарор намудани вазъи пешинаи молик ва ҷазо додани ҳуқуқвайронкунанда равона шудааст.

Ин ақида дар моддаи 12 Кодекси маданияи ҚТ мушаххас эътироф гардидааст. Дар ҷумлаи аввали он сухан дар бораи салоҳияти суд оид ба манфиатҳои бо қонун ҳифзшавандаи шахсони воқеӣ ё ҳуқуқӣ баён шудааст. Ҷумлаи дуюм чунин ифода ёфтааст: “Ҳангоми аз ҷониби суд беэтибор дониста шудани санад, ҳуқуқи вайронгардида бояд барқарор карда шавад ё бо тарзҳои дигари дар моддаи 11 ҳамин Кодекс пешбинигардида ҳимоя гардад.”

Ҳифзи ҳуқуқи моликият набояд татбиқ шавад, агар монеаҳои ба вучуд омада ва маҳдудиятҳо дар амалӣ намудани ваколатҳои молик дар асоси қонун ва ё шартнома муқаррар гардида бошанд.

Ҳимояи ҳуқуқи моликият дар ду шакл таъмин карда мешавад:

- аз ҷониби суди давлатӣ дар асоси муроҷиати молик;
- худмуҳофизаткунӣ.

Қисми якуми моддаи 10 Кодекси маданияи ҚТ мавҷудияти суди ҳакамӣ ё арбитражро ҳамчун суди хусусӣ эътироф мекунад, гарчанде дар мафкураи аксарияти аҳолии кишвар истилоҳи “суд” ҳамчун мақомоти давлатӣ фаҳмида мешавад. Ҳамзамон дар кишварҳои пешрафтаи Ғарб судҳои хусусӣ дар таъмини волоияти қонун саҳми арзанда доранд, чунки аксарияти баҳсҳои молумулкӣ бо иштироки ширкатҳои трансмиллӣ ва дигар соҳибкорон дар судҳои хусусии Нью – Йорк, Лондон, Париж ва дигар марказҳои савдои байналмилалӣ ҳалли худро пайдо мекунанд.

Худмуҳофизаткунӣ, яъне бидуни муроҷиат ба суд худҳимоя намудани ҳуқуқи моликият мебошад. Гарчанде давлат чунин шакли ғайриюрисдиксионии ҳимояи ҳуқуқи моликиятро иҷозат дода бошад ҳам, вале тарзҳои худҳимоякунӣ бояд бо ҳуқуқвайронкунӣ мувофиқ бошад ва аз ҳадди амалӣ, ки барои пешгирӣ заруранд, набарояд.

Ҳуқуқи ашёӣ моликиятро аз азониҳудкунии ғайриқонунӣ эъмин медорад, агар имконияти шакли асосии ҳимоя – ҳимояи судӣ дастрас ва самаранок бошад. Ҳалли ин ду масъалаи қалидӣ дар ислоҳоти судӣ аз маърифати ҳуқуқии аҳоли ва фарҳанги касбии судяҳо дар ҳалли баҳсҳои ҳуқуқӣ вобастагӣ дорад.

Ҳамин тавр, эътирофи ҳуқуқи моликият ҳимояи онро таъмин мекунад. Ба қайди давлати гирифтани ҳуқуқ ба ашёи ғайриманқул шароити мусоидро барои амалӣ намудани ҳуқуқи ашёиро ба вучуд меорад. Татбиқи муҷозоти маҳкумкунанда ва маҳрумиятдошта ногузир будани ҷавобгарии ҳуқуқиро нишон медиҳад. Билохира, ҳуқуқвайронкунанда бояд аз ҷониби суд муҷозот карда шавад, вагарна ҳуқуқ ва иқтисодиёт инкишоф намеёбанд.

Ҳимояи ҳуқуқи моликият бо тарзҳои гуногун татбиқ карда мешаванд. Тарзҳои мазкур ҷораҳои моддӣ – ҳуқуқие мебошанд, ки табиати маҷбуркунии давлатиро дошта, тавассути онҳо ҳуқуқҳои вайроншуда барқарор карда мешаванд ва дар нисбати ҷавобгар муҷозоти дахлдор татбиқ карда мешавад.

Барои ҳимояи ҳуқуқи моликият молик ва ё вакили ӯ бо аризаи даъвогӣ ба суди ваколатдор муроҷиат менамоёд. Агар бевосита ҳуқуқи моликият вайроншуда бошад, яъне аз ҷониби шахси дигар амалҳои манъшуда анҷом дода шавад, ки ваколатҳои моликро маҳдуд мекунад ё барои амалишудани онҳо монеа ба вучуд меорад, дар ин маврид ҳимояи мутлақ бо пешниҳоди чунин даъвоҳо татбиқ мегардад:

- Талабкарда гирифтани ашёи муайян аз соҳибии ғайриқонунӣ;
- Талабкардани бартарафкунии монеаҳое, ки дар амалӣ намудани ҳуқуқи моликият бо маҳрумияти он алоқаманд нест;
- Даъво дар бораи эътироф намудани ҳуқуқи моликият.

Истилоҳи “даъво” дар ин маврид на танҳо аҳамияти мурофиавӣ, балки, пеш аз ҳама аҳамияти моддӣ ҳамчун талаби молик ва ё субъектони ҳуқуқҳои маҳдуди ашёро дорад, ки дар танзими ҳуқуқӣ ба молик баробар карда шудаанд.

Чи тавре ки Гай - ҳуқуқшиноси варзидаи Рими қадим гуфта буд: “*Omne autem jus, quo utemur, vel ad personas pertinet vel ad res vel ad actiones*”. Ҳамаи ҳуқуқе ки мо истифода менамоем, ё ба шахсон, ё ба ашёро (объектҳо), ё ба даъвоҳо иртибот доранд¹¹³.

Ҳар шахси манфиатдор тибқи тартиби мукаррарнамудаи Кодекси мурофиавии маданияи ҚТ аз 5. 01 соли 2008, барои ҳимояи ҳуқуқу озодиҳои худ ва манфиатҳои қонунии вайронгардида ё мавриди баҳс қарордоштаи худ ҳуқуқ ба ҳифзи судӣ дорад¹¹⁴.

Аризаи даъвогӣ, шикоят, эътироз, дархост, пешниҳод ва дигар ҳуҷҷатҳои заминамашаванда метавонанд ба судҳо дар шакли хаттӣ ва (ё) электронӣ пешниҳод шаванд.

Мувофиқи моддаи 7 Кодекси мурофиавии маданияи ҚТ адолати судӣ оид ба парвандаҳои маданӣ дар асоси баробарии ҳама дар назди қонун ва суд қатъӣ назар аз миллат, наҷод, ҷинс, забон, эътиқоди динӣ, мавқеи сиёсӣ, вазъи иҷтимоӣ, таҳсил, молу мулк, инчунин ҳамаи шахсони ҳуқуқӣ сарфи назар аз шакли ташкилию ҳуқуқӣ, шакли моликият, маҳалли қойгиршавӣ, тобеият ва дигар ҳолатҳо амалӣ мешаванд.

Даъво ба соҳиби ғайриқонунии моликият даъвои виндикатсионӣ номида мешавад. Асоси он талаб оид ба баргардонидани объекти виндикатсия мебошад. Объекти мазкур бояд муайян ва дар асл вуҷуд дошта бошад. Агар ошкор шавад, ки объекти виндикатсия вуҷуд надорад, онгоҳ даъвои ҳуқуқи уҳдадорӣ дар бораи ҷуброни зарари моддӣ, бинобар аз амалҳои манъшуда, ба суд пешниҳод карда мешавад. Даъвои мазкур ҳимояи мутлақ набуда, бинобар аз расонидани зарар ё иҷро накардани уҳдадорӣ, ҳуқуқҳои молумулкии тарафи дигар (кредитор) аз ҷониби қарздор вайрон карда шудааст.

Ашёро молик соҳибӣ менамояд, вале дар истифода ва ё ихтиёрдории он монеаҳо қой доранд. Дар ин маврид даъво дар бораи барканор намудани ин монеаҳо пешниҳод карда мешавад. Чунин даъворо даъвои негаторӣ меноманд. Чунин даъво ҳамон вақт ба суд пешниҳод мегардад, агар дигар шахс дар нисбати ваколатҳои истифода ва ихтиёрдории ашёи молик монеагӣ намояд, ё ин ки хатари ба вуҷуд омадани чунин монеагӣ имконпазир бошад. Дар даъвои худ даъвогар талаб мекунад, ки чунин ғайриқонунии зараррасон қатъ гардад, монеаҳои қойдошта баргараф карда шаванд.

Даъво дар бораи эътирофи ҳуқуқи моликият ҳамон вақт пешниҳод карда мешавад, агар аз ҷониби дигар шахс ва ё шахсон ҳуқуқи моликиятӣ зери шубҳа ё баҳс бошад. Молик дар мурофиаи судӣ бо пешниҳоди далелҳо исбот мекунад, ки молумулки муайян дорои ӯ мебошанд.

Субъектони ҳуқуқҳои маҳдуди ашёи оид ба баргараф намудани монеаҳо дар соҳибӣ, истифода ва ихтиёрдории ашёи бегона ё баргардонидани он ба суд даъво пешниҳод карда метавонанд. Дар ин маврид ҳуқуқ ба ҳимояи ҳуқуқ ба ашёи бегона ба ҳимояи ҳуқуқи моликият баробар мебошад ва чунин даъво даъвои соҳиби ашёи бегона номида мешавад, ки молик намебошанд.

¹¹³ Ниг.: Пиляева В. В. Краткий словарь по римскому частному праву. – М.: Издатель А. В. Калашников, 2001. – С. 26 – 27.

¹¹⁴ Ниг.: Кодекси мурофиавии маданияи Ҷумҳурии Тоҷикистон аз 5. 01 соли 2008.// Махзани мутамаккизи иттилоотӣ-ҳуқуқии ҚТ «Адлия». Шакли 7.0. [Захираи электронӣ]. – Манбаи дастрасӣ: <http://www.adlia.tj> (санаи муроҷиат: 10.09 соли 2023).

Адабиёт:

1. Фарҳанги тафсирии забони тоҷикӣ. Ҷилди 1 – 2. – Пажӯҳишгоҳи забон ва адабиёти ба номи Рӯдакӣ. – Душанбе, 2008.

2. Пиляева В. В. Краткий словарь по римскому частному праву. – М.: Издатель А. В. Калашников, 2001. – 256с.

3. Конститутсияи Ҷумҳурии Тоҷикистон аз 6. 11 соли 1994, бо тағйири иловаҳо бо тариқи раёйпурсии умумихалқӣ аз 26 сентябри соли 1999, аз 22 июни соли 2003, аз 22 майи соли 2016. // Махзани мутамаркази иттилоотӣ-ҳуқуқии ВА ҚТ «Адлия» [Захираи электронӣ]. – Манбаи дастрасӣ: URL: <http://www.adlia.tj> (санаи мурочиат: 10.09 соли 2023).

4. Кодекси андози Ҷумҳурии Тоҷикистон аз 23. 12 соли 2021, таҳти № 1844. // Махзани мутамаркази иттилоотӣ-ҳуқуқии ҚТ «Адлия». Шакли 7.0. [Захираи электронӣ]. – Манбаи дастрасӣ: <http://www.adlia.tj> (санаи мурочиат: 10.09 соли 2023).

5. Кодекси муҳофизати маданияи Ҷумҳурии Тоҷикистон аз 5. 01 соли 2008. // Махзани мутамаркази иттилоотӣ-ҳуқуқии ҚТ «Адлия». Шакли 7.0. [Захираи электронӣ]. – Манбаи дастрасӣ: <http://www.adlia.tj> (санаи мурочиат: 10.09 соли 2023).

6. Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон “Дар бораи ҳимоя ва дастгирии давлатии соҳибкорӣ” аз 26. 07 соли 2014, таҳти № 1107. // Махзани мутамаркази иттилоотӣ-ҳуқуқии ҚТ «Адлия». Шакли 7.0. [Захираи электронӣ]. – Манбаи дастрасӣ: <http://www.adlia.tj> (санаи мурочиат: 10.09 соли 2023).

7. Кодекси маданияи Ҷумҳурии Тоҷикистон аз 24 декабри соли 2022, № 1918. // Махзани мутамаркази иттилоотӣ-ҳуқуқии ҚТ «Адлия». Шакли 7.0. [Захираи электронӣ]. – Манбаи дастрасӣ: <http://www.adlia.tj> (санаи мурочиат: 10.09 соли 2023).

Ғаюрзода Ш. К.,

Қосимов Ф. А.

Фишурда

Тафсири моддаи 12 Конститутсияи Ҷумҳурии Тоҷикистон

Дар ин мақола моддаи 12 Конститутсияи Ҷумҳурии Тоҷикистон тафсир мешавад. Аз меъёри зикршуда бармеояд, ки асоси иқтисодиёти Тоҷикистон шаклҳои гуногуни моликият мебошад. Давлат озодии фаъолияти иқтисодӣ ва соҳибкорӣ, баробарҳуқуқӣ ва ҳимояи ҳуқуқии ҳамаи шаклҳои моликият, бахусус хусусиро кафолат медиҳад. Дар ин асос муаллифони ақида баён намудаанд, ки бағайр аз “шаклҳои моликият” (моликияти давлатӣ ва хусусӣ) “намудҳои моликият” низ вуҷуд доранд. Зери ин мафҳум моликияти инфиродӣ ва моликияти дастаҷамъона дар назар аст. Дар моддаи тафсиршавандаи қонун сухан дар бораи моликияти ашёӣ меравад. Бинобар ин, моликият ҳамчун яке аз объектҳои ҳуқуқи маданӣ намуд ва шакл дошта, ҳамзамон ба онҳо ҳуқуқи моликият якхел паҳн мегардад. Ҳамаи субъектон бояд имкониятҳои баробар дар соҳибӣ, истифода, ихтиёрдорӣ моликият, инчунин ҳимояи ҳуқуқ ба моликиятро дошта бошанд. Баъдан муаллифони кафолатҳои давлатӣ ба ҳуқуқи моликият, эътирофи ҳуқуқҳои маданӣ ба фаъолияти соҳибкорӣ, инчунин хусусиятҳои даъво оид ба ҳимояи ҳуқуқ ба моликиятро таҳлил намудаанд. “Шаклҳои нави соҳибкорӣ” (соҳибкории хурд, миёна, калон, соҳибкории ҷавонон, соҳибкории иҷтимоӣ) танқид карда мешавад. Ба андешаи муаллифони фаъолияти соҳибкорӣ

объекти ҳуқуқҳои маданӣ буда, ҳамаи шахсоне, ки дар амалӣ намудани он манфиатдор мебошанд, новобаста аз даромад, ҷинс, синнусол ва ғайра, якхел ҳуқуқҳои маданӣ доранд. Аз бисёр ҷиҳат “шаклҳои нави соҳибкорӣ” аҳамияти сиёсӣ – иқтисодӣ ва маъмурӣ дорад.

**Гаюризода Ш. К.,
Касымов Ф. А.**

Аннотация

Комментарий к статье 12 Конституции Республики Таджикистан

В данной статье комментируется статья 12 Конституции Республики Таджикистан. Из указанной нормы вытекает, что основу экономики Таджикистана составляют различные формы собственности. Государство гарантирует свободу экономической и предпринимательской деятельности, равноправие и правовую защиту всех форм собственности, в том числе частной. На этой основе у авторов возникает идея о том, что кроме «форм собственности» (государственная и частная собственность) существует и «виды собственности». Под этим понятием подразумевается индивидуальная и коллективная собственность. В комментируемой статье закона речь идёт о вещной собственности. Поэтому, собственность как один из объектов гражданских прав имеет виды и формы, однако, права собственности на них одинаково распространяется. Все субъекты должны иметь равные возможности в владении, использовании, распоряжении собственности, а также защиты права собственности. Далее авторы анализируют государственные гарантии права собственности, признания гражданских прав на предпринимательскую деятельность, а также анализируется особенности исков о защите прав собственности. Подвергается критике «новые формы предпринимательства» (малое, среднее, большое, молодёжное, социальное предпринимательство.). По мнению авторов предпринимательская деятельность является объектом гражданских прав и все, заинтересованные в ее осуществлении, независимо от доходов, пола, возраста и т. д., обладают одинаковыми гражданскими правами. Во многом «новые формы предпринимательства» имеют политика – экономическое и административное значение.

**Gayurzoda Sh. K.,
Kasymov F. A.**

The summary

Commentary on Article 12 of the Constitution of the Republic of Tajikistan

This article comments on Article 12 of the Constitution of the Republic of Tajikistan. It follows from this norm that the basis of the economy of Tajikistan is made up of various forms of ownership. The state guarantees freedom of economic and entrepreneurial activity, equality and legal protection of all forms of property, including private property. On this basis, the authors have the idea that in addition to “forms of ownership” (state and private property), there are also “types of ownership”. This concept refers to individual and collective property. The commented article of the law deals with real property. Therefore, property as one of the objects of civil rights has types and forms, but they are equally subject to property rights. All subjects must have equal opportunities to own, use, dispose of property, and protect property rights. Next, the authors analyze state guarantees of property rights, recognition of civil rights to entrepreneurial activity, and also analyze the features of claims for the protection of property rights. “New forms of entrepreneurship” (small, medium, large, youth, social entrepreneurship) are criticized. According to the authors, entrepreneurial activity is an object of civil rights and everyone interested in its implementation, regardless of income, gender, age, etc., has the same civil rights. In many

ways, “new forms of entrepreneurship” have political – economic and administrative significance.

Муқарризи мақола Шарофзода Р. Ш. – доктори илмҳои ҳуқуқшиносӣ, профессор.

УДК: 341. 4 (575. 3)

Хаитов С.П*.

НЕКОТОРЫЕ ПРОБЛЕМЫ ФИНАНСОВОГО ЗАКОНОДАТЕЛЬСТВА РЕСПУБЛИКИ ТАДЖИКИСТАН

Калидвожаҳо: қонунҳо, таҳлили умумии назариявии мафҳум, аломатҳо, функцияҳо, санадҳои меъерии ҳуқуқӣ, давлат, қонунгузории молиявӣ, қонеъ кардани манфиатҳои ҷамъиятӣ, ҳуқуқҳои молиявӣ, мақомоти худидоракунии маҳаллӣ, мақомоти алоҳидаи давлатӣ, иерархияи қонунгузорӣ, сиёсати молиявӣ-ҳуқуқӣ.

Ключевые слова: законы, общетеоретический анализ понятия, признаки, функция, нормативно-правовые акты, государство, финансовое законодательство, удовлетворение публичных интересов, финансовое право, органы местного самоуправления, отдельные государственные органы, законодательное иерархия, финансово-правовая политика.

Keywords: laws, general theoretical analysis of the concept, signs, functions, normative legal acts, the state, financial legislation, satisfaction of public interests, financial law, local governments, individual state bodies, legislative hierarchy, financial and legal policy.

В главе 5 Закона Республики Таджикистан (далее - РТ) «О нормативных правовых актах» от 30 мая 2017г., № 1414 предусмотрено, что нормативно - правовые акты должны быть внутренне согласованными, логично выстроенными и соответствовать требованиям правотворческой техники¹¹⁵.

В контексте рассматриваемой нами проблемы правотворческая техника при разработке финансового законодательства РТ отвечала всем требованиям правотворчества, предъявляемым к нормативно – правовым актам всех отраслей права. Следует отметить, что долгое время финансовое право считалось частью административного права. Так, в большей части нормативно-правовых актов финансового права отражены нормы административного права. По своей логической структуре финансово-правовые нормы состоят из гипотезы, диспозиции и санкции. Гипотеза указывает условия действия финансовой нормы, диспозиция устанавливает содержание поведения, а санкции предусматривают последствия нарушения финансово-правовых норм. Финансовые санкции – это обязательный структурный элемент финансово-правовых норм, одним из средств регулирования финансовых отношений, и применяются они уполномоченным органом государственной власти при совершении правонарушений в данной сфере.

О самостоятельности финансового права правоведы заговорили в конце 70-х годов прошлого столетия. Сторонники этой точки зрения в отечественной

*Кандидат юридических наук, доцент кафедры экономического, финансового и антикоррупционного права Таджикского государственного финансового университета, e-mail: saidali.66@list.ru

¹¹⁵См.: Закон РТ «О нормативных правовых актах» от 30 мая 2017г., № 1414 (в редакции Закона РТ 19.07.2019 г. №1632, от 23.12. 2021 г. №1820)// <https://www.mmk.tj> (дата обращения: 10. 09. 2023г.).

юридической науке считают, что финансовое правоотношения, финансово-правовые нормы составляют самостоятельную отрасль, правовой системы РФ.

В свою очередь российские ученые Д.В. Нефёдов, А.М. Лаптева, С.М. Ковалевский убеждены в том, что перечисленные институты лишены качества самостоятельности, не существует и самостоятельной системы источников финансового права.

По их мнению, структура финансового законодательства предопределена природой этой отрасли и имеет следующие основные черты:

во-первых, она состоит из разных по природе норм и, во-вторых, включает разные акты. Они пишут о том, что нет чисто финансово-правовых актов, и для того, чтобы сформировать структуру финансового законодательства, необходимо из всего многообразия нормативно-правовых актов вычленить те из них, которые в своих отдельных нормах ориентированы на регулирование отношений в области финансов. Критерий такого выделения – общий объект регулирования таких отношений: деньги (финансы).¹¹⁶ Вернее имущественные отношения, связанное с образованием, распределением и использованием денежных средств Государственного бюджета, а также специальных денежных средств государства.

Существующие правовые нормы регулируют общественные отношения во всех сферах, в том числе и в сфере финансово-правовой политики государства, где основным источником регулирования выступают экономические отношения, основу которых составляет денежное обращение.

Российские ученые М.И. Долакова, С.Г. Зубанова., Д.А. Пашенцева в между тем отмечают, что взаимоотношения между правом и экономикой достаточно сложные и неоднозначные, с учетом диалектической взаимообусловленности этих феноменов. По словам Ю. А. Тихомирова, в современных условиях «право остается декоративной формой реальных управленческих и экономических действий и мало влияет на принятие оптимальных экономических решений». И далее он пишет: «Не право влияет на финансово-экономическую политику, а, напротив, курс финансово-экономической политики определяет динамику правового регулирования, и его реализация сопровождается принятием новых формальных источников права. В этом случае экономика, представленная финансовой сферой, оказывается первичной, а право, как инструмент регулятивного воздействия - вторичным».¹¹⁷

О том, что экономика – главная причина возникновения и двигатель развития права, писали в основном ученые-материалисты. Так, К. Маркс отмечал, что право никогда не может быть выше, чем экономический строй и обусловленное им культурное развитие общества.¹¹⁸

Аналогичную позицию занимали и российские последователи марксистского учения. Так, с точки зрения Г.В. Плеханова, право, государственный строй и нравственность всякого народа непосредственно и прямо обуславливаются свойственными ему экономическими отношениями.¹¹⁹ В.И. Ленин также ставил право в зависимость от экономики.¹²⁰

Учитывая сказанное ученых, рассмотрим некоторые источники финансового права РФ, лежащие в основе финансово-правовой политики государства.

¹¹⁶См.: Финансовое право: учебное пособие / Д.В. Нефёдов [и др.]. – СПб.: Изд-во Политехн. ун-та, 2013. – С. 129.

¹¹⁷См.: Долакова М.И., Макка И., Зубанова С.Г., Светлана Г., Пашенцева Д.А., Дмитрий А. Правовые основы реализации финансовой политики государства в Российской империи второй половины XIX века //Вестник Санкт-Петербургского университета. Право 4: <https://doi.org/10.21638/spbu14.2018.401>. - С. 454.

¹¹⁸См.: Маркс К. Критика Готской программы // Маркс К. и Энгельс Ф. Сочинения. 2-е изд.- Т. 19. - С. 19.

¹¹⁹См.: Плеханов Г.В. О материалистическом понимании истории. [Электронный адрес: http://www.revolucia.ru/plehanov_o_mater_ponimanii_istorii.html]. (дата обращения: 12.09.2023 г.).

¹²⁰См.: Ленин В.И. Полн. собр. соч. -М.: Прогресс, 1984. - Т.33. -С. 201.

Нормативно-правовые акты, имеющие комплексный характер, делятся по своей юридической силе на законы и подзаконные нормативные акты, носят предельно четкий, детальный, государственно-властный характер, и финансовые нормативные акты, имеют те же самые признаки: исходят от государственных уполномоченных органов власти, выражая их волю, императивностью, сравнении субъектов финансовых отношений.

Так, ст. 45 Конституции РТ предусматривает предписаний о том, что налогоплательщики обязаны уплачивать законно установленные налоги¹²¹, а ст. 34 Налогового кодекса РТ (далее – НК РТ) определяют следующие обязанности субъектов экономических отношений:

- встать на учет в налоговых органах;
- исполнять свои налоговые обязательства в сроки, установленные кодексом;
- устранять выявленные нарушения налогового законодательства и не препятствовать законной деятельности работников налогового органа и т.д.¹²²

Согласно ст. 10 Конституции РТ - основной закон обладает высшей юридической силой, его нормы имеют прямое действие, это касается, в том числе сферы финансовых отношений.

Конституционные нормы регулируют наиболее важные отношения, содержат основные принципы всего законодательства РТ. Ст. 5 Конституции страны устанавливает, что человек, его права и свободы являются высшей ценностью. Жизнь, честь, достоинство и другие естественные права человека неприкосновенны. Права и свободы человека и гражданина признаются, соблюдаются и защищаются государством. Причем интересы гражданина однозначно имели приоритет над интересами государства, в том числе и в финансовой сфере, и обеспечение этого приоритета является главной задачей соответствующего законодательства.

Немаловажное значение, имеет и ст. 12 Конституции страны, в которой отмечается, что основу экономики Таджикистана составляют различные формы собственности. И в части 2 данной статьи, подчеркивается, что государство гарантирует свободу экономической и предпринимательской деятельности, равноправие и правовую защиту всех форм собственности, в том числе и частной.

В ст. 45 Конституции республики закреплено положение о том, что уплата налогов и сборов, определяемых законом, является обязательной, а законы, устанавливающие новые налоги или ухудшающие положение налогоплательщика, обратной силы не имеют. Важное значение для финансового регулирования имеют положения ч. 3 ст. 59 Конституции страны, в которой, что законопроекты о бюджете, об установлении и отмене налогов вносятся в Маджлиси намояндагон Правительством РТ. Ч. 2 и 5 ст. 60, ст. 75, ч. 2 ст. 77 Конституции страны и многие другие имеют устанавливающий характер в сфере финансовой политики государства.

Нормативно-правовые нормы, регулирующие отношения в области финансов, содержатся также в некоторых конституционных законах, которые были приняты на основе Конституции РТ, например в Конституционном законе РТ «О Правительстве Республики Таджикистан» от 12 мая 2001г., № 28. Так, в ст. 15 этого закона определяются полномочия Правительства РТ в сфере бюджета, финансов, денег, кредита и налогов. В нем отмечается, что Правительство РТ:

- обеспечивает проведение единой финансовой, кредитной, денежной и налоговой политики;

¹²¹См.: Конституция Республики Таджикистан была принята 6 ноября 1994 г. путем всенародного референдума. Таким же путем в неё были внесены изменения и дополнения 26 сентября 1999г., 22 июня 2003г. и 22 мая 2016 гг.// <https://www.mmk.tj> (дата обращения: 10. 09. 2023г.).

¹²²См.: Налоговый кодекс Республики Таджикистан от 23. 12. 2021г., № 1844. // <https://www.mmk.tj> (дата обращения: 10. 09. 2023г.).

- разрабатывает и представляет в Маджлиси намояндагон Маджлиси Оли РТ проект государственного бюджета и обеспечивает его исполнение;
- разрабатывает и представляет в Маджлиси намояндагон Маджлиси Оли РТ законопроекты об установлении и отмене налогов;
- получает согласие Маджлиси намояндагон Маджлиси Оли РТ на выдачу и получение государственного кредита;
- принимает меры по регулированию рынка ценных бумаг;
- осуществляет управление внутренним и внешним государственным долгом РТ;
- руководит финансовой деятельностью в отношениях РТ с иностранными государствами;
- с учетом требований рыночной экономики разрабатывает и осуществляет меры по проведению единой политики цен¹²³.

В ч. 6 ст. 37 Конституционного закона РТ «О Маджлиси Оли Республики Таджикистан» от 19 апреля 2000г., № 1, указывается, что Маджлиси намояндагон рассматривает аудиторское заключение Счетной палаты РТ по годовому отчету Правительства РТ об исполнении государственного бюджета за предыдущий год, обобщенный отчет Счётной палаты об аудиторской деятельности и заслушивает отчеты министерств, государственных комитетов, ведомств и других государственных органов в целях контроля исполнения государственного бюджета¹²⁴.

Конституционный закон РТ «О местных органах государственной власти» от 17 мая 2004г., № 28, прямо направлен на формирование финансово-правовой политики и консолидации финансов государства. В ст. 30 данного закона определялись финансовые источники Горно-Бадахшанской автономной области, области, города Душанбе, города и района. Это:

- местные бюджетные средства;
- внебюджетные средства и государственные целевые фонды;
- прибыль из вышестоящего бюджета в форме безвозмездной помощи (дотаций);
- финансовая помощь (субвенция) из вышестоящего бюджета;
- бюджетный кредит из вышестоящего бюджета;
- благотворительные средства;
- ценные и выигрышные бумаги и местные аукционы;
- прибыль от массовых, спортивных и культурных мероприятий;
- другие источники, не запрещенные нормативными правовыми актами РТ¹²⁵.

Надо отметить, что, согласно установленным положениям ст. 31 этого закона, доходная часть бюджета формируется за счет налоговых и неналоговых доходов, а также за счет регулируемых пошлин и сборов.

Важную роль в правовой системе Таджикистана отводится кодексам. В ст. 19 Закона РТ «О нормативных правовых актах» «кодекс» определяется как единый и упорядоченный закон, посредством которого в полном объеме непосредственно и системно регулируется определенная сфера общественных отношений.

Так, НК РТ определяет организационные, правовые и экономические основы по установлению, изменению, отмене, исчислению и уплате налогов, выполнению налоговых обязательств. Основная цель этого документа – формирование, развитие и стимулирование хозяйственной деятельности.

¹²³См.: Конституционный закон РТ «О Правительстве Республики Таджикистан» от 12 мая 2001г., № 28. // <https://www.mmk.tj> (дата обращения: 10. 09. 2023г.).

¹²⁴См.: Конституционный закон РТ «О Маджлиси Оли Республики Таджикистан» от 19 апреля 2000г., № 1.// <https://www.mmk.tj> (дата обращения: 10. 09. 2023г.).

¹²⁵Ниг.: Конституционный закон РТ «О местных органах государственной власти» от 17 мая 2004г., № 28. // <https://www.mmk.tj> (дата обращения: 10. 09. 2023г.).

В кодексе устанавливаются общие принципы налогообложения в республике, виды налогов, права и обязанности субъектов налоговых правоотношений, регулируемых законодательством о налогах и сборах, формы и методы налогового контроля, в том числе электронные устройства с фискальной памятью и устройствами передачи данных, которые фиксируют и хранят в своей памяти фискальную информацию о взаиморасчетах наличными деньгами, банковскими платёжными картами и другими формами электронных платежей при продаже товаров, выполнении работ и услуг. Электронные устройства записывают и хранят в своей памяти и обеспечивают прямое предоставление информации в налоговые органы через операторов (онлайн). В кодексе устанавливается также ответственность за налоговые правонарушения и т.д.

Таможенный кодекс РТ (далее - ТК РТ) от 3 декабря 2004г.¹²⁶, как один из нормативных актов, реализующих финансово-правовую политику в стране. Таможенный кодекс стал первым систематизированным и отраслевым законом в сфере таможенной политики страны.

Вместе с другими нормативными актами, нормы ТК РТ направлены на сохранение и защиту прав и свобод граждан, укрепление государственной независимости РТ¹²⁷.

ТК РТ по содержанию и структуре существенно отличается от таможенных кодексов республики, принятых в 1992 и 1995 гг. это отличие заключается в том, что в кодексе 2004г. значительно расширены формы таможенного контроля, предполагающие использование информационных технологий, полную модернизацию структуры таможни и цифровизацию.

Например, с целью пополнения государственного бюджета, в ст. 407 ТК РТ предусматриваются 10 форм таможенного контроля; в ст. 155 – 18 таможенных режимов; в ст. 347 - 4 вида таможенных сборов. В целом одной из главных целей ТК, является пополнение государственного бюджета всех уровней.

В свою очередь в Гражданском кодексе РТ (ГК РТ) от 24 декабря 2022г., № 1918¹²⁸, наиболее полно систематизированы гражданские нормы в области частных финансов: статус участников финансовых отношений, правовые нормы, регулирующие банковские сделки (депозит, заем, банковский кредит, расчеты, эскроу.) и т.д., что создает благоприятные условия для налогообложения и формирования государственных бюджетных средств.

Важную роль в регулировании финансово-экономических правоотношений играют Кодекс РТ об административных правонарушениях и Уголовный кодекс РТ, нормы которых направлены на восстановление в принудительной форме похищенного, упрятого неуплаченных налогов, сборов и пошлин, а также на уплату штрафов. Все эти финансы прямо направляются бюджет государства.

Таким образом, финансово-правовые отношения в Таджикистане регулируются Конституцией, конституционными законами, перечисленными выше кодексами республики, а также законами и другими актами, которые конкретно относятся к сфере бюджета и финансов и с помощью которых непосредственным образом реализуется финансово-правовая политика государства.

К числу таких законов относятся законы РТ: «О государственных финансах Республики Таджикистан», «О Государственном бюджете Республики Таджикистан» на 2023г., «О финансовом управлении и внутреннем контроле в государственном секторе», «О счётной палате Республики Таджикистан», «Об иных обязательных

¹²⁶См.: Таможенный кодекс РТ от 3 декабря 2004г. // <https://www.mmk.tj> (дата обращения: 10. 09. 2023г.).

¹²⁷См.: Гаюров Ш. К. Комментарий к Закону Республики Таджикистан «О финансовом управлении и внутреннем контроле в государственном секторе».- Душанбе: Типография ТНУ, 2012.- С. 31.

¹²⁸См.: Гражданский кодекс РТ от 24 декабря 2022г., № 1918// <https://www.mmk.tj> (дата обращения: 10. 09. 2023г.).

платежах в бюджет», «О проверках деятельности хозяйствующих субъектов в Республике Таджикистан», «О банковской деятельности», «О Национальном банке Таджикистана», «О рынке ценных бумаг» и др.

Перечисленные законы составляют правовую основу финансово-правовой политики РТ. В них указаны, организационные принципы управления государственными финансами, систематизации бюджета, составления, формирования, распределения и использования централизованных денежных средств. Эти правовые акты регулируют также финансовые межбюджетные отношения, закрепляют место органов власти, государственного управления и местных органов государственной власти, а также других участников бюджетного (налогового, таможенного банковского) процесса в подготовке, рассмотрении проектов бюджетов, составлении и утверждении отчетности и контроле над их исполнением.

Согласно ст. 44 Закона РТ «О нормативных правовых актах», финансово-правовые отношения могут регулироваться и подзаконными нормативными актами, которые считаются следующим звеном правовой системы Таджикистана. Эти акты чаще всего разъясняют и дополняют законы, регулирующие организационные отношения. Другими словами, обеспечивают исполнение законов. В случае же их противоречия последним, действует закон, и это положение подкреплено процессуальными нормами.

Подзаконные нормативные акты, имеют свою иерархию. Так, первое место в их ряду занимают указы Президента РТ, издание которых предусмотрено ст. 70 Конституции страны. Президент в пределах своих компетенций издает указы и распоряжения, в том числе и в сфере финансового права, но эти указы не должны противоречить законам. Принимаемые, в сфере налогов и финансов подзаконные нормативные акты, имеют организационно-указательный характер, т.е. финансовые налоговые органы государственной власти в определенное время обязуются к участию в разработке актов, касающихся финансовой, налоговой и в целом экономической деятельности. Здесь можно назвать, например, указы Президента РТ об утверждении «Стратегия управления фискальными рисками государственных предприятий на 2016-2020 гг.» от 15 сентября 2016 г., №755, «Концепция правовой политики Республики Таджикистан на 2018-2028 гг.» от 6 февраля 2018 г., №1005 и др.

В ст. 23 Закона РТ «О нормативных правовых актах» определен и статус постановлений и распоряжений Правительства РТ, которые тоже входят в число подзаконных нормативных актов. Эти акты принимаются на основе Конституции, законов и во исполнение их, других законодательных актов и указов Президента РТ. В постановлениях может конкретно говориться, например, о выпуске и обращении государственных ценных бумаг, об освобождении от налоговых, таможенных ставок, сборов, пошлин и т.д. при этом в п. 3 ст. 23 упомянутого закона, отмечается, что постановления и распоряжения Правительства РТ, имеющие индивидуальный характер, не являются нормативными правовыми актами.

Специфическое отличие финансового законодательства от других отраслей права заключается в том, что в нем значительное место и внимание отводится нормам-целям, нормам-задачам, нормам-дефинициям. Так, содержание некоторых статей, полностью посвящено понятиям или терминам. Например, в ст. 2 НК РТ приводятся основные понятия, которые используются в этом кодексе, или в ст. 1 Закона РТ «О банковской деятельности» тоже определяются основные понятия, которые используются в этом законе.

Глава III Закона РТ «О Национальном банке Таджикистана» посвящена денежно-кредитной политике, содержит нормы-цели, нормы-дефиниции. Детальная констатация норм данных законов в финансовой сфере упрощает их понимание субъектами финансовых правоотношений и облегчает деятельность правоприменителя.

Следует также отметить, что в актах органов исполнительной власти и органов местного самоуправления могут быть зафиксированы нормы, которые тоже

регулируют финансовую деятельность. Например, местные органы власти имеют право дифференцировать размеры ставок для различных категорий налогоплательщиков и (или) объектов налогообложения, исключать отдельные категории лиц из состава налогоплательщиков и (или) исключать отдельные элементы из базы налогообложения.

Акты, принимаемые Министерством финансов РТ, Налоговым комитетом, Таможенной службой при Правительстве РТ, НБТ, имеют ведомственный характер. Практически все направлены на реализацию финансово-правовой политики страны, принимаются в исключительных случаях, в соответствии с финансовым законодательством, их регистрация осуществляется специальной процедурой.

Нередко подзаконные акты имеют чисто локальный характер. Они принимаются публичными органами и отдельными организациями занимающимися финансовыми вопросами. Если говорить более конкретно, то локальные акты принимаются органами управления бюджетных, государственных унитарных предприятий и иных организаций, которые в соответствии с уставом имеют полномочия по решению вопросов финансирования или распределения средств подопечным подразделениям например, в вузах – согласно уставу или решению ученого совета. Действия локальных актов по вопросам финансов касаются только конкретной организации.

Следует отметить, что нормативно-правовые акты, согласно ч. 2 ст. 40 Закона РТ «О нормативных правовых актах», имеют свою классификацию. Соответственно ей, эти акты могут быть общими и специальными. Причем при необходимости правоприменения приоритет отдается специальным актам, а нормы общих актов применяются тогда, когда какие-то отношения не урегулированы вообще или регулируются специальным актом не в полной мере.

Наряду с нормативно-правовыми актами, регулирующими финансовую деятельность страны, в РТ источником финансового права являются и международные договоры. Так, согласно определению ч.1 ст. 10 Закона РТ «О нормативных правовых актах», международные правовые акты, признанные Таджикистаном, являются составной частью его правовой системы, вступают в силу после их официального опубликования и имеют непосредственное действие. В случае несоответствия законов РТ признанным международно-правовым актам, применяются нормы международного договора ч. 4 ст. 10 Конституции РТ, а также ст. 4 Закона РТ «О международных договорах РТ»). Согласие РТ на обязательность для нее международных договоров выражается путем подписания договоров, их ратификации, принятия, утверждения, присоединения к ним, обмена документами, составляющими договоры, или иным способом, о котором договорились стороны.

Нормы официально опубликованных международных договоров, не требующих принятия законов для их применения, действуют в РТ непосредственно. Для применения иных норм международных договоров, при необходимости, принимаются соответствующие нормативные правовые акты.

Свою роль в финансово-правовых отношениях играют обычаи делового оборота. Согласно определению в ч.1 ст. 5 ГК РТ, обычаем делового оборота признается сложившееся и широко применяемое в какой-либо области предпринимательской деятельности правило поведения, не предусмотренное законодательством, независимо от того, зафиксировано ли оно в каком-либо документе.

Из данного контекста следует, что деловой оборот – это правила поведения, не предусмотренные законодательством, независимо от его правомерности, и обладают они следующими характерными чертами:

- 1) эти правила поведения не предусмотрены законодательством и принимаются только в том случае, если не противоречат обязательным для участников нормам законодательства или договора;

- 2) такие правила (или правило) имеют широкое применение на практике.

Нормы обычаев делового оборота, зафиксированные в разнообразных международных актах, договорах, позволяют ссылаться на них в конкретных соглашениях, после чего они становятся частью договора, и требуется соблюдение этих положений сторонами. Среди прочего, ст. 436 ГК РТ предлагает при толковании договора учитывать все положения, в том числе и правила делового оборота.

Рассмотрев кратко некоторые проблемы финансового законодательства РТ, мы пришли к выводу, что оно имеет комплексный характер. Нормы финансового права используются и в других отраслях правовой системы государства. Например, эти нормы касаются и гражданско-правовых отношений, и предпринимательской, и кредитной, и страховой, и инвестиционной деятельности, где основным объектом правовых отношений выступают имущественные отношения по образованию, распределению и использованию денежных средств, в том числе и электронных. Однако финансовое законодательство РТ имеет ряд вопросов относительно правового статуса НБТ, Счётной палаты. В нём не до конца урегулировано полномочия по внешнему аудиту между Счётной палатой и Агентством по финансовому контролю и борьбы с коррупцией. До сих пор не понятно позиция о том, что Счётная палата является высшим органом внешнего аудита. Не понятно в чём она выражается, когда параллельно и без проблем функционирует аналогичный орган. Не ясность в этих и других вопросах, не обеспечивает эффективность применения финансового законодательства, избежание дублирования полномочий, прозрачность в бюджетном регулировании, учёта и отчетности главных распорядителей бюджетных средств.

Литература:

1. Конституция Республики Таджикистан, была принята 6 ноября 1994 г., путем всенародного референдума. Таким же путем в неё были внесены изменения и дополнения 26 сентября 1999г., 22 июня 2003г. и 22 мая 2016 гг. <https://www.mmk.tj> (дата обращения: 15.07.2023г.).

2. Долакова М.И., Макка И., Зубанова С.Г., Светлана Г., Пашенцева Д.А., Дмитрий А. Правовые основы реализации финансовой политики государства в Российской империи второй половины XIX века // Вестник Санкт-Петербургского университета. Право 4: <https://doi.org/10.21638/spbu14.2018.401>. - С. 452–466.

3. Закон Республики Таджикистан «О проверках деятельности хозяйствующих субъектов в Республике Таджикистан» от 25 декабря 2015г., №1269.// <https://www.mmk.tj> (дата обращения: 15.07.2023г.).

4. Концепция правовой политики Республики Таджикистан на 2018-2028 гг. Утвержден Указом Президента РТ от 6 февраля 2018г., №1005.// <https://www.mmk.tj> [Электронный ресурс.] (дата обращения: 15.07.2023г.).

5. Ленин В.И. Полн. собр. соч. -М.: Прогресс, 1984. - Т.33.

6. Маркс К. Критика Готской программы // Маркс К. и Энгельс Ф. Сочинения. 2-е изд.- Т. 19.

7. Плеханов Г.В. О материалистическом понимании истории. [Электронный адрес: http://www.revolucia.ru/plehanov_o_mater_ponimanii_istorii.html]. (дата обращения: 12.10.2023 г.).

8. Финансовое право: учебное пособие / Д.В. Нёфедов [и др.]. – СПб.: Изд-во Политехн. ун-та, 2013. – 400 с.

9. Гаюров Ш. К. Комментарий к Закону Республики Таджикистан «О финансовом управлении и внутреннем контроле в государственном секторе».- Душанбе: Типография ТНУ, 2012.- 73с.

Хаитов С. П.

Фишурда
Баъзе масъалаҳои қонунгузории молиявии
Ҷумҳурии Тоҷикистон

Аҳамиятнокии мақола зоҳир менамояд, ки аз дида баромадани равишҳои мавҷуда ба сохтори қонунгузории молиявӣ, ҳамчун асоси сиёсати молиявӣ ҳуқуқи Ҷумҳурии Тоҷикистон дар заминаи тағйир ёфтани манбаъҳои ҳуқуқи молиявӣ, баланд бардоштани нақши танзимкунандаи санадҳои меъёрии ҳуқуқӣ вобаста аст. Мақсади ин мақола аз таҳлили умумии назариявии мафҳум, аломатҳо, функцияҳо, намудҳои санадҳои меъёрии ҳуқуқӣ, ҳамчун манбаи ҳуқуқи молиявии Тоҷикистон, сиёсати ташаккулёфтаи молиявӣ ҳуқуқи кишвар мебошад. Санадҳои меъёрии дорои иерархияи худ дар қонунгузории молиявӣ ба хоҳири танзими муносибатҳо дар соҳаи ҳуқуқи молиявӣ равона карда шудаанд. Хусусияти фарқкунандаи санадҳои меъёрию ҳуқуқӣ асосан хусусияти оммавии онҳо мебошад, зеро ҷонибҳои он институтҳои ҷамъиятӣ (давлат, мақомоти алоҳидаи он Вазорати молияи Ҷумҳурии Тоҷикистон, Кумитаи андоз, Хадамоти гумруки назди Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон, Бонки миллии Тоҷикистон, мақомоти худидоракунии маҳаллӣ) мебошанд. Ин санадҳо ба қонунҳои кардани манфиатҳои ҷамъиятӣ равона карда шудаанд. Дар мақола намудҳои гуногуни санадҳои меъёрии ҳуқуқи Тоҷикистон, ки муносибатҳои молиявӣ ҳуқуқиро танзим мекунанд, яъне қонунҳо, меъёрҳои қонунӣ, санадҳои маҳаллӣ, шартномаҳои ҳуқуқи байналмилалӣ, қоидаҳои баррасӣ карда мешаванд.

Хаитов С. П.

Аннотация
Некоторые проблемы
финансового законодательства Республики Таджикистан

Актуальность статьи обусловлена пересмотром существующих подходов к структуре финансового законодательства, как основы финансово-правовой политики Республики Таджикистан на фоне изменения источников финансового права, повышения регулятивной роли нормативных правовых актов. Целью настоящей статьи общетеоретический анализ понятия, признаков, функций, видов нормативно-правовых актов, как источника финансового права Таджикистана, формирующейся финансово-правовой политики страны. Нормативные акты, имеющие свою иерархию в финансовом законодательстве ориентированы на регулирование отношений в области финансового права. Отличительной особенностью нормативно-правовых актов является их преимущественно публичный характер, поскольку его сторонами выступают публичные институты (государство, его отдельные органы Министерства финансов Республики Таджикистан, Налоговый комитет, Таможенная служба при Правительстве Республики Таджикистан, Национальный банк Таджикистана, органы местного самоуправления). Эти акты направлены на удовлетворение публичных интересов. В статье рассматриваются различные виды нормативно-правовых актов

Таджикистана регулирующие финансово-правовые отношения, а именно- законы, подзаконные нормы, локальные акты, международно-правовые договора, правила делового оборота.

Khaitov S. P.

The summary

Some problems of the financial legislation of the Republic of Tajikistan

The relevance of the article is due to the revision of existing approaches to the structure of financial legislation, as the basis of the financial and legal policy of the Republic of Tajikistan against the backdrop of changing sources of financial law, increasing the regulatory role of regulatory legal acts. The purpose of this article is a general theoretical analysis of the concept, features, functions, types of regulatory legal acts as a source of financial law in Tajikistan, the emerging financial and legal policy of the country. Regulatory acts that have their own hierarchy in financial legislation are focused on regulating relations in the field of financial law. A distinctive feature of regulatory legal acts is their predominantly public nature, since its parties are public institutions (the state, its individual bodies of the Ministry of Finance of the Republic of Tajikistan, the Tax Committee, the Customs Service under the Government of the Republic of Tajikistan, the National Bank of Tajikistan, local government bodies). These acts are aimed at satisfying public interests. The article discusses various types of regulatory legal acts of Tajikistan regulating financial and legal relations, namely laws, by-laws, local acts, international legal treaties, business rules.

Рецензент статьи Гаюризода Ш. К. – доктор юридических наук, профессор.

III. ИЛМҲОИ ХУСУСӢ – ҲУҚУҚӢ (МАДАНӢ) (ИХТИСОС: 5. 1. 3)

III. ЧАСТНО – ПРАВОВЫЕ (ЦИВИЛИСТИЧЕСКИЕ) НАУКИ (СПЕЦИАЛЬНОСТЬ: 5. 1. 3)

ВБД: 347. 4 (575. 3)

Самадов Б. О*,
Ҳомидова М. К*.

БАЪЗЕ МАСЪАЛАҲОИ ПРИНЦИПҲОИ ҲУҚУҚӢ МАДАНӢ

Калидвожаҳо: принципи ҳуқуқӣ, қонун, ғаъолияти соҳибқорӣ, рақобат, сармоягузорӣ, қонунгузорӣ, поквичдонӣ, меъёрҳои роҳбарикунанда, ҷавобгарии ҳуқуқӣ, мақомоти қонунгузорӣ, ҳуқуқи маданӣ, дастгирии давлатӣ, ғимояи ҳуқуқ, меъёрҳои конституционӣ, адолати судӣ, ғимояи рақобат, ҳирадмандӣ, баробарҳуқуқӣ, амали ғайриқонунӣ.

Ключевые слова: правовые принципы, закон, предпринимательская деятельность, конкуренция, инвестиция, законодательство, добросовестность, руководящие нормы, юридическая ответственность, законодательный орган, гражданское право, государственная поддержка, защита права, конституционные нормы, судебная справедливость, защита конкуренции, разумность, равноправие, незаконные действия.

Keywords: legal principles, law, business activity, competition, investment, legislation, conscientiousness, guidelines, legal liability, legislature, civil law, state support, protection of law, constitutional norms, judicial justice, protection of competition, reasonableness, equality, illegal actions

Принципҳои ҳуқуқ ақидаи роҳбарикунандаи муқаррароти умумии ҳуқуқ буда, хусусияти ҳатмии ҳудро мувофиқи қонунгузорӣ мустаҳкам менамояд. Чунин асоси оғоз умуман ба ҳуқуқ, низоми ҳуқуқӣ ва ҳам ба соҳаҳои ҳуқуқ ва ниҳодҳои ҳуқуқӣ ҳос мебошад.

Принцип на танҳо ба ҳуқуқ, балки ба иқтисодиёт, аз ҷумла ба иқтисодиёти бозорӣ ҳос мебошад. Мақсади принципҳои иқтисодӣ бо ҳамон асос инъикос карда мешавад, ки онҳо роҳбарикунанда, асоси оғози иқтисодиёт, қонуниятҳои рушди устувор, омилҳо ва талаботи ҷамъият, моҳияти тамоми соҳаҳои иқтисодиётро ифода менамоянд.

*Номзади илмҳои ҳуқуқшиносӣ, дотсент, мудири кафедраи ҳуқуқи соҳибқорӣ ва байналмилалӣ Донишгоҳи давлатии ҳуқуқ, бизнес ва сиёсати Тоҷикистон.

*Унвонҷуӣ кафедраи ҳуқуқи соҳибқорӣ ва байналмилалӣ Донишгоҳи давлатии ҳуқуқ, бизнес ва сиёсати Тоҷикистон.

Принсипҳои иқтисодиёт бо хусусияти воқеӣ асоснок карда, дар ҳар кадом давраи рушди он мувофиқи меъёрҳои қонунгузорӣ инъикос меёбанд. Дар бисёр ҳолатҳо принсипҳои иқтисодиёти бозорӣ, ғаёлияти соҳибкорӣ дар ҳуқуқ асоснок карда шуда, танҳо бо ин гуна мустаҳкамнамоӣ онҳо принсипҳои ҳуқуқӣ мегарданд.

Кодекси маданияи Ҷумҳурии Тоҷикистон¹²⁹ (КМ ҚТ), аз 24 декабри соли 2022, №1918 қабул гардида, қувваи амали он аз 1 июли соли 2023 оғозшуда, як навъ конституцияи иқтисодии мамлакат мебошад. Асосҳои оғози ҳуқуқи маданӣ, принсипҳои он тамоми меъёрҳои ҳуқуқиро фарогирифта, мақсаднокии танзими ғаёлияти соҳибкориро дар ҳар кадом сатҳ (ҷумҳуриявӣ ва маҳаллӣ) таъмин менамояд.

Ҷаёлияти соҳибкорӣ, тамоми чараёни бо он алоқаманд, бидуни амали инсон тасаввур карда намешавад. Тамоми ҳастии инсоният бо амал, ғаёлияти муайян ва мақсаднок алоқамандӣ дорад. Амали шахс дар ҳама соҳаҳои ғаёлияти худ, аз ҷумла ғаёлияти соҳибкорӣ, алаҳхусус дар шароити рушди муносибатҳои бозорӣ барои ноил гардидан ба мақсадҳои пешгузошта мусоидат менамояд.

Пеш аз ҳама, аз мазмуни истилоҳоти луғавии равшан мегардад, ки амал ин ғаёлият намудан аст. Амал кардан дар соҳаи муносибатҳои маданӣ мавқеи махсусро ишғол менамояд. Иштирокчиёни муносибатҳои маданӣ барои дар муносибат будан бояд бо хоҳишу розигии худ мувофиқи талаботи қонун ғаёлият намоянд. Бидуни амали субъектҳо муносибат ба миён намеояд. Бидуни амал кардан ғоида ба даст намеояд. Амал ин факти ҳуқуқӣ ва яке аз объектҳои ҳуқуқу уҳдадорихои маданӣ мебошад¹³⁰.

Амали инсон, алаҳхусус дар соҳаи ғаёлияти соҳибкорӣ, муносибатҳои ҳуқуқӣ дар асоси принсипҳои ҳуқуқ, ки санадҳои меъёрӣ-ҳуқуқии амалкунанда мустаҳкам намудааст, татбиқ мегардад. Дар меъёрҳои Кодекси маданӣ яке аз принсипҳои ҳуқуқ асоснок мустаҳкам карда шудааст, ки имрӯз дар тамоми соҳаҳои иқтисодиёти миллӣ, ғаёлияти соҳибкорӣ, танзими давлатии соҳаҳои иқтисодиёти кишвар хеле муҳим мебошад.

«Ҳеҷ шахс ҳуқуқ надорад аз амали ғайриқонунӣ ё бевичдононаи худ бартарӣ ба даст орад» (қисми 4 моддаи 3 КМ ҚТ). Принципи мазкур бояд дар тамоми қонунгузории амалкунанда, санадҳои меъёрӣ-ҳуқуқии соҳаи танзими муносибатҳои ҷамъиятӣ, ғаёлияти соҳибкорӣ пеш аз ҳама, ҷойгир шаванд.

Дар радифи ин қайд кардан лозим аст, ки бо баробари қабул карда шудани Кодекси маданӣ, мақомоти қонунгузор принсипҳои пешбарро мустаҳкам намудааст. Агар ба мазмуни принсипҳои муқарраргардидаи моддаи 3 Кодекси маданияи ҚТ диққат диҳем, маълум мегардад, ки дар ҷомеаи маданӣ баробарии иштирокдорони муносибатҳои ҳуқуқӣ, дахлнопазирии моликият, озодии шартнома, номумкин будани даҳолати худсаронаи ягон шахс ба қорҳои хусусӣ, зарурати амалисозии бемонеаи ҳуқуқҳои маданӣ, таъмини барқарор намудани ҳуқуқҳои вайронгардидаи маданӣ ва ҳимояи судии ҳуқуқу манфиатҳо асос меёбад (қисми 1).

Мувофиқи мазмуни қисми 2 моддаи 3 ҳамин кодекс шахсони воқеӣ ва ҳуқуқӣ ҳуқуқҳои маданиро бо ирода ва ба манфиати худ ба даст оварда, амалӣ менамоянд. Онҳо дар муқаррар намудани ҳуқуқу уҳдадорихои худ дар асоси шартнома ва муайян намудани шартҳои шартнома озоданд, ба шарт агар ҳилофи қонунгузорӣ набошад.

Хусусияти ҳуқуқии принципи қисми 3 моддаи мазкур аз он шаҳодат медиҳад, ки ҳангоми муқаррар намудан, амалӣ ва ҳимояи ҳуқуқҳо ва иҷрои уҳдадорихои маданӣ иштирокдорони муносибатҳои ҳуқуқии маданӣ бояд бовичдонона амал кунанд. Албатта, ишораи амали «бовичдонона» дар бисёри меъёрҳои Кодекси маданӣ ҷой дода шудааст. Ба андешаи мо, ин имкон медиҳад муносибатҳои молумулкӣ ва

¹²⁹ Ниг. Кодекси маданияи Ҷумҳурии Тоҷикистон // Аҳбори Маҷлиси Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон, №12, қисми 1 (1566), 2022.

¹³⁰ Ниг.: Фарҳанги истилоҳоти ҳуқуқ / Зери таҳр. проф. М. А. Маҳмудов. – Душанбе: ЭР-граф, 2012.- С. 36.

шахсии ғайримолумулкиеро, ки ба баробарӣ, мухторияти ирода ва мустақилияти молумулкии иштирокдоронашон асос ёфтаанд (моддаи 2 КМ ҚТ), бовичдонона татбиқ мегардад.

Дар ин бора Қ.Ш. Курбонов дуруст қайд менамояд, ки бовичдонӣ тарафи субъективии муносибатро, аз ҷумла дурусткорӣ ва садоқати шахс, пайравӣ ба иҷрои уҳдадорӣ ба зимма гирифтаре тавсиф медиҳад¹³¹.

Принсипи дигаре, ки мақомоти қонунгузори кишвар мустаҳкам намудааст ин муомилоти мол, иҷрои қор, хизматрасонӣ ва воситаҳои молиявӣ дар ҳудуди Тоҷикистон озод мебошанд, ба шарте агар дар қонун тартиби дигар пешбинӣ нашуда бошад (қисми 5 моддаи 3 КМ ҚТ). Принсипи мазкур аз мазмуни моддаи 12 Конститутсияи ҚТ¹³² асоснок гардидааст. Яъне, давлат фаъолияти озоди иқтисодӣ, соҳибкорӣ, баробархуқуқӣ ва ҳифзи ҳуқуқи ҳамаи шаклҳои моликият, аз ҷумла моликияти хусусиро кафолат медиҳад.

Маъмулан, муомилоти мол, иҷрои қор, хизматрасонӣ ва воситаҳои молиявӣ ин ҳама нишонаҳои хоси фаъолияти соҳибкорӣ буда, мақсад асосӣ аз он ба даст овардани фоида мебошад. Дар Кодекси граждании ҚТ¹³³ (КГ ҚТ) (қисми 1), ки қувваи амали он аз 1 июли соли 2023 аз эътибор соқит доништа шудааст, мафҳуми соҳибкорӣ ва нишонаҳои он пешбинӣ шуда буд. Яъне, соҳибкорӣ фаъолияти мустақил буда, ба таваккали худ амалишавандаи шахсоне, ки ба чунин сифат тибқи қонун ба қайд гирифта шуда, барои мунтазам ба даст даровардани фоида аз истифодаи молу мулк, фурӯши мол, иҷрои қор ё хизматрасонӣ равона карда шудааст.

Зикр бояд намуд, ки мафҳуми соҳибкорӣ ва нишонаҳои он ҳамчунин дар қонунҳои ҚТ №1107 аз 26 июли соли 2014 «Дар бораи Ҳимоя ва дастгирии давлатии соҳибкорӣ»¹³⁴ (моддаи 1), № 1417 аз 30 майи соли 2017 «Дар бораи Ҳимояи рақобат»¹³⁵ (моддаи 2) ишора гардидааст.

Ҳамин тавр, принсипи озодии муомилоти мол, иҷрои қор ва хизматрасонӣ ва воситаҳои молиявӣ дар марзи кишвар мувофиқи қонунгузории соҳаҳои фаъолияти соҳибкорӣ ба танзим дароварда шудаанд. Дар меъёрҳои қонунгузории амалкунандаи соҳаи мазкур принципҳои қонунгузории маданӣ муқаррар карда шуда, тамоми муносибатҳои ҳуқуқӣ аз рӯи онҳо ба роҳ монда шудаанд.

Пеш аз ҳама, қонунгузор ишора ба он менамояд, ки шахсони воқеӣ ва ҳуқуқӣ ҳангоми амалисозии ҳуқуқҳояшон бояд оқилона, одилона ва бовичдонона талаботи қонунгузорӣ, принципҳои ахлоқи ҷомеа, соҳибқорон бошанд, инчунин қоидаҳои одоби қориро риоя намоянд.

Амали оқилона, одилона ва бовичдононаи иштирокдорони муносибатҳои ҳуқуқи маданӣ дар назар дошта мешавад (қисмҳои 4 ва 5 моддаи 9 КМ ҚТ).

Мувофиқи меъёрҳои моддаи мазкур принципҳои ниҳоят зарур ва мақсаднок, аз ҷумла дар муносибатҳои ҳуқуқи соҳибкорӣ, дар иқтисодиёт пешбарӣ карда шудаанд, ки мебоист дар тамоми соҳаҳои ҳоҷагии халқ, дар ҷомеаи маданӣ татбиқ мегардид. Таҳлили меъёрҳои қонунгузории амалкунанда дар соҳаи танзими фаъолияти соҳибкорӣ шаҳодат медиҳад, ки принципҳои ҳуқуқӣ, асосҳои роҳбарикунанда муайян гардидаанд. Онҳо аз меъёрҳои конституционӣ бармеоянд ва баҳри татбиқ ҳадафҳои миллӣ равона шудаанд.

Пеш аз ҳама, рушди устувори фаъолияти соҳибкорӣ дар тамоми соҳаҳои иқтисодиёти кишвар аз дастгирии давлатӣ ва Ҳимояи он вобастагии калон дорад.

¹³¹ Ниг.: Курбонов Қ. Ш. Добросовестность в гражданском праве: автореферат дисс... докт.юрид.наук: 12.00.03. – Душанбе, 2019.- С. 13.

¹³² Ниг.: Конститутсияи Ҷумҳурии Тоҷикистон. – Душанбе, Ганҷ, 2016.- С. 6.

¹³³ Ниг.: Кодекси граждании Ҷумҳурии Тоҷикистон (матни расмӣ). Қ. 1, 2, 3. – Душанбе, 2022.

¹³⁴ Ниг.: Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи Ҳимоя ва дастгирии давлатии соҳибкорӣ» // Ахбори Маҷлиси Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон, с. 2014, №7, қ. 2, мод. 404; с. 2015, №3, мод. 216; Қонуни ҚТ аз 30.05.2017 с., №1436; аз 02.01.2020 с., №1684 (www.mmk.tj) (санаи муроҷиат: 18.03.2023)).

¹³⁵ Ниг.: Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи Ҳимояи рақобат» // Ахбори Маҷлиси Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон, с. 2017, № 5, қ. 1, мод. 274 (www.mmk.tj) (санаи муроҷиат: 11.01.2023)).

Принсипҳои ҳуқуқӣ маҳз баҳри таъмини рушди соҳаҳои фаъолияти соҳибкорӣ қонунан пешбинӣ мешаванд. Дар асоси принсипҳои ҳуқуқӣ мақомоти қонунгузорӣ мувофиқ ба меъёрҳои конституционӣ, қонунгузории маданӣ, санадҳои меъёрӣ-ҳуқуқии заруриро таҳия ва қабул менамояд.

Мазмуни меъёрҳои Қонуни ҚТ №1414, аз 30 майи соли 2017 «Дар бораи санадҳои меъёрии ҳуқуқӣ»¹³⁶ ишора ба он мекунад, ки фаъолияти ҳуқуқэҷодкунӣ бояд аз рӯи принсипҳои муқарраршуда ба амал бароварда шавад (моддаи 3). Яъне, мутобикат ба конститутсия, қонуният, афзалияти ҳуқуқ ва озодиҳои инсон, адолатнокӣ, ошкорбаёнӣ ва шаффофият, илмият, касбият, ба назар гирифтани афкори ҷамъиятӣ, инҳоянд принсипҳои фаъолияти ҳуқуқэҷодкунӣ, ки бояд дар ҳамаи санадҳои меъёрӣ-ҳуқуқии аз ҷониби мақомоти давлатӣ (дар ҳама сатҳҳо) таҳия ва қабул мегарданд, инъикоси ҳудро ёфта бошанд. Тавре, таҷрибаҳои шаҳодат медиҳанд, ки татбиқи муқаррароти моддаи 3 Қонуни мазкур дар ҷомеаи маданӣ, бештар аз он дар таъмини рушди устувори соҳаҳои фаъолияти соҳибкорӣ, иқтисодиёти кишвар, бехбудиро металабад.

Дар ин радиф, қайд кардан лозим меояд, ки принсипҳои ҳуқуқӣ бо асосҳои қонунгузории маданӣ дар қонунҳои ҚТ, ки фаъолияти соҳибкориро ба танзим фаро гирифтааст, нишона дода шудаанд. Ба монанди, тибқи моддаи 4 Қонуни ҚТ аз соли 2014 «Дар бораи ҷимоя ва дастгирии давлатии соҳибкорӣ» принсипҳои асосии ҷимоя ва дастгирии давлатии соҳибкориро дар Тоҷикистон пешбинӣ шудааст. Қонуният, шаффофият, баробарҳуқуқии субъектон, кафолати ҷимояи ҳуқуқ, иштироки озодона дар таҳияи қонунҳо, афзалияти рушди соҳибкории хурд ва миёна, чунинанд принсипҳои ҷимоя ва дастгирии давлатии соҳибкорӣ, ки ҳосси танзими давлатии он мебошад.

Дигар аз ин, дар Қонуни ҚТ №1717, аз 7 августи соли 2020 «Дар бораи сайёҳӣ»¹³⁷принсипҳои фаъолият дар соҳаи сайёҳӣ (моддаи 5) пешбинӣ гардидааст. Аз омӯзиш ва таҳлили принсипҳои қонунан ташкилдиханда, ба андешаи мо имрӯз зарурият пеш омадааст, ки ақалан принсипҳои адолатнокӣ, касбият, ба назар гирифтани афкори ҷамъиятӣ (дар асоси моддаи 3 Қонун дар бораи санадҳои меъёрии ҳуқуқӣ) тариқи ворид намудани иловагӣҳо ҳамроҳ карда шавад.

Бо ақидаи Д. Ш. Сангинзод оид ба ин масъала ҳамфикрӣ баён намуда, мегуем, ки танҳо дар ҳолати риояи ин принсипҳо, соҳибкорон ҳангоми хизматрасонии маданӣ-иқтимоӣ бевосита ба арзишҳои инсонӣ, захираҳои маънавӣ ва иттилотӣ, боигарии маънавии ҷамъият, самаранокии истеҳсолоти моддӣ, бевосита таъсири калон мерасонанд¹³⁸. Албатта, рушди арзишҳои инсонӣ, самаранокии истеҳсолоти моддӣ ва ғайра, ҳам аз ҷониби соҳибкорон, ва пеш аз ҳама, аз тарафи шахсони мансабдору ваколатдорӣ мақомоти давлатӣ вобастагии бениҳоят калон дорад.

Тавре таҷрибаҳои танзими ҳуқуқии соҳибкорӣ шаҳодат медиҳад, иҷрои қонунҳо аз тарафи шахсони мансабдори давлатӣ талаб карда мешавад (баъзан қатъӣ), лекин риоя ва татбиқи принсипҳои қонун аз ҳуди талабқунандагон пурсида намешавад. Ҳарчанд, талабқунандагони иҷроиши қонунҳо дар ин самт хизматчиёни давлат, хизматгорони халқу Ватан буда, принсипҳои ҳуқуқӣ дар фаъолияти касбии онҳо меҳвари асосӣ мебошад. Ин ақидаҳои роҳбарикунанда ҳосси танзими маъмурии фаъолияти соҳибкорӣ мебошанд.

Аз Паёми Асосгузори сулҳу ваҳдати миллӣ-Пешвои миллат, Президенти ҚТ муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон ба Маҷлиси Олии ҚТ аз санаи 23 декабри соли 2022 асоснок мегардад: «Ҳар яки мо – роҳбарони сохтору мақомоти давлатӣ ва кулли

¹³⁶ Ниг.: Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи санадҳои меъёрии ҳуқуқӣ» // Аҳбори Маҷлиси Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон, с. 2017, №5, қ.1, мод 27 (www.mmk.tj) (санаи муроҷиат: 27.12.2022)).

¹³⁷ Ниг.: Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи сайёҳӣ» // www.mmk.tj (санаи муроҷиат: 25.05.2023).

¹³⁸ Ниг.: Сангинов Д. Ш. Проблемы правового регулирования предпринимательской деятельности по оказанию социально-культурных услуг в Республики Таджикистан: дисс... докт.юр.наук:12.00.03. – Душанбе, 2018.- С.36.

хизматчиёни давлатӣ дар ин чода масъулият дорем ва вазифадорем, ки ба халқи азизи Тоҷикистон софдилонаву содиқона хизмат кунем»¹³⁹.

Ҳамин тариқ, дар шароити рушди муносибатҳои иқтисодӣ дар қонунгузории танзими фаъолияти соҳибкорӣ принципҳои ҳуқуқӣ бо пуррагӣ мустаҳкам карда нашудаанд. Ба андешаи мо, бо мақсади таъмини ҳадафҳои миллий дар соҳаҳои фаъолияти соҳибкорӣ зарур аст, ки принципҳои қонунгузории маданӣ ба тамоми қонунҳои амалкунанда, тариқи ворид намудани тағйироту иловаҳо ҷойгир карда шаванд. Ба ин чараён меъёрҳои Қонуни ҚТ аз соли 2017 «Дар бораи санадҳои меъёрии ҳуқуқӣ» кафолат додааст: «Фаъолияти ҳуқуқэҷодкунӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон бо мақсади эътироф, риоя ва ҳифзи ҳуқуқу озодиҳои инсон ва шаҳрванд ба роҳ монда мешавад» (қисми 1 моддаи 4 Қонуни мазкур).

Алалхусус, дар таъмин рушди соҳаҳои фаъолияти соҳибкорӣ меъёрҳои Қонуни ҚТ аз соли 2017 «Дар бораи ҳимояи рақобат» ҷойи асосиро ишғол менамояд. Қонуни мазкур ба Конститутсияи ҷумҳурӣ асоснок гардида, асосҳои ҳуқуқии ҳимояи рақобатро муайян намуда, муносибатҳоро оид ба ташкилу фароҳам овардани шароитҳои мусоид барои рушди рақобат, фаъолияти самарабахши бозорҳои мол, таъмини фазои ягонаи иқтисодӣ ва фаъолияти озоди иқтисодӣ танзим менамояд.

Бештар аз ин, меъёрҳои Қонуни ҚТ №1874, аз 8 июни соли 2022 «Дар бораи мораторий ба санҷишҳои фаъолияти субъектҳои соҳибкор»¹⁴⁰ асосҳои ҳуқуқии татбиқи мораторий ба санҷишҳои фаъолияти субъектҳои соҳибкориро муайян карда, тартиби татбиқи мораторийро муқаррар ва ҳуқуқу манфиатҳои қонунии шаҳрвандонро ҳифз менамояд.

Мувофиқи талаботи Қонуни ҚТ №508, аз 19 майи соли 2009 «Дар бораи бақайдгирии давлатии шахсони ҳуқуқӣ ва соҳибкорони инфиродӣ»¹⁴¹ (моддаи 2) бақайдгирии давлатии шахсони ҳуқуқӣ ва соҳибкорони инфиродӣ, ин амали мақомоти ваколатдори давлатӣ дар соҳаи бақайдгирии давлатии шахсони ҳуқуқӣ ва соҳибкорони инфиродӣ дар хусуси ба расмият даровардани воқеияти ҳуқуқии таъсисёбӣ, азнавташкилдихӣ ва барҳамдиҳии шахсони ҳуқуқӣ, шахсони воқеӣ ба сифати соҳибкорони инфиродӣ ва қатъ намудани фаъолияти онҳо, инчунин ворид намудани маълумот дар бораи онҳо ба Феҳристи ягонаи давлатии шахсони ҳуқуқӣ ва соҳибкорони инфиродӣ пешбинӣ шудааст.

Дар ин радиф, агар ба меъёрҳои Қонуни ҚТ №1299, аз 15 март соли 2016 «Дар бораи сармоягузорӣ»¹⁴² назар андозем, мақомоти қонунгузор мустаҳкам менамояд, ки қонун муносибатҳои ҷамъиятиро вобаста ба сармоягузорӣ танзим намуда, асосҳои ташкилӣ, молиявӣ, ҳуқуқию иқтисодии ҳавасмандгардонӣ ва дастгирии давлатии сармоягузориро бо роҳи пешниҳоди низоми ҳуқуқии баробар ва кафолати ҳимояи ҳуқуқи сармоягузoronро муайян менамояд.

Бешубҳа, рушди самаранокии фаъолияти соҳибкорӣ дар иқтисодиёти кишвар аз ҳамкорихои (шарикӣ) судманди субъектҳои соҳибкорӣ ва мақомоти давлатӣ таъмин мегардад. Дар ин чода, Қонуни ҚТ №907, аз 28 декабри соли 2012 «Дар бораи шарикии давлат ва баҳши хусусӣ»¹⁴³ асосҳои ҳуқуқӣ, иқтисодӣ ва ташкилии шарикии давлат ва

¹³⁹ Ниг.: Паёми Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон мухтарам Эмомалӣ Раҳмон «Дар бораи самтҳои асосии сиёсати дохилӣ ва хориҷии ҷумҳурӣ», 23.12.2022с. [манбаи электронӣ] // www.president.tj (санаи мурочиат: 30.12.2022с.).

¹⁴⁰ Ниг.: Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи мораторий ба санҷишҳои фаъолияти субъектҳои соҳибкор» // www.mmk.tj (санаи мурочиат: 25.06.2023).

¹⁴¹ Ниг.: Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи бақайдгирии давлатии шахсони ҳуқуқӣ ва соҳибкорони инфиродӣ» // Ахбори Маҷлиси Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон, с. 2009, №5, мод. 316; с. 2010, №12, қ. 1, мод. 828; с. 2012, №12, қ. 1 мод. 1006; с. 2015, №11, мод. 972; Қонунҳои ҚТ аз 14.05.2016 с., № 1319; аз 02.01.2019 с., № 1586; аз 19.07.2019 с., №1646; аз 02.01.2020 с., №1681 (www.mmk.tj) (санаи мурочиат: 22.12.2022).

¹⁴² Ниг.: Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи сармоягузорӣ» // Ахбори Маҷлиси Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон, с. 2016, № 3, мод. 152; ҚҚТ аз 3.08.2018 № 1547 (www.mmk.tj) санаи мурочиат: 30.12.2022).

¹⁴³ Ниг.: Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи шарикии давлат ва баҳши хусусӣ» // www.mmk.tj (санаи мурочиат: 25.07.2023).

бахши хусусӣ, тартиби татбиқи лоиҳаҳои шарикӣ давлат ва бахши хусусиро дар соҳаи инфрасохтор ва хизматрасонии иҷтимоӣ муайян карда, ҳифзи ҳукуқи манфиатҳои қонунии давлат ва бахши хусусиро таъмин менамояд.

Таҳлили меъёрҳои қонуни мазкур нишон медиҳад, ки принципҳои ҳуқуқӣ дар шарикӣ давлат ва бахши хусусӣ пешбинӣ нагардидааст. Ҳарчанд аз қабули қонун дар бораи шарикӣ давлат ва бахши соҳибкорӣ зиёда аз даҳ сол гузашта бошад ҳам, ҳоло ягон тағйироту иловагиҳо аз тарафи мақомоти қонунгузории кишвар ворид карда нашудааст. Имрӯз зарурияти чараёни ворид намудани тағйироти меъёрҳои қонун, баҳри таъмини рушди соҳаҳои фаъолияти соҳибкорӣ ба миён омадааст. Ба андешаи мо, дар қонун мустаҳкам гардидани принципҳои ҳуқуқи маданӣ муҳим ва зарур мебошанд.

Ҳамин тавр, ба дигар қонунҳои соҳаи фаъолияти соҳибкорӣ назар накарда ба чунин ҳулосае омадан мумкин аст, ки танзими ҳуқуқӣ ва рушди соҳаҳои фаъолияти соҳибкорӣ бевосита ин амали фаъоли субъектони асосӣ мебошад. Дар асоси Кодекси маданӣ амали субъектони соҳибкорӣ, шахсони мансабдори мақомоти давлатии танзими фаъолияти соҳибкорӣ ва дигарон муқаррар гардидааст (моддаи 162 КМ ҚТ). Бештар аз ин, шахсони воқеӣ ва ҳуқуқӣ ҳангоми амалисозии ҳуқуқҳояшон бояд оқилона, одилона ва бовиҷдонона талаботи қонунгузорӣ, принципҳои ахлоқи ҷомеа, соҳибкорон бошанд, инчунин қоидаҳои одоби кориро риоя намоянд (қисми 4 моддаи 8 КМ ҚТ). Дар асоси талаботи қисми 5 моддаи 8 КМ ҚТ пешбинӣ шудааст, ки амали оқилона, одилона ва бовиҷдононаи иштирокдорони муносибатҳои ҳуқуқи маданӣ дар назар дошта мешавад.

Ба андешаи мо, ба меъёрҳои қонунгузории ҷорӣ диққати мақомоти қонунбарор бештар дода шуда, поквичдонӣ, адолат, ростқавлӣ ...на он ки «дар назар» дошта шуда бошад, балки бо муқаррароти «тарафҳо уҳдадор бояд бошанд» мустаҳкам карда шаванд¹⁴⁴.

Талабот ба поквичдонӣ маънои аз ҷониби ҳар кадом иштирокчиҳои муносибатҳои ҳуқуқӣ ҷамъиятӣ дуруст риояи уҳдадорихоро (чӣ аз қонун, ва ё чӣ аз шартнома бармеояд) талаб мекунад. Ҳар кадом шахси соҳибақл, бомаърифат дар ҳама гуна амалҳо, набояд ҳудуди адолати манфиатҳои шахсони дигар ва аҳли ҷомеаро вайрон кунад¹⁴⁵.

Сарчашмаҳо шаҳодат медиҳанд, ки мафҳуми поквичдонӣ дар ҳуқуқ унсури асосӣ мебошад. «Вичдон» – натиҷаи муҳокимаи ақлӣ, ҳисси масъулияти рафтор ва кирдори худ¹⁴⁶, «пок» – покиза, ҳалол, бе макру ҳила¹⁴⁷, мебошад. Вичдон дар қаноатмандии маънавӣ ва ифтихор аз рафтори шойистаи худ («вичдони пок») ё ҳисси норизоӣ аз рафтори ноҳақ, нораво, номуносиби худ («азоби вичдон») зоҳир мешавад.¹⁴⁸

Аз рӯи моҳияти ҳуқуқии худ, амал аз мазмуни рафтори ҳуқуқӣ, рафтори субъектони ҳуқуқ, ки ба нишондодҳои меъёрҳои ҳуқуқи маданӣ мувофиқат мекунад, инъикос мегардад. Дар рафтори ҳуқуқӣ озодии муносибатҳои инсонӣ, қонун намудани манфиатҳои гуногуни шахсият амалӣ гардонида мешаванд. Асоси рафтори ҳуқуқиро дарки адолат ва судмандии муқаррароти ҳуқуқӣ аз тарафи одамон, ҷавобгарии онҳо

¹⁴⁴ Ниг.: Самадов Б. О. Моҳияти амал дар таъмини ҷавобгарии граждани-ҳуқуқӣ дар соҳаҳои фаъолияти соҳибкорӣ мувофиқи қонунгузории граждани // Ҳаёти ҳуқуқӣ.- №1, 2021. – Душанбе, 2021.- С. 119.

¹⁴⁵ Ниг.: Самадов Б. О. Масъалаҳои поквичдонӣ ҳамчун омилҳои муҳим дар танзим ва амалисозии фаъолияти соҳибкорӣ // Становление и развитие экономики. Сборник научных статей профессорско-преподавательского состава ИЭТ ТГУК в научно-теоретической конференции. – Худжанд, 2015.- С.102.

¹⁴⁶ Ниг.: Фарҳанги забони тоҷикӣ. Ҷ. 1. / Зери таҳр. М. Ш. Шукуров, В. А. Капранов, Р. Ҳошим, Н. А. Маъсумӣ. – М., Советская энциклопедия, 1969.- С. 237.

¹⁴⁷ Ниг.: Фарҳанги забони тоҷикӣ. Ҷ. 2. / Зери таҳр. М. Ш. Шукуров, В. А. Капранов, Р. Ҳошим, Н. А. Маъсумӣ. – М., Советская энциклопедия, 1969.- С.79.

¹⁴⁸ Ниг.: Фарҳанги истилоҳоти ҳуқуқ / Зери таҳр. проф. М. А. Маҳмудов. – Душанбе: ЭР-граф, 2012.- С. 121.

дар назди давлат ва ҷамъият барои кирдори худ ташкил медиҳанд, ки аз рушди иҷтимоӣ ва тафаккури ҳукуқии шахс вобастагӣ доранд.

Ҳамин тариқ, таҳлили қонунгузории танзими фаъолияти соҳибкорӣ шаҳодат медиҳад, ки принципҳои ҳуқуқӣ, принципҳои қонунгузории маданӣ дар бештари қонунҳо асоснок мустаҳкам нагардидаанд. Ҳарчанд дар ҳамаи қонунҳо оварда мешаванд, ки ...ба Конститутсияи Ҷумҳурии Тоҷикистон асос ёфта, аз Қонуни мазкур, дигар санадҳои меъёрии ҳуқуқии Ҷумҳурии Тоҷикистон..., иборат мебошад.

Дар шароити имрӯза баҳри таъмини рушди соҳаҳои иқтисодиёт, фаъолияти соҳибкорӣ пешниҳод мегардад, ки дар қонунҳо, санадҳои меъёрий-ҳуқуқӣ принципҳои ҳуқуқи маданӣ, дар асоси талаботи Кодекси маданияи ҚТ ҷой дода шаванд. Зеро, принципҳои ҳуқуқи маданӣ ин асоси роҳбарикунандаи амал, фаъолият ва рафтори ҳар як иштирокчии муносибатҳои ҳуқуқӣ, дар ҷомеаи маданӣ махсуб меёбад. Аз ин ҷост, татбиқи принципҳои ҳуқуқи маданӣ дар фаъолияти (амали) шахсони ҳуқуқӣ, соҳибкорони инфиродӣ, аз ҷумла шахсони мансабдорони мақомоти давлат яке аз принсипи тақомул ва рушди иқтисодиёт мебошад. Зарурияти ба миён омадааст, ки дар ҳамаи ин ин самтҳо ҷавобгарӣ, масъулиятшиносӣ дар роҳ надодан ба вайронкунии ҳуқуқ ва ўҳдадорихо қатъӣ ба амал бароварда шуда бошад.

Дар меъёрҳои қонунгузории амалкунанда ишора гардидани принципҳои ҳуқуқи маданӣ пурзӯр шудани ҷавобгариро ба миён меорад. Баробари ҳамин, татбиқи ҷавобгарӣ ҳадафи асосии сиёсати давлатро дар рушди фаъолияти соҳибкорӣ тақозо менамояд. Муқаррар карда шудани ҳуқуқ ва ўҳдадорихои субъектони фаъолияти соҳибкорӣ, мақомоти давлат дар тамоми соҳаҳои иқтисодиёт, фаъолияти соҳибкорӣ унсури муҳими ҷавобгарӣ ҷой дода шудааст, ки мунтазам дар амал татбиқ гардиданро ифода мекунад. Зеро, асоси ин яке аз принципҳои муҳими ҳуқуқи маданӣ, яъне: “Ҳеҷ шахс ҳуқуқ надорад аз амали ғайриқонунӣ ё бевидеонаи худ бартарӣ (фоида) ба даст орад”, мебошад.

Ҳамин тариқ, дар соҳаҳои ба амал баровардани фаъолияти соҳибкорӣ, ҷамъияти маданӣ принципҳои ҳуқуқӣ бояд тибқи муқаррароти меъёрҳои Конститутсияи ҚТ: «Давлат ва ҳамаи мақомоти он, шахсони мансабдор, шахрвандон ва иттиҳодияҳои онҳо вазифадоранд Конститутсия ва қонунҳои ҷумҳуриро риоя ва иҷро намоянд» (моддаи 10), татбиқ шуда бошанд. Танҳо дар ҳамин ҳолат принципҳои ҳуқуқи маданӣ ҳамчун асоси роҳбарикунандаи бокӣ монда, ҷавобгариҳои маданӣ-ҳуқуқӣ ва баробариҳои ҳуқуқу ўҳдадорихо дар амал на сохта, балки ҳақиқӣ амалӣ мегарданд.

Адабиёт:

1. Конститутсияи Ҷумҳурии Тоҷикистон. – Душанбе: Ганҷ, 2016.
2. Паёми Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон мухтарам Эмомалӣ Раҳмон «Дар бораи самтҳои асосии сиёсати дохилӣ ва хориҷии ҷумҳурӣ», 23.12.2022с. [манбаи электронӣ] // www.president.tj (санаи муроҷиат: 30.12.2022с.).
3. Кодекси маданияи Ҷумҳурии Тоҷикистон // Ахбори Маҷлиси Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон, №12, қисми 1 (1566), 2022.
4. Кодекси граждании Ҷумҳурии Тоҷикистон (матни расмӣ). Қ. 1, 2, 3. – Душанбе, 2022.
5. Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи санадҳои меъёрии ҳуқуқӣ» // Ахбори Маҷлиси Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон, с. 2017, №5, қ.1, мод 27 (www.mmk.tj (санаи муроҷиат: 27.12.2022)).
6. Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи Ҳимоя ва дастгирии давлатии соҳибкорӣ» // Ахбори Маҷлиси Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон, с. 2014, №7, қ. 2, мод. 404; с. 2015, №3, мод. 216; Қонуни ҚТ аз 30.05.2017 с., №1436; аз 02.01.2020 с., №1684 (www.mmk.tj (санаи муроҷиат: 18.03.2023)).
7. Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи Ҳимояи рақобат» // Ахбори Маҷлиси Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон, с. 2017, № 5, қ. 1, мод. 274 (www.mmk.tj (санаи муроҷиат: 11.01.2023)).

8. Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи сайёҳӣ» // www.mmk.tj (санаи муроҷиат: 25.05.2023).
9. Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи мораторий ба санҷишҳои фаъолияти субъектҳои соҳибкор» // www.mmk.tj (санаи муроҷиат: 25.06.2023)).
10. Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи бақайдгирии давлатии шахсони ҳуқуқӣ ва соҳибкорони инфиродӣ» // Аҳбори Маҷлиси Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон, с. 2009, №5, мод. 316; с. 2010, №12, қ. 1, мод. 828; с. 2012, №12, қ. 1 мод. 1006; с. 2015, №11, мод. 972; Қонунҳои ҚТ аз 14.05.2016 с., № 1319; аз 02.01.2019 с., № 1586; аз 19.07.2019 с., №1646; аз 02.01.2020 с., №1681 (www.mmk.tj (санаи муроҷиат: 22.12.2022)).
11. Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи сармоягузорӣ» // Аҳбори Маҷлиси Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон, с. 2016, № 3, мод. 152; ҚҚТ аз 3.08.2018 № 1547 (www.mmk.tj санаи муроҷиат: 30.12.2022).
12. Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи шарикии давлат ва бахши хусусӣ» // www.mmk.tj (санаи муроҷиат: 25.07.2023).
13. Қурбонов Қ. Ш. Добросовестность в гражданском праве. Автореферат диссертации докт.юрид.наук: 12.00.03. – Душанбе, 2019. – 44с.
14. Самадов Б. О. Моҳияти амал дар таъмини ҷавобгарии граждани-ҳуқуқӣ дар соҳаи фаъолияти соҳибкорӣ мувофиқи қонунгузориҳои граждани // Ҳаёти ҳуқуқӣ. №1, 2021. – Душанбе, 2021.- С. 111 – 120.
15. Самадов Б. О. Масъалаҳои поквичдонӣ ҳамчун омили муҳим дар танзим ва амалисозии фаъолияти соҳибкорӣ // Становление и развитие экономики. Сборник научных статей профессорско-преподавательского состава ИЭТ ТГУК в научно-теоретической конференции. – Худжанд, 2015. – 386с.
16. Сангинов Д. Ш. Проблемы правового регулирования предпринимательской деятельности по оказанию социально-культурных услуг в Республики Таджикистан: дисс... докт.юрид.наук:12.00.03. – Душанбе, 2018. – 383с.
17. Фарҳанги забони тоҷикӣ. Ҷ. 1. / Зери таҳр. М. Ш. Шукуров, В. А. Капранов, Р. Ҳошим, Н. А. Маъсумӣ. – М., Советская энциклопедия, 1969. – 582с.
18. Фарҳанги забони тоҷикӣ. Ҷ. 2. / Зери таҳр. М. Ш. Шукуров, В. А. Капранов, Р. Ҳошим, Н. А. Маъсумӣ. – М., Советская энциклопедия, 1969. – 604с.
19. Фарҳанги истилоҳоти ҳуқуқ / Зери таҳр. проф. М. А. Маҳмудов. – Душанбе: ЭР-граф, 2012. – 568с.

Самадов Б. О.,
Ҳомидова М. К.

Фишурда

Баъзе масъалаҳои принципҳои ҳуқуқи маданӣ

Дар мақолаи мазкур оид ба моҳияти принципҳои ҳуқуқи маданӣ мувофиқи Кодекси маданияи Ҷумҳурии Тоҷикистон ва дигар меъёрҳои қонунгузориҳои амалкунандаи соҳаи мазкур баррасӣ карда шудааст. Пас аз қабул карда шудан ва ба қувваи қонунӣ дохил шудани Кодекси маданӣ принципҳои ҳуқуқӣ ба таври васеъ пешбинӣ гардидаанд. Омӯзиш ва таҳлили меъёрҳои қонунҳои танзими фаъолияти соҳибкорӣ шаҳодат медиҳанд, ки принципҳои ҳуқуқи маданӣ ба таври нопурра пешбинӣ карда шудаанд.

Қонунгузориҳои соҳаи Ҳимоя ва дастгирии давлатии соҳибкорӣ, Ҳимояи рақобат, мораторий ба санҷиши субъектҳои фаъолияти соҳибкорӣ, сармоягузорӣ, шарикии давлат ва бахши хусусӣ ва ғайра, ки баҳри таъмини рушди фаъолияти соҳибкорӣ дар кишвар пешбинӣ шудаанд, таҳлил гардидаанд. Андешаҳои муаллифони оид ба мувофиқаткунӣ ба меъёрҳои конституционӣ, қонунгузориҳои маданӣ, санадҳои меъёрӣ-ҳуқуқӣ дар мақолаи мазкур оварда шудааст. Дар асоси таҳлили меъёрҳои қонунгузориҳои амалкунандаи норасоҳои ҳуқуқэҷодкунӣ оид ба муайянкунӣ

принсипҳои ҳуқуқӣ дар қонунҳо ошкор гардидаанд. Дар бораи ворид намудани тағйироти иловагӣ дар самти татбиқи принсипҳои ҳуқуқӣ дар танзими фаъолияти соҳибкорӣ пешниҳодот карда шудаанд.

**Самадов Б. О.,
Хомидова М. К.**

Аннотация
Некоторые проблемы принципов гражданского права

В настоящей статье рассматриваются сущность принципов гражданского права в соответствии с Гражданским кодексом Республики Таджикистан и в других нормах действующего законодательства, регулирующее предпринимательскую деятельность. После принятия и введения в действие нового Гражданского кодекса Республики Таджикистан и вступления в действие предусмотрены широкий принципы гражданского права. Изучение и анализ норм законодательства в сфере регулирования предпринимательской деятельности свидетельствует о том, что правовые принципы предусмотрены не достаточно.

В статье анализируются законодательные акты и выявлены недостатки в области защиты и поддержки предпринимательства, защиты конкуренции, моратории на проведение проверки деятельности предпринимателей, инвестиций, государственно-частного партнёрства и другие, которые направлены обеспечению развития предпринимательской деятельности. Авторами сделаны выводы о сущности конституционных норм, гражданского законодательства, нормативно-правовых актов в сфере предпринимательства. На основе анализа норм действующего законодательства выделены некоторые пробелы правотворческой деятельности об установлении правовых принципов в законах. Сделаны выводы и предложения по внесению изменений и дополнений в действующее законодательство в сфере реализации правовых принципов регулирования предпринимательской деятельности.

**Samadov B.O.,
Homidova M.K.**

The summary
Some problems of the principles of civil law

This article discusses the essence of the principles of civil law in accordance with the Civil Code of the Republic of Tajikistan in the norms of the current legislation in the field of entrepreneurial activity. After the adoption and introduction into action of the Civil Code in a new edition and entry into action, broad principles of civil law are provided. The study and analysis of the norms of legislation in the field of regulation of entrepreneurial activity indicates that the legal principles are not sufficiently provided.

The article analyzes legislative acts and identifies shortcomings in the field of protection and support of entrepreneurship, protection of competition, a moratorium on checking the activities of entrepreneurs, investments, public-private partnerships and others that are aimed at ensuring the development of entrepreneurial activity. The authors draw

conclusions about the essence of constitutional norms, civil legislation, legal acts in the field of entrepreneurship. Based on the analysis of the norms of the current legislation, some gaps in law-making activities on the establishment of legal principles in laws are highlighted. Conclusions and proposals for making changes and additions to the current legislation in the field of implementing legal principles in the areas of entrepreneurial activity are made.

Муқарризи мақола Ғаффорзода И. Ғ. – доктори илмҳои ҳуқуқшиносӣ, профессор.

ВБД: 34.01 + 340 (573.3)

Саидов Ҳ.М*.

ОИД БА МАФҲУМ ВА МОҲИЯТИ МУОМИЛОТИ ОБ ВА ОБЪЕКТҲОИ ОБ

Калидвожаҳо: об, объектҳои об, муомилоти об, ҳавзҳо, қарйерҳо, Кодекси об, Кодекси маданӣ, давлат, ҳуқуқи маданӣ, Ҷумҳурии Тоҷикистон, захираҳои обӣ, истифодаи об, маҳдудият, аҳдҳо ба захираҳои табиӣ, қонунгузорӣ, истифодаи мақсаднок, ҳудуд, юрисдиксия, кафолат, талабот, замин, қитъаи замин.

Ключевые слова: вода, водные объекты, водный оборот, пруды, карьеры, Водный кодекс, Гражданский кодекс, государство, гражданское право, Республика Таджикистан, водные ресурсы, водопользование, ограничения, сделки с природными ресурсами, законодательство, целевое использование, территория, юрисдикция, гарантии, требования, земля, земельный участок.

Keywords: water, water bodies, water circulation, ponds, quarries, Water Code, Civil Code, state, civil law, Republic of Tajikistan, water resources, water use, restrictions, transactions with natural resources, legislation, intended use, territory, jurisdiction, guarantees, requirements, land, land plot.

Пеш аз ҳама таъкид намудан ба маврид аст, ки дар ҳудуди Ҷумҳурии Тоҷикистон (минбаъд - ҚТ) захираҳои обии зиёд тавлид меёбанд. Рушди мутассили муносибатҳои ҷамъиятӣ ва кафолат дода шудани фаъолияти озоди соҳибкорӣ муомилоти ин захираҳои обиро имконпазир мегардонад.

ҚТ дорои захираҳои бузурги оби тозаи нӯшокӣ буда, захираҳои об барои таъмини рушди устувори иқтисодиёти кишвар нақши муассир дорад. Айни замон, захираҳои об дар кишвар манбаи асосии истехсоли энергия ба шумор рафта, 95%-и барқ дар ҚТ тавассути неругоҳҳои барқӣ обӣ истехсол карда мешаванд. Захираҳои обӣ дар соҳаҳои обёришаванда ва истехсоли тақрибан 80%-и маҳсулоти кишоварзӣ, таъминоти оби нӯшокӣ ва санитария, саноат ва моҳипарварӣ, ки барои таъмини амнияти озуқаворӣ ва дастрасии аҳоли ба ғизои босифат нақши муҳим доранд, истифода мешавад. Захираҳои об дар кишвар, ҳамчунин, дар таъмини шуғлнокии аҳоли низ саҳмгузор аст. Рушди минбаъдаи соҳаи гидроэнергетика, соҳаҳои обёришавандаи кишоварзӣ ва саноат қойҳои нави кориро ташкил менамоянд. Аз ин номгӯй муҳимияти бештарро соҳаҳои обёришавандаи кишоварзӣ касб менамоянд, зеро қисмати зиёди аҳолии деҳоти кишварро бо шуғл таъмин менамояд. Ҳудуди ҚТ 90% аз минтақаҳои ташаккулёбандаи маҷрои дарёҳо иборат буда, асоси захираҳои

*Номзади илмҳои ҳуқуқшиносӣ, дотсенти кафедраи ҳуқуқи маданияи факултети ҳуқуқшиносии Донишгоҳи миллии Тоҷикистон. hsaidov88@mail.ru, тел: (+992) 985 62 88 77

обии кишварро пираххо, дарёхо, кулхо, обанборхо ва обҳои зеризаминӣ ташкил медиҳанд¹⁴⁹.

Бояд қайд намуд, ки объектҳои об ва захираҳои обии онҳо аз рӯи вазифа ва нақши худ дар ҳаёти ҷамъият, ҷойгиршавии ҳудудӣ, сифату хосиятҳои табиӣ объектҳои махсуси муомилоти иқтисодӣ ва муносибатҳои ҳуқуқӣ мебошанд. Дар раванди рушди таърихӣ низомҳо, намудҳо ва шаклҳои истифодаи об тағйир ёфта, мутаносибан танзими ҳуқуқии муомилот бо объектҳои об ва захираҳои оби онҳо низ тағйир ёфтааст. Бояд зикр намуд, ки муомилоти об дар қонунгузориҳои маданияи Империяи Русия ба таври пора-пора нишон дода шуда буд. Л.И. Дембо менависад, ки моддаҳои, ки ба мақсадҳои гуногун истифода бурдани об дахл доранд, чи дар қонунгузориҳои маданияи ва ҳам дар меъёрҳои дигар санадҳои меъёрии ҳуқуқӣ дидан мумкин аст¹⁵⁰.

Дар давраи муосир мафҳуми «муомилоти об» ҳануз дар қонунгузорӣ ва назарияи ҳуқуқи об равшан ифода наёфтааст. Муомилоти об на танҳо аз имкони бегона кардани қитъаи замин бо ҳавзи дар он ҷойгиршуда ё карьерҳо, балки инчунин аз имконияти истифодаи об, ки барои ҷомеа ва муҳити табиӣ мувофиқ аст, иборат аст.

Тамоми муқаррароти муносибатҳои молумулкӣ вобаста ба муомилоти объектҳои об асосан бо қонунҳои маданияи муайян карда мешуданд. Ин пеш аз ҳама ба ҳавзҳо ва карьерҳо дахл дорад. Дар баробари ин мафҳуми муомилоти объектҳои об ва мазмуни он муайян карда нашудааст. Мафҳуми муомилоти захираҳои об низ вучуд надорад.

Новобаста аз он метавон зикр намуд, ки муомилоти объектҳои об ин имконияти ихтиёрдории озоди объектҳои об бо роҳи додани онҳо ба шахсони дигар, яъне имконияти бегона кардани онҳо тибқи шартномаи хариду фурӯш, иваз, тухфа, гарав ё додани он аз як шахс ба шахси дигар бо тартиби мероси умумӣ, мерос ё азнавташкилдихии шахси ҳуқуқӣ бо риояи речаи ҳуқуқии ашёи ғайриманқул мебошад. Яъне бо инкишофи муносибатҳои ҷамъиятӣ муомилоти объектҳои об имконпазир мегардад, зеро тибқи моддаи 138-и Кодекси маданияи ҚТ¹⁵¹ қитъаи замин ҳамчун ашёи ғайриманқул муқаррар шудааст, ки чунин меъёр дар Кодекси маданияи ҚТ, ки то 1-уми июли соли 2023 амал мекард ҷой надошт. Аз ин рӯ, муомилоти қитъаи замин муомилоти объекти оби дар болои ин қитъаи замин ҷойгиршударо низ дар бар гирифта метавонад. Вале ин муомилот нисбати тамоми объектҳои об татбиқ намешавад, зеро объектҳои оби табиӣ (дарёҳо, баҳрҳо, пирахҳо) чунин муомилот шуда наметавонанд. Ин муомилот ба объектҳои оби сунъӣ (ҳавзҳо ва карьерҳо-) татбиқ мегардад.

Мувофиқи мазмуни меъёри қисми 2 моддаи 2 Кодекси маданияи ҚТ муомилоти объектҳои об имконпазир аст, вале дар танзими масъалаҳои муомилоти захираҳои об қонунгузориҳои об нисбат ба маданияи афзалият дорад.

Мувофиқан муомилоти объектҳои об бо қабули қарорҳо ва бастанӣ шартномаҳои истифодаи об, ки асоси муомилоти об мебошанд, алоқаманд аст. Асоси ҳуқуқии танзими муомилоти об вобаста ба бегона кардани қитъаҳои замини дар онҳо ҳавзҳо ва дигар объектҳои об воқеъгардида меъёрҳои ҳуқуқи маданияи ба ҳисоб мераванд. Ин хусусияти ҳуқуқии хусусии муомилоти объектҳои обро ифода мекунад. Аммо шартҳои аҳдҳое, ки хусусиятҳои муносибатҳои обиро, инчунин хусусиятҳои тавсифи объекти об, сифат ва миқдори захираҳои об, шартҳои ҳифзи онҳоро пешбинӣ мекунанд, характери ҳуқуқи обӣ доранд. Аз ин рӯ, муомилоти об оид ба ҳавзҳо ва карьерҳо - объектҳои об аз нуктаи назари мансубияти соҳавӣ хусусияти омехта

¹⁴⁹Ниг.: https://www.mewr.tj/?page_id=390&lang=tj (санаи дастрасӣ: 06.08 соли 2023.).

¹⁵⁰Ниг.: Дембо Л.И. Основные проблемы советского водного законодательства.- Л., 1948. – С. 71.

¹⁵¹ Ниг.: Кодекси маданияи ҚТ аз 24 декабри соли 2022, № 1918 // Махзани мутамаркази иттилоотӣ-ҳуқуқии ҚТ «Адлия». Шакли 7.0. [Захираи электронӣ]. – Манбаи дастрасӣ: <http://www.adlia.tj> (санаи муруҷиат: 10.09 соли 2023).

(қонунгузории об, замин ва маданӣ татбиқи мешаванд) доранд. Мавриди зикри хос аст, ки меъёрҳои Кодекси маданияи ҚТ дар он ҳаҷме аҳдҳои вобаста ба бегона кардани объектҳои обро танзим менамояд, ки муомилоти онҳо тибқи қонунгузории об иҷозат дода шудааст.

Бояд зикр намуд, ки муомилотпазирӣ дар асоси таҳлилҳои дар боло зикршуда асосан ба объектҳои об (ҳавзҳо ва карйерҳо) дахл дорад, ки метавонанд бо тартиби муқаррарнамудаи қонунгузории маданӣ ва замини ҚТ аз як шахс ба шахси дигар гузаронида шаванд. Бояд таъкид дод, ки фурӯш, гарав ва дигар аҳдҳои, ки боиси бегона кардани объектҳои об мешаванд ё шуда метавонанд, иҷозат дода намешавад. Вале дар алоқамандии бо консепсияи ашъи ғайриманқул, бо муомилоти қитъаи замин, ки объектҳои об дар он ҷойгиранд, объектҳои об метавонанд мавриди фурӯш, гарав ва дигар аҳдҳо қарор гиранд.

Махсусан проблемаи тафовути ҳуқуқи обӣ ва ҳуқуқи маданӣ дар мафҳуми «муомилотпазирӣ» ифода меёбад. Саволе ба миён меояд: оё муомилоти об вучуд дорад ва хусусияти фарқкунандаи он дар муқоиса бо муомилоти маданӣ чист? Бояд таъкид дод, ки танзими муомилоти об бо ду роҳ имконпазир аст. Якум, дар доираи қонунгузории маданӣ ва дуум, дар доираи қонунгузории об. Ба фикри мо, хусусияти муомилоти об, дар фарқият аз муомилоти маданӣ, аз ҷудонамоии муносибатҳо оид ба муомилоти ҳавзҳо ва карйерҳо иборат аст, яъне вобаста ба он, ки объектҳои об табиӣ ё сунӣ мебошанд. Вобаста ба ин, агар муомилоти ҳавзҳо ва карйерҳо - объектҳои оби сунӣ ҷузъи мавзӯи танзими ҳуқуқи маданӣ ва дар маҷмӯъ ҳуқуқи хусусӣ бошад, пас муомилоти объектҳои оби табиӣ ё захираҳои об (дарёҳо, баҳрҳо, пириҳо) мавзӯи ҳуқуқи оммавӣ мебошанд, ки тибқи тартиби қонунгузорӣ барои истифода кафолат дода шудаанд.

Хусусияти муҳими муомилоти объектҳои об маҳдудияти хариду фурӯш, гарав ва дигар аҳдҳои мебошад, ки боиси бегона кардани объектҳои об мешаванд ё шуда метавонанд. Ҳоло ҳавзҳо ва карйерҳо- ҳамчун объекти об метавонанд бо тартиби муқаррарнамудаи қонунгузории маданӣ ва замини ҚТ аз як шахс ба шахси дигар гузаронида шаванд. Чунки дар қонунгузории маданӣ ва замин муомилоти қитъаи замин, ки ҳавзҳо ва карйерҳо ҳамчун объекти об дар болои он ҷойгир буда метавонанд, иҷозат дода шудааст.

Марвиди зикри хос аст, ки бегона кардани объектҳои об бе бегона кардани қитъаи замин, ки дар он чунин объектҳо воқеъ аст, имконнопазир аст ва роҳи дода намешавад.

Ҳамин тариқ, илова бояд кард, ки роҳи васеъ намудани муомилоти объектҳои об ин ба моликияти хусусӣ гузаронидани объектҳои обе, ки дар моликияти давлатӣ қарор доранд, ба ҳисоб меравад.

Бояд зикр намуд, ки муомилоти объектҳои об бо риояи шартҳои зерин амалӣ карда мешавад. Чунончи:

- муомилоти об ва объектҳои об набояд ба муҳити зист зарар расонад;
- муомилоти об ва объектҳои об набояд ҳуқуқ ва манфиатҳои қонунии шахсони сеюмро вайрон кунад;
- хариду фурӯш, гарав ва дигар аҳдҳои, ки боиси бегона кардани объектҳои об мешаванд ё шуда метавонанд, иҷозат дода намешавад;
- муомилоти об ва объектҳои об бояд бо риояи манфиатҳои давлатию ҷамъиятӣ сурат гирад, ки ин бо муқаррар намудани тартиби махсуси ба истифода додани объектҳои об, муқаррар намудани баррасӣ намудани меъёри истифодаи об таъмин карда мешавад.

Г.А. Волков чунин андеша дорад, ки муомилоти об метавонад маҷмӯи аҳдҳо бо қитъаи замин, ки дар он ҳавзҳо ва карйерҳо - объектҳои об ва захираҳои обӣ воқеъ мебошанд, баррасӣ шавад¹⁵². Ба ақидаи Н.А. Сыродоев муомилоти обро метавон

¹⁵²Ниг.: Волков Г. А. Развитие рынка земли: правовой аспект / Г. А. Волков, А. К. Голиченков, О. М. Козырь // Государство и право. 1998. - № 2. - С. 50.

ҳамчун ба шахси дигар додани молу мулк на танҳо тавассути ба амалбарории аҳдҳо, балки ба таври дигар муаррифӣ кард. Ин милликунони объектҳои об ва захираҳои оби онҳо, мусодири кардан, реквизицсия кардан, инчунин имконияти мавҷудияти муомилоти обро дар шароити танҳо моликияти давлатӣ ба об истисно мекунад¹⁵³.

И.А.Иконницкая зери муомилоти захираҳои об аз як шахс ба шахси дигар гузаштани ҳуқуқ, инчунин гузаштани ҳавзҳо ва карьерҳо - объектҳои об ва захираҳои оби онҳоро, ки моликияти давлатӣ ва коммуналӣ мебошанд, ба шахсони воқеӣ ва шахсони ҳуқуқӣ, мефаҳмад¹⁵⁴. Ба андешаи Т.Г. Калининченко муомилоти захираҳои об бояд ҳамчун интиқоли захираҳои об аз як шахс ба шахси дигар дар асоси аҳдҳои аз ҷониби иштирокчиёни муомилот басташуда, ки Кодекси маданияи Федератсияи Русия ба сифати асосҳои ба вучуд омадани ҳуқуқ ба объектҳои об - ҳавзҳо ва карьерҳо ва захираҳои об, фактҳои ҳуқуқӣ иҷозат медиҳад, фаҳмида шавад. Дар асоси ин мафҳум ба сохтори муомилоти об дохил мешаванд: субъектҳо (иштирокчиёни муомилот), объектҳо (объектҳои об - ҳавзҳо ва карьерҳо ва захираҳои об) ва фактҳои ҳуқуқӣ (ба сифати асоси ба вучуд омадани ҳуқуқ ба захираҳои об эътирофшуда)¹⁵⁵.

Мо, зери мафҳуми муомилоти об – чараёнеро мефаҳмем, ки дар натиҷаи он объектҳои об (ҳавзҳо, карьерҳо, каналҳо ва дигар объектҳои оби бештар сунъӣ) ҳамчун ашёи ғайриманқул тавассути амалишавии аҳдҳои маданӣ аз як субъект ба дигар субъект дар доираи қитъаи замин, ки ин объектҳо ҷойгиранд бо тартиби муқаррарнамудаи қонунгузорӣ мегузаранд, мефаҳмем.

Дарвоқеъ, қонунгузории об на бояд объектҳои об - ҳавзҳо ва карьерҳо ва захираҳои оби дар ҳудуди қитъаҳои заминӣ ба шахсони воқеӣ тааллуқдоштаро аз муомилот хориҷ кунад, зеро ҳуди далели дар қитъаи замин шахсони воқеӣ ҷойгир будани онҳо маънои онро дорад, ки дорандаи ҳуқуқ барои ихтиёрдорӣ онҳо имконияти муайян дошта метавонад. Бо вучуди ин, Конституцияи ҚТ қоидаеро муқаррар намекунад, ки татбиқи ҳуқуқи ихтиёрдорӣ захираҳои об маҳз дар доираи муомилоти маданӣ имконпазир аст.

Дар айни замон мушаххас нест, ки кадом аҳдҳо бо об иҷозат аст. Чунин ба назар мерасад, ки истифодабарандагони объектҳои об танҳо ҳуқуқ доранд, ки обро мустақилона истифода баранд, ё ба истеъмолкунандагони об пешниҳод кунанд, объектҳои об ва захираҳои обиро барои истифода супоранд. Барои роҳ надодан ба духурагӣ Кодекси об бояд рӯйхати аҳдҳои иҷозатдодашуда бо объектҳои обро муқаррар кунад. Ба фикри мо, ин рӯйхат навъҳои зерини аҳдҳо бояд дар бар гирад: хариду фурӯш, иваз, гарав, тухфа кардани қитъаи замин дорои ҳавз ва карьерҳо, ки якҷоя бо қитъаи замин бегона карда мешаванд, иҷораи ҳавз ва карьерҳо, истифодаи ройғони ҳавз ва карьерҳо, истифодаи объекти об ва захираи оби онҳо, консепсияи (имтиёзи) объектҳои об.

Дар қонунгузорӣ, инчунин бояд талаботи умумӣ нисбати ҳамаи аҳдҳо (сарфи назар аз намудашон) муқаррар карда шавад. Барои дуруст ба тартиб даровардани муомилоти об (аҳдҳо вобаста ба об ва объектҳои об) зарур аст, ки дар қонунгузории об мафҳуми муомилоти об, тартиби амалишавии он, объектҳои оби муомилотпазир мушаххас карда шаванд. Қабул гардидани Кодекси маданияи ҚТ барои истифодаи самараноки об ва объектҳои ба он алоқаманд заминаи мусоид гузоштааст, чунки аз даврони қадим объектҳои зикршуда дар муомилоти маҳдуди маданӣ буданд ва ҳастанд. Теъдоди зиёди кушодавии корхонаҳои саноатии коркарди об ва фурӯши он дар шаҳри Душанбе ва дигар маҳалҳои кишвар аз он гувоҳӣ медиҳад, ки бозори об ва объектҳои об дар ҳолати инкишоф қарор доранд.

¹⁵³ Ниг.: Сыродоев Н.А. Правовое регулирование оборота земельных участков // Государство и право. 1999. №9. –С. 42.

¹⁵⁴ Ниг.: Иконницкая И.А. Земельное право Российской Федерации. Теория и тенденции развития. - М., 1999. –С. 75.

¹⁵⁵ Ниг.: Калининченко Т.Г. Водный оборот: понятие и особенности // Правовой режим вод. Аграрное и земельное право. - 2008. - № 12(48). –С. 65.

Адабиёт:

1. Конституцияи Ҷумҳурии Тоҷикистон 6 ноябри соли 1994 дар раёйпурсии умумихалқӣ қабул карда шуд. 26 сентябри соли 1999, 22 июни соли 2003 ва 22 майи соли 2016 бо тариқи раёйпурсии умумихалқӣ ба он тағйиру иловаҳо ворид карда шудаанд.
2. Кодекси маданияи Ҷумҳурии Тоҷикистон аз 24 декабри соли 2022, № 1918 // Махзани мутамаркази иттилоотӣ-ҳуқуқии ҶТ «Адлия». Шакли 7.0. [Захираи электронӣ]. – Манбаи дастрасӣ: <http://www.adlia.tj> (санаи мурочиат: 10.09 соли 2023).
3. Дембо Л.И. Основные проблемы советского водного законодательства.- Л., 1948.
4. Свод законов Российской империи. -1893.- Т. X.- Ч. 1.
5. Волков Г. А. Развитие рынка земли: правовой аспект / Г. А. Волков, А. К. Голиченков, О. М. Козырь // Государство и право.- 1998. - № 2. – С. 43 – 51.
6. Сыродоев Н.А. Правовое регулирование оборота земельных участков // Государство и право.- 1999. - №9. – С. 26 – 44.
7. Иконницкая И.А. Земельное право Российской Федерации. Теория и тенденции развития.- М., 1999.
8. Калининченко Т.Г. Водный оборот: понятие и особенности // Правовой режим вод. Аграрное и земельное право.- 2008. - № 12(48). – С. 52 – 67.

Саидов Ҳ. М.

Фишурда

Оид ба мафҳум ва моҳияти муомилоти об ва объектҳои об

Дар мақолаи мазкур таҳлили назариявии муомилоти об ва объектҳои об мавриди таҳлилу баррасӣ қарор дода шудааст. Таъкид мегардад, ки Ҷумҳурии Тоҷикистон дорои захираҳои бузурги оби тозаи нӯшокӣ буда, захираҳои об барои таъмини рушди устувори иқтисодиёти кишвар нақши муассир дорад. Бояд қайд намуд, ки объектҳои об ва захираҳои оби онҳо аз рӯи вазифа ва нақши худ дар ҳаёти ҷамъият, ҷойгиршавии ҳудудӣ, сифату хосиятҳои табиӣ объектҳои махсуси муомилоти иқтисодӣ ва муносибатҳои ҳуқуқӣ мебошанд. Дар раванди рушди таърихӣ низомҳо, намудҳо ва шаклҳои истифодаи об тағйир ёфта, мутаносибан танзими ҳуқуқии муомилот бо объектҳои об ва захираҳои оби онҳо низ тағйир ёфтааст. Мавриди зикри хос аст, ки муомилоти об дар конунгузории маданияи Империяи Русия ба таври пораздор нишон дода шуда буд. Бояд гуфт, ки то ҳол мафҳуми муомилоти объектҳои об ва мазмуни он муайян карда нашудааст. Мафҳуми муомилоти захираҳои об низ вучуд надорад. Новобаста аз он метавон зикр намуд, ки муомилоти объектҳои об ин имконияти ихтиёрдорӣ озодаи объектҳои об бо роҳи додани онҳо ба шахсони дигар, яъне имконияти бегона кардани онҳо тибқи шартномаи хариду фурӯш, иваз, тӯҳфа, гарав ё додани он аз як шахс ба шахси дигар бо тартиби мероси умумӣ, мерос ё азнавташкилдихии шахси ҳуқуқӣ бо риояи речаи ҳуқуқии ашёи ғайриманкул мебошад. Яъне бо инкишофи муносибатҳои ҷамъиятӣ муомилоти объектҳои об имконпазир мегардад.

Саидов Ҳ. М.

Аннотация

О понятии и сущности оборот воды и водных объектов

В данной статье рассмотрен теоретический анализ оборот воды и водных объектов. Подчеркивается, что Республика Таджикистан обладает большими запасами чистой питьевой воды, а водные ресурсы играют важную роль в обеспечении устойчивого развития экономики страны. Следует отметить, что водные объекты и их водные ресурсы являются особыми объектами хозяйственных обороти правовых отношений в силу их функции и роли в жизни общества, территориального расположения, природных качеств и свойств. Стоит отметить, что в гражданском законодательстве Российской империи оборот воды указывался фрагментарно.

Следует сказать, что до сих пор не определено понятие оборот водных объектов и его содержания. Также отсутствует понятие оборот водных ресурсов. Независимо от этого можно указать, что оборот водными объектами есть возможность распоряжения водными объектами путем передачи их другим лицам, то есть возможность их отчуждения по договору купли-продажи, мены, дарения, залога или передачи от одного лица к другому лицу в порядке общего наследования, наследования или реорганизации юридического лица в соответствии с правовым режимом недвижимых объектов. То есть с развитием общественных отношений становится возможным оборот водными объектами.

Saidov H. M.

**The summary
About the concept and essence of the circulation
of water and water bodies**

This article discusses a theoretical analysis of the circulation of water and water bodies. It is emphasized that the Republic of Tajikistan has large reserves of clean drinking water, and water resources play an important role in ensuring the sustainable development of the country's economy. It should be noted that water bodies and their water resources are special objects of economic circulation of legal relations due to their function and role in the life of society, territorial location, natural qualities and properties. It should be noted that in the civil legislation of the Russian Empire, the circulation of water was indicated fragmentarily.

It should be said that the concept of the turnover of water bodies and its content has not yet been defined. There is also no concept of water resources turnover. Regardless of this, it can be stated that the circulation of water bodies is the possibility of disposing of water bodies by transferring them to other persons, that is, the possibility of their alienation under a contract of sale, exchange, donation, pledge or transfer from one person to another person in the order of common inheritance, inheritance or reorganization of a legal entity in accordance with the legal regime of immovable objects. That is, with the development of social relations, the circulation of water objects becomes possible.

Муқарризи мақола Соҳибзода М. М. – номзоди илмҳои ҳуқуқшиносӣ, дотсент.

ВАЗИФА ВА ПРИНЦИПҲОИ ҲУҚУҚИ ОИЛАВИИ ШУРАВӢ

Калидвожаҳо: вазифа, принцип, оила, модар, кӯдак, якканикоҳӣ, никоҳ, дин, фарзанд, ноболиғ, миллат, наҷод, зан, мард, урф, одат, расм, давлат, ҳуқуқ, кодекс, қонун, ихтиёрӣ, озодона.

Ключевые слова: долг, принцип, семья, мать, ребенок, моногамия, брак, религия, несовершеннолетний, нация, раса, женщина, мужчина, традиция, обычай, государство, право, кодекс, закон, добровольно, свободно.

Keywords: duty, principle, family, mother, child, monogamy, marriage, religion, minor, nation, race, woman, man, tradition, custom, state, law, code, law, voluntarily, freely.

Бояд қайд намуд, ки барои ташаккулёбӣ ва инкишофи ҳуқуқи оилавии ҷомеаи муосири Тоҷикистон қонунгузори оилавии шӯравӣ нақши асосӣ гузоштааст. Бинобар ин, дарки масъалаҳои таҳкими устувори оила, эҳтиром гузоштан ба зан, модар ва ҳимояи ҳуқуқҳои шахсӣ ва молумулкии ноболиғон, дигар аъзоёни оила дар муносибатҳои мазкур, паст намудани шиддати талоқ дар муносибатҳои зану шавҳар, донишони таърихи қонунгузори оилавию тақозо дорад.

Қонунгузори оилавии шӯравӣ дар таърих ба принципҳои зерин вазифаҳои худро иҷро мекард:

- 1) баробарҳуқуқии зану мард дар ҳалли ҳамаи масъалаҳои оилавӣ;
- 2) барорбарҳуқуқии шахрвандон дар муносибатҳои оилавӣ, сарфи назар аз миллат, наҷод ва муносибаташон ба дин;
- 3) муҳофизат кардан ва ҳавасманд гардонидани модарӣ;
- 4) тарбияи коммунистии фарзандони ноболиғ ва таъмини манфиати онҳо;
- 5) якканикоҳӣ;
- 6) озодона ва ихтиёрӣ бастанӣ никоҳ;
- 7) аз ҳалли масъалаҳои никоҳ ва оила ҷудо будани дин;
- 8) дар зери назорати давлат озодона бекор кардани никоҳ.

Қобили қайд аст, ки қонунгузори оилавӣ дар таърих ба вазифа ва принципҳои болозикр қабул мегардиданд ва татбиқи онҳоро дар амал муқаррар менамуданд.

Барои расидан ба мақсадҳои худ ҳуқуқи оилавии шӯравӣ як қатор вазифа ва принципҳоро роҳандозӣ намуда буд ва қонунгузори оилавии шӯравӣ, махсусан РССТ қонунҳои худро дар таърих ба онҳо қабул ва амалӣ менамуд.

Вазифаҳои асосии ҳуқуқи оилавӣ, пеш аз ҳама аз инҳо иборат буданд:

- 1) боз ҳам мустаҳкам намудани оилаи шӯравӣ, ки бо принципҳои ахлоқии коммунистӣ асос ёфтааст;
- 2) дар асоси иттифоқи ихтиёрии никоҳи зану мард, набудани ҳиссиёти ғаразҳои моддӣ, озодии муҳаббати якдигар, дӯстӣ ва эҳтироми ҳамдигарии ҳамаи аъзоёни оила дар барпо намудани муносибатҳои оилавӣ;

*Номзади илмҳои ҳуқуқшиносӣ, дотсенти кафедраи ҳуқуқи инсон ва ҳуқуқшиносии муқоисавии Донишгоҳи давлатии Бохтар ба номи Носири Хусрав

3) дар рӯҳи садоқатмандӣ ба Ватан, муносибати коммунистӣ ба меҳнат ва иштироки ғаёлона дар соҳмони ҷамъияти коммунистӣ тарбия кардани фарзандон;

4) ҳар ҷониба муҳофизат намудани модару кӯдак ва таъмини ҳаёти хушбахтонаи ҳар як кӯдак;

5) дар муносибатҳои оилавӣ қатъиян барҳам додани, урфу одат ва расму оинҳои зарарноки замони гузашта;

6) парваридани ҳисси баланди масъулиятнокӣ дар оила.

Вазифаҳои номбаршуда, асосан характери табиғотӣ дошта, ташкил ва раванди муносибатҳои оилавиرو дар заминаи идеологияи коммунистӣ пешбинӣ менамоянд. Дар ҳамин масъала О.Усмонов чунин қайд намудааст: “Моҳияти чунин вазифаҳои қонуни оид ба никоҳ ва оилави советӣ мақсади сиёсати Партияи Коммунистӣ ва давлати советиро дар бораи ғамхорӣ дар ҳаққи одам, дар бораи саодатмандӣ ва хушбахтии вай, ки онро инқилоби Октябри Кабир ба вуҷуд овардааст ифода менамояд”¹⁵⁶. Муҳаққиқон ва намоёндогони расмӣ давлатии шуравӣ баробарҳуқуқӣ ва ҳаёти хушбахтонаи одамонро танҳо, дар сиёсати пешгирифтаи худ имконпазир донистаанд. Масалан В.И.Ленин қайд менамояд, ки: “Дар ҷое, ки помещикон, капиталистон, савдогарон ҳастанд, дар он ҷо ҳатто аз рӯи қонун ҳам баробарии зан бо мард имкон надорад”¹⁵⁷. Аммо таҷрибаи давлатҳои кишварҳои пасошуравӣ ва дигар давлатҳои олам нишон дода истодаанд, ки имкони муқаррар ва амалӣ гардидани баробарҳуқуқии зану мард танҳо дар давлати шуравӣ набуд.

Масалан, асоси иқтисоди Тоҷикистонро шаклҳои гуногуни моликият ташкил дода, соҳибкорон қишри ғаёли ҷомеа мебошанд, вале ин ҳолат баробарҳуқуқии мардону занонро ҳалалдор накардааст. Бинобар ин, ба суханони В.И.Ленин розӣ шуда наметавонем. Қонунгузориҳои шуравӣ дар таъба ба принципҳои зерин вазифаҳои худро иҷро мекард:

1) баробарҳуқуқии зану мард дар ҳалли ҳамаи масъалаҳои оилавӣ. Ин принцип ҳангоми бастанӣ ақди никоҳ ва дар ҳаёти оилавӣ, баробарҳуқуқии зану мардро талаб мекард ва онҳо ҳуқуқи баробарии шахсӣ ва молу мулкӣ доштанд. Асоси ҳуқуқии ин принципро моддаи 3-и Кодекси оид ба никоҳ ва оилаи РССТ ташкил меод;

2) баробарҳуқуқии шахрвандон дар муносибатҳои оилавӣ, сарфи назар аз миллат, наҷод ва муносибаташон ба дин. Моддаи 4-и Кодекси оид ба никоҳ ва оилаи РССТ, ки баробарҳуқуқии шахрвандон дар муносибатҳои оилавӣ ном дошта, дар он омадааст. Ҳамаи шахрвандон дар муносибатҳои оилавӣ ҳуқуқҳои баробар доранд, дар вақти ақди никоҳ ва муносибатҳои оилавӣ аз рӯи аслу насаб, маҷеи иҷтимоӣ ва молумулкдорӣ, мансубияти наҷодӣ ва миллий, ҷинсият, маълумот, забон, муносибат ба дин, навъ ва характери касбу кор ҷойи истиқомат ва дигар ҳолатҳо ба ягон тарзи бевосита ё бавосита маҳдудкунии ҳуқуқ, муқаррар намудани афзалиятҳои бевосита ё бавосита роҳ дода намешавад”¹⁵⁸. “Ин принцип муҷассамаи ғояи интернатионализми пролетарӣ ва сиёсати миллии Лениний буда, сиёсати давлати шуравиро ифода намуда, афзалияти сотсиализмро ба таври возеҳ исбот менамояд”-гуфтааст О. Усмонов¹⁵⁹. Воқеан, вақте дар ШМА никоҳ байни сафедупӯстону сиёхпӯстон, дар Исроил никоҳи арабҳову яҳудиён манъ ва барои ин кирдор ҷазои вазнин (то 5 сол маҳрум сохтан аз озодӣ) буд, принциби мазкур бартарии сиёсати оилавии сотсиализмро бар империализм нишон медиҳад;

3) муҳофизат кардан ва ҳавасманд гардонидани модарӣ. Барои амалӣ гардонидани ин принцип як қатор имтиёзҳои ҳуқуқи махсусан, дар муносибатҳои оилавӣ, таъмини нафақа ва меҳнатӣ барои занону кӯдакон муқаррар гардида буд;

¹⁵⁶Ниг.: Усмонов О. Никоҳ, оила, ахлоқ ва қонун.-Душанбе: Ирфон, 1990. - С. 12.

¹⁵⁷Ниг.: Ленин В.И. Асарҳо. – Ҷилди 23. – С. 54.

¹⁵⁸Ниг.: Кодекси оид ба никоҳ ва оилаи РССТ. -Душанбе: Ирфон, 1969. – С. 11.

¹⁵⁹Ниг.: Усмонов О. Асари ишорашуда. - С. 12.

4) тарбияи коммунистии фарзандони ноболиғ ва таъмини манфиати онҳо. Чун падару модар ҳуқуқи иштироки фаъол дар тарбияи фарзандонро доранд, ин ҳуқуқи бе вазифа буда наметавонад. К.Маркс дуруст навишта буд, ки: “Ҳуқуқ бе вазифа намешавад ва вазифа беҳуқуқ намешавад”¹⁶⁰. Мувофиқи принципи мазкур падару модар, мактаб ва муассисаҳои томактабӣ вазифадор буданд, ки кӯдаконро мувофиқан ба тарбияи ҷамъиятӣ дар рӯҳи саодатмандӣ ба Ватан, муносибати коммунистӣ ба меҳнат ва иштироки фаъолона дар сохтмони ҷамъияти коммунистӣ тарбия намоянд;

5) якканикоҳӣ. Ин принцип бо декрети Ҳукумати советӣ аз 18 декабри соли 1918 “Дар бораи никоҳи гражданин, кӯдакон ва татбиқи қардани дафтари ақдҳои ҳолати гражданин” эълон гардида, дар моддаи 16 Кодекси оид ба никоҳ ва оилаи РССТ мустақкам гардида буд. Тарафҳои ақди никоҳ буда, дар як вақт танҳо дар як никоҳ буда метавонистанд;

6) озодона ва ихтиёрӣ бастанӣ никоҳ. Мувофиқи моддаи 51 Кодекси оид ба никоҳ ва оилаи РССТ никоҳ бо розигии ихтиёрии зану мард асос меёфт ва ин принцип дар баробари қонунгузори оилавӣ, бо қонунгузори ҷиноятӣ ҳам ҷимоя карда мешуд (моддаи 131 Кодекси ҷиноятӣ РССТ);

7) аз ҳалли масъалаҳои никоҳ ва оила ҷудо будани дин, никоҳе, ки ба тариқи динӣ баста шудааст, оқибати ҳуқуқӣ надошт ва ҳуқуқу уҳдадорихоро ба вучуд намеовард, вале ба ин нигоҳ накарда то охири замони шуравӣ дар асоси никоҳи динӣ ва бе қайди давлатӣ оила барпо менамуданд ва ҳатто ин ҳолат имрӯз ҳам мушоҳида мегардад. Танҳо дар 9 моҳи соли 1987 дар ноҳияҳои вилояти Кӯлоб 40 никоҳи динӣ баста шудааст, ки оқибати ҳуқуқӣ надоштанд;

8) дар зери назорати давлат озодона бекор қардани никоҳ. Мувофиқи моддаҳои 37 ва 38 Кодекси оид ба никоҳ ва оилаи РССТ зану мард ҳуқуқи озодона бекор қардани ақди никоҳро доштанд ва касе ӯ мақомоте ба амалигардонидани ин ҳуқуқи онҳо монев шуда наметавонист.

Ба назари муҳақиқони шуравӣ дар мамлакатҳои капиталистӣ ҳуқуқи озодона бекор қардани никоҳ набуд ва В.И.Ленин онро: “Ҷабри аз ҳад зиёд насбат ба ҷинси мазлум, яъне ба зан” номида буд¹⁶¹. Аммо ба назари мо дар кишварҳои капиталистӣ (ШМА, Англия, Фаронса, Япония, Испания, Шветсия ва ғайра) замон аз ҳуқуқи бекор қардани никоҳ маҳрум набуданд, танҳо ин ҳуқуқашон маҳдуд гардонидани шуда, оқибатҳои ногуворро дар пай дошт. Масалан, агар дар Япония никоҳ бо талаби зан бекор мешуд, ҳуқуқҳои меҳнатӣ ва молумулкии зан маҳдуд мегардиданд.

Дар охир ҳаминаро бояд гуфт, ки барои иҷрои вазифаҳои худ ҳуқуқи оилавии Тоҷикистони шуравӣ асосан ба принципҳои худ така намуда буд. Дар низоми ҳуқуқии Тоҷикистони шуравӣ принципҳои зеринро, ки дар моҳиятан муайян намудани мазмуни меъёрҳои ҳуқуқӣ нақши муҳим доранд, мушоҳида намудан мумкин аст:

- 1) баробарҳуқуқии зану мард дар ҳалли ҳамаи масъалаҳои оилавӣ;
- 2) баробарҳуқуқии шахрвандон дар муносибатҳои оилавӣ, сарфи назар аз миллат, наҷод ва муносибаташон ба дин;
- 3) муҳофизат қардан ва ҳавасманд гардонидани модарӣ;
- 4) тарбияи коммунистии фарзандони ноболиғ ва таъмини манфиати онҳо;
- 5) якканикоҳӣ;
- 6) озодона ва ихтиёрӣ бастанӣ никоҳ;
- 7) аз ҳалли масъалаҳои никоҳ ва оила ҷудо будани дин;
- 8) дар зери назорати давлат озодона бекор қардани никоҳ.

¹⁶⁰Ниг.: Маркс. К. Устави умумии итиҳодияҳои байналхалқии коргарон.// Маркс К., Энгелс Ф . - Асарҳои мунтахаб. – Душанбе, 1963, ҷилди 1. – С. 34.

¹⁶¹ Ленин В.И. Асарҳо. – Ҷилди 23. – С. 41.

Адабиёт:

1. Усмонов О. Никоҳ, оила, ахлоқ ва қонун.-Душанбе: Ирфон, 1990. -40с.
2. Кодекси оид ба никоҳ ва оилаи РССТ. -Душанбе: Ирфон, 1969.
3. Маркс. К. Устави умумии иттиҳодияҳои байналхалқии коргарон.// Маркс К., Энгелс Ф. -Асарҳои мунтахаб. – Душанбе, 1963, ҷилди 1.
4. Декрети Ҳукумати Советӣ. – М. – Ҷилди.1, соли 1957. – 72с.
5. Ленин В.И. Асарҳо. – Ҷилди 23.

Аминҷонов А. Х.

Фишурда

Вазифа ва принципҳои ҳуқуқи оилавии шуравӣ

Ҳуқуқи оилавии Тоҷикистони шуравӣ дорои як қатор вазифа ва принципҳои худ буда, барои иҷрои вазифа ва амалишавии принципҳо роҳу воситаҳои гуногунро ҷустуҷӯ ва истифода менамуд. Вазифаҳои асосии ҳуқуқи оилавӣ, пеш аз ҳама ин боз ҳам мустақкам намудани оилаи шуравӣ, ки бо принципҳои ахлоқии коммунистӣ асос ёфтааст, дар асоси иттифоқи ихтиёрии никоҳи зану мард, набудани ҳиссиёти ғаразҳои моддӣ, озодии муҳаббати якдигар, дӯстӣ ва эҳтироми ҳамдигарии ҳамаи аъзоёни оила, барпо намудани муносибатҳои оилавӣ дар рӯҳи садоқатмандӣ ба Ватан, муносибати коммунистӣ ба меҳнат ва иштироки фаъолона дар соҳмони ҷамъияти коммунистӣ, тарбия кардани фарзандон, ҳар ҷониба муҳофизат намудани модару кӯдак ва таъмини ҳаёти хушбахтонаи ҳар як кӯдак, дар муносибатҳои оилавӣ қатъиян барҳам додани урфу одат ва расму оинҳои зарарноки замони гузашта, парваридани ҳисси баланди масъулиятнокӣ дар оила, ба ҳисоб мерафтанд.

Аминҷонов А. Х.

Аннотация

Задачи и принципы советского семейного права

Семейное право Советского Таджикистана имеет ряд задач и принципов, и оно искало и использовало разные пути и средства для выполнения задачи и реализации принципов. Основными задачами семейного права являются, прежде всего, дальнейшее укрепление советской семьи, основанной на коммунистических моральных принципах, установление семейных отношений, основанных на добровольном брачном союзе мужчины и женщины, чувстве взаимной любви, дружба и взаимное уважение ко всем членам семьи, свободные от материальных предубеждений, в духе верности Родине, коммунистического подхода к труду и активного участия в строительстве коммунистического общества, воспитании детей, защите матери и ребенка со всех сторон и считалось обеспечение счастливой жизни каждого ребенка, строгая отмена вредных обычаев и обрядов того времени в семейных отношениях в прошлом, воспитание высокого чувства ответственности перед семьей.

Aminjonov A. K.

The summary

Objectives and principles of Soviet family law

The family law of Soviet Tajikistan has a number of tasks and principles, and it sought and used different ways and means to fulfill the task and implement the principles. The main tasks of family law are, first of all, the further strengthening of the Soviet family based on

communist moral principles, the establishment of family relations based on the voluntary marital union of a man and a woman, a feeling of mutual love, friendship and mutual respect for all members of the family, free from material prejudices, in the spirit of loyalty to the Motherland, a communist approach to work and active participation in construction Communist society, the upbringing of children, the protection of mother and child from all sides, and it was considered to ensure a happy life for every child, to strictly abolish the harmful customs and ceremonies of that time in family relations in the past, to cultivate a high sense of responsibility to the family.

Муқарризи мақола Шосаидзода Ш. Ш. - номзоди илмҳои ҳуқуқшиносӣ.

ВБД: 34.01 + 340 (573.3)

Шерова М. А*.

ТАНЗИМИ ИРОДА ВА ИФОДАИ ОН ҲАНГОМИ БАСТАНИ АҲДҲОИ МАДАНИЙ

Калидвожаҳо: ҳуқуқи маданӣ, розигӣ, мафҳум, аломатҳо, аҳдҳо, шартнома, шахсони сеюм, қонунгузорӣ, молумулк, ирода, товони зарар, мақомоти давлатӣ, тартибот, талабот, шартҳо, ҳад, манфиат, бовичдонӣ, тарафҳо, шахрвандон, қобилият, оқибат, Кодекси маданӣ, муносибатҳои ҳуқуқӣ, уҳдадорӣ, шуур, таҷриба, дониш, риоя, меъёри ҳуқуқ, манфиатҳо.

Ключевые слова: гражданское право, согласие, понятие, элементы, сделки, договор, третьи лица, законодательства, имущества, воля, компенсация вреда, государственные органы, порядок, требование, условия, пределы, интерес, добросовестность, стороны, граждане, способность, последствия, Гражданский кодекс, правоотношения, обязательства, сознание, опыт, знание, соблюдение, нормы права, интересы.

Keywords: civil law, consent, concept, elements, transactions, contract, third parties, legislation, property, will, compensation for damage, government bodies, order, requirement, conditions, limits, interest, good faith, parties, citizens, ability, consequences, Civil Code, legal relations, obligations, consciousness, experience, knowledge, compliance, norms of law, interests.

Тибқи моддаи 167 Кодекси маданияи Ҷумҳурии Тоҷикистон аз 24 декабри соли 2022, № 1918¹⁶² (минбаъд – КМ ҶТ), зери мафҳуми аҳд амали шахсони воқеӣ ва ҳуқуқӣ фаҳмида мешаванд, ки ба муқаррар намудан, тағйир додан ё қатъ кардани ҳуқуқу уҳдадориҳои маданӣ равона гардидааст. Дар ин таърифи аҳд ишора ба иродаи иштирокчиёни он мавҷуд нест. Дар баробари ин таҳлили меъёрҳои КМ ҶТ нишон медиҳад, ки ирода дар аҳд нақши асосиро мебозад. Ҳамин тавр, масалан, мувофиқи қисми 2 моддаи 3 КМ ҶТ шахсони воқеӣ ва ҳуқуқӣ ҳуқуқҳои маданиро бо ирода ва ба манфиати худ ба даст оварда, амалӣ менамоянд. Онҳо дар муқаррар намудани ҳуқуқу

*Унвонҷӯи шӯбаи масоили назариявии давлат ва ҳуқуқи муносири Институти фалсафа, сиёсатшиносӣ ва ҳуқуқи ба номи А. Баҳоваддинови Академияи миллии илмҳои Тоҷикистон.

¹⁶²Ниг.: Кодекси маданияи Ҷумҳурии Тоҷикистон аз 24 декабри соли 2022, № 1918 // Махзани мутамаркази иттилоотӣ-ҳуқуқии ҶТ «Адлия». Шакли 7.0. [Захираи электронӣ]. – Манбаи дастрасӣ: <http://www.adlia.tj> (санаи мурочиат: 10.09 соли 2023).

ухдадориҳои худ дар асоси шартнома ва муайян намудани шартҳои шартнома, ки хилофи қонунгузори нестанд, озоданд ва тибқи қисми 2 моддаи 7 КМ ҚТ, аҳд асоси пайдоиши муносибатҳои ҳуқуқии маданӣ мебошад, асоси аҳд бошад, ирода аст. Ирода ҳамчун унсури зарурии аҳд, инчунин дар дигар моддаҳои КМ ҚТ низ мавҷуд аст.

Муносибатҳои иродавӣ, ки бо меъёрҳои ҳуқуқӣ тасдиқ шудаанд, муносибатҳои ҳуқуқӣ мегарданд. Хусусияти иродавии ихтиёрии муносибатҳои ҳуқуқӣ на танҳо алоқаи ногуастани онҳоро бо ирода ва шуур, қобилияти ҷавоб додан, ба таъсири ҳуқуқӣ нишон медиҳанд, балки ин пеш аз ҳама далели он аст, ки ин муносибатҳо бо иродаи давлат асосёфтаанд, ки дар меъёрҳои ҳуқуқӣ ифода гардидааст¹⁶³. С.С. Алексеев номатлуб будани мутлақо рабт додани муносибатҳои ҳуқуқӣ бо иродаи шахсиро таъкид мекунад, зеро аз ҳама муҳим асосёфтани онҳо ба иродаи давлат мебошад, ки аз ҷумла робитаи муносибатҳои ҳуқуқии мушаххасро бо иродаи шахс пешакӣ муайян мекунад¹⁶⁴.

Бе иродаи давлат, ки дар меъёр ифода ва муқаррар гардидааст, муносибатҳои ҳуқуқӣ ба вуҷуд омада наметавонанд. Афзалияти ин аён аст, аммо муносибатҳои ҳуқуқӣ иродавӣ мебошанд, аз ҷумла бинобар сабаби бо хоҳиши худ ворид шудани иштирокчиён муносибатҳои маданӣ ба онҳо¹⁶⁵. Ирода дар муносибатҳои ҳуқуқӣ иродаи инфиродии иштирокчиёни он мебошад.

Равишҳои асосии баррасии мафҳуми «ирода» инҳо мебошанд:

1). Ирода чун рафъи монеаҳо, ҳамчун саъю кушиш. В.И. Селиванов ду маънои иродаро нишон медиҳад. Яке аз онҳо сафарбар намудани қувва барои бартараф намудани мушкилиҳо мебошад¹⁶⁶. Барои тамоми зухуроти ирода як хусусияти умумӣ хосаст - муборизаи бошууронаи шахсо душвориҳо, ки дар танзими мақсадноки рафтор ва фаъолият ифода меёбад¹⁶⁷.

Инчунин А. Ковалёв иродаро ҳамчун бартараф кардани душвориҳо шарҳ медиҳад. Ҳамзамон ӯ ин хусусиятро ба як амали мураккаби ирода нисбат дода, таъкид мекунад, ки ирода асоси худдорӣ, истодагарӣ ва ҷасорат аст¹⁶⁸. Дар ҳолати охирин, ирода танҳо дар як ҷанбаи муайян баррасӣ мешавад. Ирода набояд ба саъю кӯшиш маҳдуд карда шавад, аммо кӯшиш муҳимтарин ҷузъи ирода аст¹⁶⁹.

2). Ирода ҳамчун қобилият. Дар ин маврид иродаро қобилияти иҷрои амалҳои бошуурона ба мақсаднок муайян мекунад. «Ирода ин қобилияти интихобан ҷавоб додан ба таъсири беруна аст...»¹⁷⁰.

3). Ирода ҳамчун хоҳиш, розигӣ. Дар аксари мавридҳо ин мафҳуми иродаро ҳуқуқшиносӣ низ риоя мекунад, онҳо “хоҳиш”-ро унсури ихтиёрии гунаҳкорӣ ва розигиро бо иродаи субъектҳои аҳдкунанда шарҳ медиҳанд, ки моҳиятан як маъно дорад. Ин мафҳуми ҳеле маъмули ирода аст. П.И. Стучка онро ҳамчун қобилияти махсуси мустақили равонии хоҳиши чизе тавсиф мекунад¹⁷¹. Идеалистҳо Шопенгауэр, Ҳартман ва дигарон иродаро принципи аввалиндараҷа дониста, аксар вақт онро ҳамчун хоҳиш мефаҳмиданд. Онҳо далел меоварданд, ки «принципи умумии ҳар амал хоҳиш ё ирода аст»¹⁷².

¹⁶³ Ниг.: Ойгензихт В.А. Воля и волеизъявление.- Душанбе: Дониш, 1983. – С. 93.

¹⁶⁴ Ниг.: Алексеев С.С. Проблемы теории права. Т. 1. – М., 1972. -С. 255, 256.

¹⁶⁵ Ниг.: Толстой Ю.К. К теории правоотношения.- Л.: Изд-во ЛГУ, 1956.- С. 27.

¹⁶⁶ Ниг.: Селиванов В.И. Психология волевой активности.- Рязань, 1974.- С. 39.

¹⁶⁷ Ҳамон ҷо.

¹⁶⁸ Ниг.: Ковалев А. Воля и ее воспитание.- Симферополь: Крымиздат, 1949.- С. 7, 17.

¹⁶⁹ Ниг.: Селиванов В.И. Сила потребности и волевое усилие.- Тбилиси, 1974.- С. 40, 41.

¹⁷⁰ Ниг.: Щербаков А.И. Волевые процессы и свойства личности.- Л.: Изд-е ЛГПИ, 1963.- С. 6.

¹⁷¹ Ниг.: Стучка П.И. Избранные произведения по марксистско-ленинской теории права.- Рига, 1964. С. 113.

¹⁷² Ниг.: Шеролия А.Е. К проблеме сознания и бессознательного психического.- Тбилиси, 1973.- С. 15.

4) Ирода – ҳадафнок будан¹⁷³. Дар ин ҷо истилоҳи «ирода» «тарафи фаъолияти равонӣ, ки дар мақсаднок будани бошуурунаи ҳаракат, амал, кирдори инсон ифода меёбад» ифода мекунад¹⁷⁴. Аммо дар ин маврид таъриф ба амалҳои ихтиёрӣ дода мешавад, ки ба ҳадафи мушаххас нигаронида шудааст, на ба ирода.

Аксаран дар як мафҳум аломатҳои гуногуни ирода қайд мегарданд, масалан, ирода ҳамчун бошууруна гузоштани мақсад ва бартараф намудани душвориҳо дар роҳи расидан ба ин мақсад фаҳмида мешавад¹⁷⁵.

Тавре В.А. Ойгензихт қайд менамояд, ирода ин маҷмӯи оддии марҳилаҳои равонӣ нест, балки як раванDEST, ки онро ба таври мухтасар ҳамчун «танзими равонии рафтор» муайян кардан мумкин аст¹⁷⁶.

Мафҳумҳои дигари ирода низ ҷой доранд. А.В. Венедиктов иродаро ҳатто чунин тавсиф кардааст: «Ирода ин қудрати аз ҷониби қонун эътирофгардидаи шахс мебошад»¹⁷⁷. Албатта, дар бораи ҳокимият ҳамчун зухуроти ирода сухан рондан мумкин аст. Ба эҳтимоли зиёд, олим мехост, ки дар бораи қудрат ҳамчун қобилияти тасмимгирӣ, амал кардан бо салоҳдиди худ дар ҳудуди муқарраркардаи волияти қонун сухан гӯяд. Аммо ин аллакай масъалаи озодии интиҳоб аст.

Бо дарназардошти тамоми маъноҳои гуногуни он ба ирода таърифи мукамал додан хеле душвор аст.

Дар адабиёти илмӣ баъзе ҳуқуқшиносон дар бораи ирода ҳамчун танзимкунӣ ақида баён кардаанд. Аммо ин андешаҳо муҳаххас нестанд, баъзан муҳолиф ва баъзан бо равиши равоншиносии дарки ирода чун як навъ «қувваи пурасор» асосёфтааст¹⁷⁸. Дар баробари ин баъзе ҳуқуқшиносон иродаро аслан дуруст шарҳ медодан. Дар ин бобат ақидаҳои О.А. Красавчиков дуруст ба назар мерасанд: «... ҳангоми ба рафтори шахсбаҳои ҳуқуқӣ додан, на танҳо ба чизе, ки рафтор ифода шудааст - амал, балки инчунин, ҷигунагии алоқаманди байни амал ва раванди ихтиёрии бошууруна, ки боиси ин амал шудааст, бояд ба инобат гирифта шавад»¹⁷⁹.

Иродаро ба тафаккур муқобил гузоштан мумкин нест. Аммо дар баробари эътироз инчунин монанд донистани тафаккур бо ирода ҷой доранд. Албатта, бе иштироки тафаккур раванди ирода аз шуур ҳолӣ мебуд, яъне аллакай иродвай намебуд. Ба назар дуруст мерасад, ки ирода ва шууро ҳамчун ҷанбаҳои ба ҳам муҳолиф набуда, балки инчунин паҳлӯҳои муайяннашавандаи як раванди равоншиносӣ баррасӣ кунем¹⁸⁰. А.Г. Спиркин аз мавқеи он, ки ирода ба тафаккур муҳолиф нест, аммо бе он ин ирода имконнопазир аст, зеро «барои ифодаи ирода инсон бояд андешарони кунад», ба хулосае меояд, ки ирода «амалисозии берунии тафаккур дар амал мебошад»¹⁸¹.

Ҳамин тавр, ирода раванди ягонаи мураккаби танзими равонии рафтори (амал, кирдор) субъект мебошад.

Бояд қайд намуд, ки ирода дар қонун маънои дигар дорад. Барои ба вуҷуд омадан, тағйир додан, қатъ гардидани муносибатҳои ҳуқуқӣ умуман ва аз ҷумла муносибатҳои ҳуқуқии маданӣ аҳамияти калон дорад. Аммо ирода метавонад ба

¹⁷³ Ниг.: Рубинштейн С. Л. Основы общей психологии.- М., 1972. - С. 458-460.

¹⁷⁴ Ниг.: Додонов Б.И. Потребности, эмоции и интересы. Проблемы формирования социогенных потребностей.- Тбилиси, 1974.- С. 12.

¹⁷⁵ Ниг.: Левитов И.Д. О психических состояниях человека.- М.: Просвещение, 1964.- С. 153.

¹⁷⁶ Ниг.: Ойгензихт В.А. Воля и волеизъявление. Очерки теории, философии и психологии права.- Душанбе : Дониш, 1983.- С.17.

¹⁷⁷ Ниг.: Венедиктов А.В. Государственная социалистическая собственность.- М., 1948.- С. 36.

¹⁷⁸ Ниг.: Матвеев Г.К. Вина в советском гражданском праве.- Киев: Изд. КГУ, 1955. - С. 130.

¹⁷⁹ Ниг.: Красавчиков О.А. Юридические факты в советском гражданском праве. - М.: Госюриздат, 1958.- С. 97.

¹⁸⁰ Ниг.: Матвеев Г.К. Асари ишорашуда.- С. 151.

¹⁸¹ Ниг.: Спиркин А.Г. Сознание и самосознание.- М.: Полит. лит., 1972.- С. 124.

муносибати чамъияти танҳо ба шарте мазмуни муносибатҳои ҳуқуқиро бидиҳад, ки ин гуна муносибатҳои иҷтимоӣ бо меъёрҳои ҳуқуқ танзим карда шавад¹⁸².

Нуқтаи ибтидоии амали ихтиёрии шахсталабот (ё эҳтиёҷот) мебошад, ки ӯ аз сар мегузаронад¹⁸³. Одам ба чизе эҳтиёҷ дорад ва ин ӯро водор мекунад, ки барои қонё кардани ниёз амал кунад. Ин маънои онро дорад, ки шахс аз ҷиҳати раванӣ бо ин ё он сабаб амал мекунад ва амали ӯ ба ин ё он ҳадаф нигаронида шудааст. Тавре А.Н. Леонтьев қайд мекунад эҳтиёҷот маънои «эҳтиёҷ ба чизеро дорад, ки берун аз ҷисми инсон ҷойгир аст»¹⁸⁴. Нақши эҳтиёҷот ҳамчун омили муайянкунандаи рафтор ниҳоят калон аст, аммо ҳуди эҳтиёҷот ҳанӯз сабаби рафтор нест ва бе шахсамал карда наметавонад. Ва агар эҳтиёҷот фаъолиятро шарҳ дода тавонад, бо он кирдорро шарҳ додан ғайриимкон аст. Эҳтиёҷот ин танҳо муҳаррик, сарчашма мебошад.

Хавасмандгардонии фаъолияти шахс бояд аз ҷониби у амалӣ гардад, то ба ангезаҳои иродаи у табдил ёбад. Одам пеш аз андешидани амал дар бораи зарурат фикр карда, роҳи қонё гардондани онро интиҳоб мекунад ва танҳо баъд аз он қарор қабул мекунад. Ҳамин тавр, раванди ташаккули иродаи шахс, ки ба анҷом додани аҳд (ташаккули ирода) нигаронида шудааст, аз се марҳала мегузарад: пайдоиши ниёз ва дарк намудани роҳҳои қонёгардонии он, интиҳоби роҳи қонё кардани ниёз ва баъдан қарор мекунад¹⁸⁵.

Амали иродавиرو ба якчанд амалҳои ҷузъӣ тақсим кардан мумкин аст. Пеш аз ҳама, даркшавии ҳадафи амал ва воситаҳои, ки тавассути он ба ҳадафи пешбинишуда ноил шудан мумкин аст. Даркнамои ва андешаронӣ оид ба қабули қарори муайян, ки бо иродаи шахсанҷом меёбад. Қарори қабулшудаи ирода иҷро карда мешавад. Ғайр аз он, иҷро метавонад аз як ё як қатор амалҳо иборат бошад. Аммо хусусияти иродавии аҳдҳо тавре тасаввур кардан нодуруст аст, ки дар ин маврид танҳо иродаи иштирокчиёни аҳд, ки аз иродаи давлат ҷудо сурат мегирад ва ҳама чиз ҳал мешавад. Бояд тазакурр дод, ки дар аҳд, инчунин дар муносибатҳои ҳуқуқие, ки аз он бармеоянд, иродаи давлат зоҳир мегардад, зеро муносибатҳои ҳуқуқӣ муносибатҳои ҷамъиятӣ мебошад, ки бо меъёрҳои ҳуқуқ танзим гардида, иродаи давлатро ифода мекунад. Муносибати ҳуқуқӣ аз аҳд на танҳо аз рӯи иродаи тарафҳои он, балки аз сабаби он, ки аҳд бо иродаи давлат дорои ҷунин аҳамият эътироф карда мешавад. Аз ин рӯ, ҳама чизро бо иродаи тарафҳои аҳд маҳдуд намудан мумкин нест. Оқибатҳои ҳуқуқиро бо як раванди иродавии дохилӣ (бо қарори дохилии иродаи берунӣ ифоданашуда) алоқаманд кардан мумкин нест. Умуман, ягон амали ҳуқуқӣ ҷой надорад, агар танҳо як раванди равонии дохилӣ мавҷуд бошад. Аз нуқтаи назари ҳуқуқ муҳим аст, муҳим аст, ки ирода ифода карда шавад¹⁸⁶.

Аҳд ифодаи иродаи иштирокчиёни он мебошад. Барои анҷом додани аҳд, шахсбояд пеш аз ҳама хоҳиши анҷом додани онро дошта бошад. Хоҳиши анҷом додани аҳд иродаи дохилӣ номида мешавад. Агар иродаи дохилӣ барои анҷом додани аҳд ҷой надошта бошад, ҳуди аҳд вучуд дошта наметавонад.

Ҳамин тавр, барои эътибор доштани аҳд зарур аст, ки ирода дар шароити муқаррарӣ озодона ташаккул ёбад. Агар ин қоида вайрон карда шавад, шартҳои марбут ба ирода ба миён меоянд, ки тибқи он аҳд метавонад безъибор дониста шавад.

¹⁸² Ниг.: Новицкий И.Б. Сделки. Исковая давность.- М.: Гос. издательство юридической литературы, 1954.- С. 11.

¹⁸³ Ниг.: Маркс К., Энгельс Ф. Соч. Т. 3, С. 245.; Шорохова Е.В. (см.: Марксистский подход к проблеме потребностей. - В кп.: Проблемы формирования социогенных потребностей. (Материалы 1-й Всесоюзной конференции). - Тбилиси, 1974, С. 50.

¹⁸⁴ Ниг.: Леонтьев А.Н. Потребности, мотивы, эмоции.- М.: Изд-во МГУ, 1971, С. 1.

¹⁸⁵ Ниг.: Толстой В.С. Понятие и значение односторонних сделок в гражданском праве.- М., 1966.- С. 3.

¹⁸⁶ Ниг.: Новицкий И. Б. Асари ишорашуда.- С. 42.

Асоси эътирофи рафтори шахс аз лиҳози ҳуқуқӣ аҳамиятнок дар он аст, ки ирода ва шуур лаҳзаҳои фаъолкунандаи рушди ҳодисаҳои мебошанд, ки шахсдар онҳо иштирок мекунад. Иҷрои ин ё он амал ба шуур ва иродаи одам вобаста аст ва агар он ба охир расида бошад, ба он баҳои дахлдор додан мумкин аст.

Аҳд ба монанди ҳама гуна амали ҳуқуқӣ, қарори муайяни иродаи иштирокчиёни он мебошад. Аммо давлат ва ҳуқуқ бо равандҳои дохилии равонӣ, ки ифодаи беруниро нагирифтаанд кор бурда наметавонанд. Танҳо дар он ҳолатҳое, ки ирода ифодаи беруна мегирад, он метавонад аҳамияти ҳуқуқӣ дошта бошад; Бо оқибатҳои ҳуқуқӣ танҳо иродаи баёнкардаи тарафҳои аҳд (ба шартӣ риояи иродаи давлат, ки дар қоидаҳои ҳуқуқ ифода ёфтааст) вобаста аст.

Муносибатҳои молумулкӣ на танҳо мавҷудияти муносибатҳои иродавӣ, на танҳо танзими амал, балки асосан мувофиқати иродаи иштирокчиёни ин муносибатҳоро дар назар доранд¹⁸⁷. Дуруст аст, ки ирода дар ин ҳолат аксар вақт ҳамчун хоҳиш маънидод карда мешавад. Ҳамин тавр, ҳатто дар ҳуқуқи маданӣ Рим гуфта мешуд, ки аҳди матлуб эътибор дорад. Танҳо иродаи ифодагардида баёнгари аҳди ҳуқуқӣ мебошад. Иродаи мувофиқашударо қайд намуда олимони тамоми раванди танзими дар назар доранд, зеро тавре маълум аст танҳо хоҳиш аз мувофиқашавӣ гувоҳи намениҳад, барои ин қабул кардани қарор, онро ба таври зоҳирӣ изҳор намудан, амали субъектро барои дар шакли мувофиқ мустаҳкам намудани ин ифодашавӣ зарур аст¹⁸⁸.

Аҳд ифодаи озои иродаи иштирокчиёни он - субъектҳои аз ҷиҳати ҳуқуқӣ баробар мебошад. Аммо, албатта, иродаи иштирокчиён бояд бо иродаи давлат тасдиқ карда шавад - муносибатҳои ҳуқуқӣ на танҳо аз рӯи иродаи иштирокчиёни аҳд ба вучуд меояд. Дар созишномаи тарафҳо раванди ихтиёрии дохилӣ ва ифодаи берунии он пешбинӣ шудааст, ки мумкин аст аҳамияти ҳуқуқӣ дода шавад. Барои қонун танҳо раванди равонӣ аҳамият надорад, ифодаи ирода зарур аст¹⁸⁹. Бинобар ин, дар аҳд байни ирода ва ифодаи берунии он, ки ифодаи ирода номида мешавад, тафовут қардан лозим аст.

Дар ҳар маврид ирода ба таври яктарафа баён мешавад, вале зарур аст, ки он ба тарафи дигар бевосита ё бавосита муроҷиат карда шавад. Ҳамин аст, ки онд ба шаклҳои ифодаи ирода бахсҳо ба вучуд меоянд. Бояд қайд намуд, ки ягон шакли ҳатмӣ вучуд надорад. Иродаро дар офертаи оммавӣ низ ифода гардида метавонад. Ҳамзамон масъалаи таъсири ҳуқуқии пешниҳод ва қабули он бахснок ба назар мерасад. Ҳамин тавр, тавре дар адабиёт қайд мегардад чунин изҳорот ба лаҳзаи қабули қарор мувофиқат мекунад, зеро дар ин лаҳза мувофиқати иродаҳо ба вучуд меояд. Ифодаи иродаи қабул, инчунин пешниҳод, дарки ин ифодаи иродаи контрагентро тақозо мекунад. Аҳд ин амали ихтиёрии бошуурона, ифодаи ирода мебошад, аммо он на танҳо рафтори бо равандҳои иродавӣ муаянгардида, балки амале мебошад, ки барои ноил шудан ба натиҷаҳои муайян анҷом дода мешавад¹⁹⁰. Тавре дар адабиёт қайд мегардад дар аҳдҳо ҳамчун амалҳои иродавии иштирокчиён, ифодаи иродаи умумии онҳо зоҳир мешаванд¹⁹¹.

Иродаро лаҳзаи субъективӣ ва ифодаи иродаро лаҳзаи объективӣ меноманд. Тафовут байни ин нуқтаҳо дар мавридҳои зиддият байни мазмуни ҳақиқии ирода ва ифодаи зоҳирии он - ифодаи ирода аҳамияти махсуспайдо мекунад¹⁹². Ба ақидаи Ю.С. Гамбаров ирода ҳамчун падидаи равонии ҳаёти ботинии инсон барои ҳуқуқ аҳамияте надорад. Он ҳамчун амале баромад мекунад, ки берунӣ зоҳир мегардад ва дар шакли

¹⁸⁷ Ниг.: Ойгензихт В.А. Избранные труды. – С. 118.

¹⁸⁸ Ниг.: Ойгензихт В.А. Избранные труды. – С. 118.

¹⁸⁹ Ниг.: Ойгензихт В.А. Избранные труды. – С. 121.

¹⁹⁰ Ниг.: Рабинович Н.В. Асари ишорашуда. – С. 5.

¹⁹¹ Ниг.: Маркс К., Энгельс Ф. Соч., т. 25, ч. 1, – С. 373.

¹⁹² Ниг.: Гамбаров Ю.С. Гражданское право.- М.: Зерцало, 2003.- С. 712-713.

ифодаи ирода эътироф мешавад. Аз ин рӯ, ирода ва ифодаи ирода ба маънои ҳуқуқӣ аз ҳам ҷудонашавандаанд. Дар он ҷое, ки ирода аст, ифодаи ирода низ ҷой дорад, дар он ҷое, ки ирода нест, ифодаи ирода низ нест.

Ифодаи ирода дар аҳдҳо бо истифода аз усулҳои гуногун сурат мегирад. Тамоми усулҳоро метавон ба се намуди асосӣ тақсим кард:

1) ифодаи бевоситаи ирода, ки дар ифодаи бевоситаи иродаи дохилӣ тавассути ирсоли шифоҳӣ ё хаттӣ мазмун он, маҳз дар шакле, ки ирода ташаккул ёфтааст. Масалан, агар шахсоне, ки шартномаи хариду фурӯш бастаанд, дар он мавзӯи шартнома, нарх, мӯҳлати пардохт ва қабули ашё ва ғайраро муайян кунанд, бо ҳамин онҳо ба ифодаи бевоситаи ирода муроҷиат намудаанди¹⁹³;

2) ифодаи ғайримустақим ифодаи ирода, ки иродаи дохилиро на мустақим, балки тавассути анҷом додани амалҳо ифода мекунад, ки дар асоси баҳодиҳии онҳо бешубҳа дар бораи нияти бастани аҳд ва муайян кардани намуди ирода ба хулоса омадан мумкин аст. Масалан, дар пештахтаи мағоза гузоштани маҳсулот бо нишон додани нархи он бешубҳа гувоҳи он аст, ки ин маҳсулот барои фуруш пешниҳод гардидааст;

3) баёни ирода бо сукут, ки қувваи ҳуқуқӣ пайдо мекунад, танҳо дар ҳолатҳои, ки сукут бо муқаррароти бевоситаи қонун муқаррар гардида бошад, аҳамияти ҳуқуқӣ дорад. Тавре дар адабиёти тадқиқотӣ дуруст таъкид шудааст, «ғайр аз ҳолатҳои муқаррарнамудаи қонун, сукутро метавон розигӣ ба бастани аҳд ё изҳори иродаи ба анҷом расонидани он ҳисоб кард, ба шарте ки чунин имкон дар созишномаи тарафҳо бевосита пешбинӣ шуда бошад»¹⁹⁴.

Тавассути ифодаи бевоситаи ирода, ҳама гуна аҳдҳоро метавон анҷом дод. Бавосита танҳо барои бастани чунин аҳдҳо татбиқ мешавад, ки қонун барои онҳо шакли дақиқ (хаттӣ ё нотариалӣ) пешбинӣ накардааст. Маълум аст, ки агар аҳд ба таври хаттӣ ё махсусан бо ҳуҷҷати тасдиқшудаи нотариалӣ ба расмӣ дароварда шуда бошад, дар он иродаи тарафҳои аҳд бевосита ифодаи худро меёбад. Дар сурати ба аҳд пешбинӣ нашудани чунин талаботи расмӣ, ифодаи иродаи дохили на танҳо бевосита, балки бавосита (хатман) низ имконпазир аст¹⁹⁵.

Ифодаи ирода бояд ба иродаи дохилии субъект мувофиқ бошад ва онро дуруст ифода намояд. Агар чунин мутобиқат набошад, агар ифодаи васият мазмун иродаи дохилиро дар шакли таҳрифшуда ифода кунад, ин метавонад ба бастани аҳд монеъ шавад ё боиси бахшо баъни тарафҳо и аҳд гардида, аксар вақт бо эътирофи безътибор донистани он анҷом меёбад. Аҳд ҳамчун санади ҳуқуқии ихтиёрӣ на танҳо ба хоҳиши бастани аҳд ва расонидани ин хоҳиш ба шахсони дигар, балки ба ягонагии иродаи дохилӣ ва ифодаи ирода, ба пурра риоя кардани онҳо асосмеёбад. Шахсе, ки барои бастани аҳд розигӣ додааст, бояд ба таври зоҳирӣ нияти худро оид ба иҷрои маҳз аҳде, ки дар назар дошт, баён намояд. Дар баробари ин шабеҳ эътироф намудани вариантҳои рафтор бо иродаи озод нодуруст ба назар мерасад. Ин бо он асоснок карда мешавад, ки имконияти интиҳоб на ҳамеша бо он алоқаманд аст, ки чунин интиҳоб ба зарурати даркшуда асосмеёбад. Илова бар ин, интиҳоби вариантҳои рушди муносибат муҳолиф аст, истисно намекунад. Танҳо интиҳоби вариантҳои рафторро, ки на танҳо дар асоси зарурати эътирофшуда, балки ба он мувофиқ аст, метавон зуҳури озодии ирода эътироф намуд¹⁹⁶.

Баъзан шахрвандон ба муносибатҳои шартномавӣ бевосита дохил намешаванд ва ба воситаи намоёндогон иродаи худро баён мекунанд. Масъалаи ирода дар

¹⁹³ Ниг.: Красавчиков О.А. Теория юридических фактов в гражданском праве: автореф. дис. ... канд. юрид. наук.- Свердловск, 1950.- С. 145.

¹⁹⁴ Ниг.: Бычков А. Молчание - вовсе не знак согласия // ЭЖ-Юрист. -2015.- № 25.- С. 13.

¹⁹⁵ Ниг.: Красавчиков О. А. Асари ишорашуда.- С. 26.

¹⁹⁶ Ниг.: Керимов Д.И. Философские проблемы права.- М., 1979.- С. 466, 467.

намояндагӣ баҳсбарангез аст. Аксари муаллифон дуруст эътироф мекунанд, ки ҳангоми бастанӣ аҳд намоянда иродаи худро баён мекунад ва маҳз иродаи ӯ нақши муҳим мебозад. Дар баробари ин қайд карда мешавад, ки ҳангоми намояндагӣ (албатта, шахси қобили амал) аҳамияти иродаи шахси вакилқунанда муҳим аст; иродаи шахси вакилқунанда дар тасдиқи минбаъда, балки дар интиҳоби намоянда, дар муқаррар намудани доираи муайяни ваколатҳои вай ифода меёбад. Иродаи намоянда ба амалӣ гардондани иродаи вакилқунанда нигаронида шудааст¹⁹⁷. Аз ваколат даст кашидани намоянда дар баъзе мавридҳо ба шахси вакилқунанда ҳуқуқ ба товони зарар медиҳад. Дар ин маврид аҳамияти асосӣ розигии вакилқунанда дорад.

Ҳамин тавр, танҳо интиҳобе озод дониста мешавад, ки он даркшуда бошад. Ин мавқеъ озодии иродаро бо озодии интиҳоб, ки дар он озодии ҳаёли метавонад мавҷуд бошад, баробар намекунад¹⁹⁸. Озодии иродаро танҳо ба интиҳоб маҳдуд кардан мумкин нест, ҳамзамон қайд намудан мумкин нест, ки озодии ирода ҳатман шартӣ интиҳоб аст ва ҳуди интиҳоб ҳамеша чунин озодиро пешбинӣ менамояд¹⁹⁹. Озодии интиҳоб бо интиҳоби рафтори зарурӣ тавсиф мешавад, ки ба манфиатҳои субъект бештар мувофиқат мекунад. Озодии амал аллакай иҷроӣ қарор, амалӣ намудани «қарори иродавӣ» мебошад. Озодии амал метавонад вақте ҷой дошта бошад, ки монеа ё маҷбурӣ барои иҷроӣ қарор вучуд надорад.

Ҳамин тавр, дар мавриди ирода бояд қайд намуд, ки ирода хоҳиши қатъӣ ва асосноки шахсбарои расидан ба ҳадаф мебошад. Ирода – раванди танзими равонии рафтори субъектҳо мебошад²⁰⁰. Миқдори зиёди меъёрҳои КМ ҚТ талаботро оид ба аломати ихтиёрии амалҳое, ки қонуни маданӣ ҳамчун аҳд эътироф кардааст, дар бар мегирад. Ҳамин тавр, мутобиқи моддаи 496 КМ ҚТ агар тафсири аслии шартнома барои муайян кардани мазмуни шартнома имконият надиханд, бояд иродаи ҳақиқии умумии тарафҳо бо назардошти мақсади шартнома дақиқ карда шавад. Муқарраротҳои КМ ҚТ (беэтибор донишҷӯи аҳдҳо) чунин амалҳое, ки бо нуқси ирода, ки дар натиҷаи гумроҳӣ таҳти таъсири фиреб содир шудаанд, беэтибор эътироф мекунанд (моддаи 195 КМ ҚТ, бо фиреб, зӯрварӣ, таҳдид (моддаи 196 КМ ҚТ) ва ғайра.

Дар баробари ин вазифаи асосии бандубасти иродавии амал муайян намудани мақсади воқеии иқтисодии он мебошад. Зеро, ба вучуд овардани ҳуқуқи уҳдадорӣ мақсад набуда, балки воситаи қонеъ гардондани эҳтиёҷоти тарафҳои аҳд мебошад²⁰¹. Амалҳое, ки дар шакли ҳуқуқӣ содир карда мешаванд, ки барои ноил шудан ба ҳадафи иқтисодии пешбинишуда пешбинӣ нашудаанд, тибқи КМ ҚТ. Ҳангоми муайян кардани оқибатҳои ҳуқуқии чунин амалҳо иродаи субъектҳо ба инобат гирифта намешавад, зеро ҳуқуқ ва уҳдадорӣ онҳо дар қонун ҳатмӣ муқаррар карда шудааст. Амалҳое, ки дар чунин шакли ҳуқуқӣ содир карда мешаванд, ки барои ноил шудан ба ҳадафи иқтисодии пешбинишуда пешбинӣ нашудаанд, тибқи КМ ҚТ «аҳдҳои қалбакӣ» номида мешаванд. Ҳангоми муайян кардани оқибатҳои ҳуқуқии чунин амалҳо иродаи субъектҳо ба инобат гирифта намешавад, зеро ҳуқуқ ва уҳдадорӣ онҳо дар қонун ба таври императивӣ муқаррар карда шудааст.

¹⁹⁷ Ниг.: Халфина Р.О. Значение и сущность договора в советском социалистическом праве. - М., 1954, С. 68—69.; Невзгодина Г.Л. Представительство по советскому гражданскому праву. - Томск, изд. университета, 1980, С. 66.

¹⁹⁸ Ниг.: Голубенко В.П. Необходимость и свобода. - М.: Изд-во АН СССР, 1974. - С. 31.

¹⁹⁹ Ниг.: Гриценко В.М. Проблема обоснованного выбора в свете социального предвидения. - Вестник МГУ. Сер. VIII. Философия. - 1972. - № 1. - С. 3.

²⁰⁰ Ниг.: Ойгензихт В.А. Воля и волеизъявление. Очерки теории, философии и психологии права. - Душанбе: Дониш, 1983. - С. 24.

²⁰¹ Ниг.: Чеговадзе Л.А. Избранные вопросы по курсу «Гражданское право России». - Нижний Новгород, 2002. - С. 96.

Дар шароити муомилоти маданияи рушд ёфта шумораи амалҳое барои ҳуқуқ аҳамиятдошта чунон зиёд мебошанд, ки муқаррар намудани самти иродавии ва мақсадҳои ҳар як амал мувофиқи мақсад намебошад²⁰². Чунки устуворӣ ва динамикаи мубодилаи арзишҳои моддӣ дар ҷомеа мустақиман аз талаботи қонуни маданӣ барои амалҳое, ки барои он муҳиманд, вобаста аст. Зеро, агар фарорасии оқибатҳои ҳуқуқӣ куллан тамоми амалҳои ҳуқуқӣ ба мувофиқати самти иродавии онҳо ба аломатҳои зоҳирӣ вобаста мешуд, он гоҳ аҳди маданӣ ниҳоят ноустувор мешуд.

Адабиёт:

1. Алексеев С.С. Проблемы теории права. Т. 1. – М., 1972.
2. Бычков А. Молчание - вовсе не знак согласия // ЭЖ-Юрист.- 2015.- № 25.- С. 3 -15.
3. Венедиктов А.В. Государственная социалистическая собственность.- М., 1948.
4. Гамбаров Ю.С. Гражданское право.- М.: Зерцало, 2003.
5. Голубенко В.П. Необходимость и свобода.- М.: Изд-во АН СССР, 1974.
6. Гриценко В.М. Проблема обоснованного выбора в свете социального предвидения.- Вестник МГУ. Сер. VIII. Философия.- 1972.- № 1.- С. 3 – 12.
7. Додонов Б.И. Потребности, эмоции и интересы. Проблемы формирования социогенных потребностей.- Тбилиси, 1974.
8. Касаткин С.Н. Согласие в гражданском праве Российской Федерации: дисс. ... канд. юрид. наук.- Н. Новгород, 2014.
9. Ковалев А. Воля и ее воспитание. - Симферополь: Крымиздат, 1949.
10. Красавчиков О. А. Теория юридических фактов в гражданском праве: автореф. дис. ... канд. юрид. наук.- Свердловск, 1950.
11. Красавчиков О.А. Юридические факты в советском гражданском праве.- М.: Госюриздат, 1958.
12. Левитов И.Д. О психических состояниях человека.- М.: Просвещение, 1964.
13. Матвеев Г.К. Вина в советском гражданском праве.- Киев: Изд. КГУ, 1955.
14. Невзгодина Г.Л. Представительство по советскому гражданскому праву. Томск, изд. университета, 1980.
15. Новицкий И.Б. Сделки. Исковая давность.- М.: Гос. издательство юридической литературы, 1954.
16. Ойгензихт В.А. Воля и волеизъявление. Очерки теории, философии и психологии права.- Душанбе: Дониш, 1983.
17. Селиванов В.И. Психология волевой активности.- Рязань, 1974.
18. Селиванов В.И. Сила потребности и волевое усилие.- Тбилиси, 1974.
19. Спиркин А.Г. Сознание и самосознание.- М.: Полит. лит., 1972.
20. Стучка П.И. Избранные произведения по марксистско-ленинской теории права.- Рига, 1964.
21. Толстой В.С. Понятие и значение односторонних сделок в гражданском праве.- М., 1966.
22. Толстой Ю.К. К теории правоотношения.- Л.: Изд-во ЛГУ, 1956.
23. Халфина Р.О. Значение и сущность договора в советском социалистическом праве.- М., 1954.

²⁰²Ниг.: Касаткин С.Н. Согласие в гражданском праве Российской Федерации: дисс. ... канд. юрид. наук.- Н. Новгород, 2014.

24.Чеговадзе Л.А. Избранные вопросы по курсу «Гражданское право России»: Курс лекций.- Нижний Новгород, 2002.

25.Шерозия А.Е. К проблеме сознания и бессознательного психического.- Тбилиси, 1973.

26.Шорохова Е.В. Проблемы формирования социогенных потребностей. (Материалы 1-й Всесоюзной конференции). - Тбилиси, 1974.

27.Щербаков А.И. Волевые процессы и свойства личности. - Л.: Изд-е ЛГПИ, 1963.

28.Кодекси маданияи Ҷумҳурии Тоҷикистон аз 24 декабри соли 2022, № 1918 // Махзани мутамаркази иттилоотӣ-ҳуқуқии ҚТ «Адлия». Шакли 7.0. [Захираи электронӣ]. – Манбаи дастрасӣ: <http://www.adlia.tj> (санаи муроҷиат: 10.09 соли 2023).

Шерова М. А.

Фишурда

Танзими ирода ва ифодаи он ҳангоми бастанӣ аҳдҳои маданӣ

Дар мақола сухан дар бораи ирода ҳамчун яке аз унсурҳои розигӣ дар ҳуқуқи маданӣ меравад. Қайд мегардад, ки таҳлили меъёрҳои КМ ҚТ нишон медиҳад, ки ирода дар аҳд нақши асосиро мебозад. Ҳамин тавр, шахсони воқеӣ ва ҳуқуқӣ ҳуқуқҳои маданияро бо ирода ва ба манфиати худ ба даст оварда, амалӣ менамоянд. Онҳо дар муқаррар намудани ҳуқуқу ҳададорӣҳои худ дар асоси шартнома ва муайян намудани шартҳои шартнома, ки хилофи қонунгузорӣ нестанд, озодаанд ва аҳд асоси пайдоиши муносибатҳои ҳуқуқии маданӣ мебошад, асоси аҳд бошад, ирода аст. Муносибатҳои иродавӣ, ки бо меъёрҳои ҳуқуқӣ тасдиқ шудаанд, муносибатҳои ҳуқуқӣ мегарданд. Хусусияти иродавии ихтиёрии муносибатҳои ҳуқуқӣ на танҳо алоқаи ногустастани онҳоро бо ирода ва шуур, қобилияти ҷавоб додан ба таъсири ҳуқуқӣ нишон медиҳанд, балки ин пеш аз ҳама далели он аст, ки ин муносибатҳо бо иродаи давлат асосёфтаанд, ки дар меъёрҳои ҳуқуқӣ ифода гардидааст.

Шерова М. А.

Аннотация

Регулирования воли и ее выражения при заключении гражданской сделки

В статье говорится о волеизъявлении как одном из элементов согласия в гражданском праве. Отмечается, что анализ норм ГК РТ показывает, что главную роль в сделке играет воля. Таким образом, физические и юридические лица приобретают и осуществляют гражданские права добровольно и в своих интересах. Они свободны устанавливать на основании договора свои права и обязанности и определять условия договора, не противоречащие законодательству, причем сделка является основой возникновения гражданских правоотношений, а основой сделки является воля. Волевые отношения, подтвержденные правовыми нормами, становятся правоотношениями. Волевой характер правоотношений не только показывает их неразрывную связь с волей и сознанием, способностью реагировать на правовое воздействие, но и свидетельствует прежде всего о том, что в основе этих отношений лежит воля государства, выражаемая в правовых нормах.

Sherova M. A.

The summary

The regulating the will and its expression at the conclusion of a civil transaction

The article talks about expression of will as one of the elements of consent in civil law. It is noted that an analysis of the norms of the Civil Code of the Republic of Tajikistan shows that the will plays the main role in the transaction. Thus, individuals and legal entities acquire and exercise civil rights voluntarily and in their own interests. They are free to establish their rights and obligations on the basis of the contract and determine the terms of the contract that do not contradict the law, and the transaction is the basis for the emergence of civil legal relations, and the basis of the transaction is the will. Volitional relations, confirmed by legal norms, become legal relations. The volitional nature of legal relations not only shows their inextricable connection with will and consciousness, the ability to respond to legal influence, but also indicates, first of all, that the basis of these relations is the will of the state, expressed in legal norms.

Муқарризи мақола Саидов Ҳ. М. – номзоди илмҳои ҳуқуқшиносӣ, дотсент.

ВБД: 347. 4 (575. 3)

Султонова Д.Ш*.

ГАРАВ ДАР ШАРТНОМАИ ИШТИРОК ДАР СОХТМОНИ ҲИССАГИИ БИНОИ ИСТИҚОМАТӢ

Калидвожаҳо: уҳдадорӣ, тарзҳои таъмини иҷрои уҳдадорӣ, гарав, шартнома, шартномаи иштирок дар сохтмони ҳиссагии манзил, иҷрои шартнома, бинои истиқоматӣ, молу мулки ғайриманқул, тарафҳои шартнома, иҷрои дахлдори уҳдадорӣ.

Ключевые слова: обязательство, способы обеспечения исполнения обязательства, залог, договор, соглашение об участии в долевом строительстве жилого здания, исполнение договора, жилье, недвижимое имущество, стороны договора, надлежащее исполнение обязательства.

Keywords: obligation, methods of ensuring the fulfillment of an obligation, pledge, contract, agreement on participation in shared housing construction, execution of a contract, housing, real estate, parties to the contract, proper fulfillment of an obligation.

Кодекси маданияи Ҷумҳурии Тоҷикистон²⁰³ муқаррар менамояд, ки мутобиқи шартномаи сохтмони ҳиссагии бинои истиқоматӣ як тараф (ҳиссагузор) уҳдадор мешавад, ки бо риояи шарт ва муҳлати шартнома нархи муайяншударо ба тарафи дигар (ширкати сохтмонӣ) пардохт намояд, тарафи дигар (ширкати сохтмонӣ) уҳдадор мегардад, ки объекти сохтмони ҳиссагии бинои истиқоматиро сохта, ба тарафи дигар (ҳиссагузор) пешниҳод намояд.

Ҳар як усули таъмини иҷрои уҳдадорӣ бояд вобаста аз вазъияти мушаххасе татбиқ карда шавад, ки дар он дараҷаи ҳадди ақали таъсири усули интихобшуда ба қарздор ба миён меояд. Ноустуворона ва замонат, ҳамчун усулҳои маъмули таъмини иҷрои уҳдадорӣ, дар айни замон чораҳои уҳдадорӣ маданӣ мебошанд ва аз ин рӯ, онҳо қарздорро ба иҷрои уҳдадориҳо таҳти таҳдиди татбиқи уҳдадориҳо, ки хусусияти воқеӣ доранд, зеро ситонидани ноустуворона ба маблағи муқарраршуда аз кредитор саъйи зиёдро талаб намекунад. Кафолати бонкӣ, замонат, гарав ба кредитор барои қонеъ гардонидани талаботи ӯ дар сурати аз ҷониби қарздор вайрон кардани

* Ассистенти кафедраи ҳуқуқи маданияи факултети ҳуқуқшиносии Донишгоҳи миллии Тоҷикистон. Рақами тел: 901808545. E-mail: dilrabo_8545@mail.ru

²⁰³Ниг.: Кодекси маданияи ҚТ аз 24 декабри соли 2022, №1918 // Махзани мутамаркази иттилоотӣ-ҳуқуқии ҚТ «Адлия». Шакли 7.0. [Захираи электронӣ]. Манбаи дастрасӣ: URL: <http://www.adlia.tj> (санаи мурочиат: 15.10.2023).

ухдадориҳои ба зимма гирифташуда, кафолатҳои иловагӣ медиҳад. Аҳамияти гарав ҳамчун як роҳи иҷрои ухдадорӣ кафолати қонеъ гардонидани талаботи кредитор мебошад ва агар қарздор муфлис гардад, қарз аз ҳисоби молу мулки ба гарав гузошташуда пардохта мешавад. Барои ин, дар молу мулки қарздор объекти махсус, молу мулки мушаххаси ғайриманқул, пешакӣ чудо карда мешавад, ки махсус барои қонеъ гардонидани талаботи кредитор дар ҳолати иҷро накардани ухдадорӣ пешбинӣ шудааст. Ҳамин тариқ, кредитор, на нисбат ба сухани қарздор, балки ба ашё боварӣ дорад²⁰⁴.

Кредитор мутобиқи ухдадории бо гарав таъмингардида (дорандаи гарав) дар ҳолати иҷро нашудани ин ухдадорӣ аз ҷониби қарздор барои аз арзиши молу мулки ба гарав гузошташудаи шахсе, ки ин молу мулк ба ӯ марбут аст (гаравдеҳ) ҷиҳати қонеъ намудани талаботаш нисбат ба дигар кредиторон ҳуқуқи афзалиятнок дорад, ба ғайр аз ҳолатҳои дар қонун муқаррар кардашуда.

Интиҳоби гарав ҳамчун воситаи таъмини манфиатҳои иштирокчиёни сохтмони ҳиссагӣ барои ҳимояи манфиатҳои на танҳо ҳиссагузор, балки ширкати сохтмонӣ низ пешбинӣ шудааст. Ширкати мазкур, ки манбаъҳои молиявии худро дорад, барои бунёди бинои истиқоматӣ шартномаи иштирок дар сохтмони ҳиссагиро бастан шарт нест. Фурӯши манзилҳо дар бинои истиқомати навсохт тавассути шартномаи хариду фурӯш назар ба шартномаи иштироки ҳиссагӣ дар сохтмон хеле осон ва дар бисёр масъалаҳо боз ҳам фоиданоктар аст (масалан, ташаккули озоди нархи манзилҳои бегона, набудани ноустуворонаи саҳт барои вайрон кардани мӯҳлати сохтмон ва ғайра). Ухдадорӣ дар назди ҳиссагузор аз ҳисоби маблағҳои ҷалбшуда бо назардошти зарурати пардохти ғоизҳо барои истифодаи ин маблағҳо хеле вазнин аст, зеро ин хароҷоти иловагӣ барои иморатсоз арзиши молу мулки сохтшавандаро боз ҳам баландтар мекунад.

Бо мақсади ҳимояи манфиатҳои молумулкии ҳиссагузор иҷрои ухдадориҳои иморатсоз бояд тибқи ҳама шартномаҳои барои сохтан (бунёд)-и манзили истиқоматӣ дар асоси як иҷозатномаи сохтмон басташуда аз роҳҳои зерин таъмин карда шавад:

- ба гарав гузоштани молу мулк;
- замонат.

Баъзе олимони боварӣ доранд, ки гарав ва замонат дар робита бо муносибатҳои сохтмони ҳиссагӣ бесамар мебошанд. Масалан, Э.Н. Горбунова қайд мекунад, ки ин усулҳои муҳофизат интиқоли молу мулки ғайриманқулро таъмин карда наметавонанд, зеро на ширкати суғурта ва на бонк бино ё дигар объекти манзилро барои иморатсоз ба итмом намерасонанд, аммо дар асл танҳо пули ҷуброншудаи сохтмонро ҷуброн мекунад²⁰⁵.

Гарав, ҳамчун тарзи таъмини иҷрои ухдадориҳо, барои иморатсоз аз рӯи қонун ба миён меояд. Дар илми ҳуқуқи маданӣ гарав, ки на бар асоси шартномаи тарафҳо, балки бар асоси меъёрҳои диспозитивии қонун ба миён меояд, гарави қонунӣ номида мешавад.

Гарав нисбат ба дигар усулҳои таъмини иҷроиши ухдадориҳо бартарӣ дорад, аксар вақт қитъаҳои замин ва дигар молу мулки ғайриманқул ҳамчун гарав қабул карда мешаванд.

Бо мақсади таъмини иҷрои ухдадориҳои иморатсоз, аз лаҳзаи бақайдгирии давлатии шартнома, ҳиссагузoron (гаравгирон) барои сохтан (бунёд)-и бинои истиқоматӣ ва ё дигар объекти молу мулки ғайриманқул, ки ба он объектҳои сохтмони ҳиссагӣ, қитъаи замин, ки ба иморатсозро дар бар мегирад. Ҳамин тариқ, ҳар як иштирокчиӣ шартномаи иштирок дар сохтмони ҳиссагӣ ҳангоми бақайдгирии

²⁰⁴Ниг.: Аюшева С.Д. Правовое значение системы государственной регистрации прав на недвижимое имущество и сделок с ним для защиты интересов участников ипотечного жилищного кредитования. // Законодательство.- 2004. – № 11. – С.32.

²⁰⁵Ниг.: Горбунова Е.Н. Правовое регулирование прав участников долевого строительства: дис. ...канд. юрид. наук. – М., 2014. – С. 9

шартномаи иштирок дар сохтмони ҳиссагӣ ба гарав гузоштани ҳукуқи иморатсоз ба қитъаи замин ва объекти молу мулкӣ ғайриманқулие, ки дар он сохта шудааст, мегардад ва иморатсоз гаравдеҳ мегардад. Дар байни гаравгир ва ҳиссагузор муносибатҳои алоҳидаи мустақили ипотека мавҷуд нестанд ва ҳамаи ҳиссагузoron ин як шахсе мебошанд, ки бо гаравдеҳ муносибати ипотека дорад²⁰⁶.

Гарав инҳоро пешбинӣ мекунад:

1) баргардонидани маблағҳое, ки ҳиссагузор гузоштааст;

2) пардохт ба иштирокчии сохтмони ҳиссагии маблағҳои пулӣ, ки ба ӯ чуброни зиён ва ё ҳамчун ноустуворона (пеня, ҷарима) бинобар иҷро накардан, ба таъхир афтонидан ё дигар иҷрои номатлуби уҳдадорӣ интиқоли маблағ объекти сохтмони ҳиссагӣ ва дигар ашёе, ки тибқи шартнома ва ё қонун ба ӯ тааллуқ доранд.

Бо ақидаи олимоне, ки чунин мешуморанд, ки иҷрокунандаи уҳдадорӣҳои асосии худ дар назди ҳиссагузор бо гарави қонунӣ таъмин карда намешавад, розӣ шудан душвор аст²⁰⁷. Гарав тибқи қонун ба миён омадааст, аммо амали иморатсозии бевичдонро дар бораи ихтиёрдорӣ номуносиби маблағҳои ҳиссагузoron манъ намекунад²⁰⁸. Ин нуқтаи назари олимони комилан одилона аст, ҳадафи бастанӣ шартнома бо ҳиссагузор хариди манзил аст, на баргардонидани пул.

Масъалаи омӯзиши гарав дар робита бо муносибатҳои сохтмони ҳиссагии манзил сазовори таваҷҷӯҳ аст. Предмети гарав қитъаи замин мебошад, ки ба иморатсоз бо ҳукуқи истифодабарӣ тааллуқ дорад, инчунин объектҳои молу мулкӣ ғайриманқули дар ин қитъа сохташаванда мебошад.

Дар байни олимони оид ба объекти гарав масъалаҳои зиёд ба миён омадааст. Агар предмети гарав қитъаи замин бошад, пас татбиқкунандагони ҳуқуқ ягон масъала надоранд. Тибқи моддаи 232 КМ ҚТ, молик ҳукуқи соҳибӣ, истифода ва ихтиёрдорӣ молу мулкро дорад, аз ин рӯ, дар амал, бо чунин гарав ҳеҷ мушкиле вучуд надорад. Агар мавзӯи гарав ҳукуқи ба иҷора додани қитъаи замин бошад, пас, ба гуфтаи баъзе олимони, иҷорагир субъекти ҳуқуқҳои маҳдуди ашёӣ мебошад, бинобар ин, тибқи моддаи 635 КМ ҚТ барои ба гарав гирифтани ҳукуқи иҷора розигии соҳибмулкро гирифтани зарур аст.

Аммо, дар илм андешаҳои олимони тақсим шуданд. А.А. Маковская зикр мекунад, ки «молик (иҷорадеҳ)-и қитъаи замин бо роҳи ба иҷора додани он ба иморатсоз барои сохтан (бунёд)-и объекти дахлдори молу мулкӣ ғайриманқул, ба ин васила, дар асл, ба иморатсоз шартномаҳои иштирок дар сохтмони ҳиссагиро бастааст, ки боиси ипотекаи ҳукуқи иҷора мегардад»²⁰⁹. Як қатор олимони мавқеи шабехро дастгирӣ мекунанд²¹⁰.

Масъалаи баҳсталаб ин аст, ки оё объекти сохтмони нотаом ҳамчун предмети ипотека баррасӣ мегардад ё не. Объекти сохтмони нотаом, гӯе як предмети тасаввуршудаи гарав ҳисобида мешавад; дар вақти огози сохтмон чунин объект вучуд

²⁰⁶Ниг.: Кузьмина, О.А. Правовое регулирование долевого участия в строительстве многоквартирного дома // Закон. 2013. – № 9. – С.137

²⁰⁷ Ниг.: Маковская А.А. Ипотека в силу закона при долевом строительстве// Хозяйство и право. -2005. – № 9. – С.13.; Бычков, А.С. Защита от недобросовестного застройщика // ЭЖ-Юрист. -2013. – № 48. – С.16.; Чернякова С.А. Защита прав граждан, участвующих в долевом строительстве многоквартирного дома// Сервис в России за рубежом.- 2014. – № 9(56). – С.171-186.

²⁰⁸Ниг.: Ершов О.Г. Обеспечение исполнения обязательств застройщика поручением банка// Нотариус. 2011. – № 4. – С. 41.

²⁰⁹Ниг.: Маковская А.А. Ипотека в силу закона при долевом строительстве// Хозяйство и право.- 2005. – № 9. – С.21.

²¹⁰Ниг.: Чернякова С.А. Защита прав граждан, участвующих в долевом строительстве многоквартирного дома// Сервис в России за рубежом.- 2014. – № 9(56). – С.171-186.; Кузнецов А.П. Банкротство застройщика: теория и практика защиты прав граждан – участников строительства. – М.: Статут, 2015. – С. 69.

надорад. Иморатсоз бояд аввал моликияти сохтмони нотаомро ба қайди давлатӣ гирад²¹¹.

Иморатсоз вазифадор аст, ки моликияти объекти сохтмони нотаомро дар ҳолати мавҷуд будани асосҳои ситонидан аз молу мулки гарав ба қайд гирад, агар иморатсоз аз бақайдгирии давлатии моликияти объекти сохтмони нотаом саркашӣ кунад, бақайдгирии давлатии моликият ба чунин ашё дар асоси қарори суд, ки бо талаби ҳиссагузор оид ба ситонидан аз ҳисоби предмети гарав қабул шудааст, сурат мегирад. Тибқи муқаррароти дар боло зикргардидаи санадҳои меъёрии ҳуқуқӣ қонунгузор эътироф кардани объекти сохтмони нотаомро ҳамчун предмети гарав имконпазир мешуморад, аммо танҳо пас аз бақайдгирии давлатии моликияти иморатсоз ба объекти молу мулки ғайриманқул.

Масъалаи пайдоиш ва қатъи ҳуқуқи гарав ба объекти сохтмони ҳиссагӣ ҳалношуда боқӣ мемонад, вақте ки ҳуқуқи ба гарав гузоштани қитъаи замин, ки аз лаҳзаи бақайдгирии давлатии шартномаи якуми иштирок дар сохтмони ҳиссагӣ ба вучуд омадааст. Тибқи ақидаи баъзе олимон, ҳиссагузор аз лаҳзаи ба истифода додани бинои истиқоматӣ ҳуқуқ дорад замини наздиҳавлигӣ ва объекти сохтмони ҳиссагиро, ки моликияти умумии бинои истиқоматӣ, инчунин қитъаи заминро дар бар мегирад, истифода намояд²¹².

Масъалаи навбатии баҳсталаб дар амалияи истифодаи қоидаҳои гарав масъалаест, ки чӣ гуна заминаҳои ситониш аз ҳабс дар қитъаи замин ва объекти сохтмони нотаом, ки предмети гарав мебошанд, ихтилофи манфиатҳои байни иштирокчиёни сохтмони ҳиссагӣ ҳал карда мешавад, зеро баъзеҳо мехоҳанд объекти сохтмони ҳиссагӣ ба даст оранд, дигарон - баргардонидан ва ҷуброни зарар²¹³. Ба андешаи мо, ба ҳалли ин масъала дараҷаи омодагии объект таъсир мерасонад: ҳар қадар омодагӣ зиёд бошад, эҳтимолияти он аст, ки ҳиссагузoron бораи дар шакли натура гирифтани объекти сохтмони ҳиссагӣ қарор қабул мекунад.

Ба андешаи мо, ин роҳи ҳалли масъала нест, баргузории маҷлис усули гаронарзиш аст, гузашта аз ин, на ҳама ҳиссагузoron ҳузури худ ё ҳузури намояндаро дар маҷлис таъмин карда наметавонанд (масалан, ҳиссагузор дар маҳалли дигар); мушкилот метавонад набудани бино барои баргузории маҷлис бошад (ичораи уток хароҷоти иловагиро талаб мекунад) ва дигар масъалаҳои ташкилӣ. Қабули қарор дар бораи тақдири ипотека муқаррар кардани мӯҳлате, ки дар давоми он аз иштирокчиён талаб карда мешавад, ки бо нишон додани фикри худ ариза фиристанд, пас аз ба охир расидани мӯҳлати муқарраршуда барои пешниҳоди ариза, коркарди фикру ақидаҳо ва интихоби он варианте, ки шумораи бештари овозҳои ҳиссагузoron дар пурсиш ба даст овардааст. Ҳиссагузороне, ки дар пурсиш ширкат накардаанд, вазифадоранд қарори қабулшударо иҷро кунанд.

Иҷрои уҳдадориҳои иморатсоз дар бораи ба ҳиссагузор супурдани биноҳои истиқоматӣ тибқи ҳама шартномаҳои барои сохтан (бунёд)-и бинои истиқоматӣ ва ё дигар объекти молу мулки ғайриманқул дар асоси як иҷозатномаи сохтмон, дар якҷоягӣ бо гарав гузошташуда, қаблан бо интихоби иморатсоз бо яке аз роҳҳои зерин таъмин карда шуда буд:

1) замонати бонкӣ;

2) суғуртаи масъулияти мадании иморатсоз барои иҷро накардан ё иҷрои номатлуби уҳдадориҳо ба ҳиссагузор тибқи шартномаи суғурта.

Дар доираи ин таҳқиқот, мо замонати бонкиро ҳамчун роҳи таъмини иҷрои уҳдадориҳои ширкати сохтмонӣ ва роҳи пешгирии умумии ҳифзи табиати ҳуқуқии

²¹¹Ниг.: Степина Н.П. Залог как способ обеспечения финансирования застройщика при строительстве жилых и нежилых помещений// Современное право.- 2008. – № 8. – С.3-8.

²¹²Ниг.: Яблочкина Е.А. Проблемы и способы совершенствования законодательства в сфере долевого участия в строительстве // Закон. - 2013.- № 7. - С. 67.

²¹³Ниг.: Степина Н.П. Залог как способ обеспечения финансирования застройщика при строительстве жилых и нежилых помещений// Современное право.- 2008.- № 8. - С.3-8.

хусусӣ муфассал баррасӣ хоҳем кард. Усули таъмини иҷрои уҳдадориҳо шартҳои муҳими шартномаи иштирок дар сохтмони ҳиссагӣ мебошад.

Бояд қайд намуд, ки ҳангоми иҷро накардан ё ба таври дахлдор иҷро накардани уҳдадории бо замонат таъминкарда, агар бо қонунгузорӣ ё шартнома масъулияти иловагии зомин пешбинӣ нашуда бошад, қарздору зомин дар назди кредитор муштарак ҷавобгар мебошанд. Ба зомини уҳдадориашро иҷронамуда ҳуқуқи кредитор оид ба ин уҳдадорӣ ва ҳуқуқи марбутаи кредитор ҳамчун гаравгир, дар он ҳаҷме, ки зомин талаботи кредиторро қонеъ намудааст, мегузарад. Қарздоре, ки уҳдадории бо замонат таъминшударо иҷро кардааст, вазифадор мебошад, ки фавран зоминро аз ин хусус огоҳ намояд. Дар акси ҳол, зомине, ки уҳдадориашро дар навбати худ иҷро кардааст, ҳуқуқ дорад аз кредитор маблағи беасос гирифтаашро рӯёнад ё ба қарздор талаботи регрессивӣ пешниҳод намод. Дар ин ҳолат, яъне дар ҳолати ба қарздор пешниҳод намудани даъвои регрессӣ қарздор метавонад аз кредитор танҳо маблағи беасос гирифтаашро рӯёнад. Ба таври дахлдор иҷро шудани уҳдадорӣ асоси қатъи гаштани замонат ҳам кам мешавад. Аммо ин роҳи ягонаи қатъи замонат намебошад.

Барои фаҳмидани сабабҳои чунин усули баландсифати таъмини иҷрои уҳдадориҳо ҳамчун замонат ҳамчун роҳи ҳимояи ҳуқуқи соҳибони ҳиссаҳо кор накардан, онро бодикқаттар омӯхтан лозим аст. Иҷрои уҳдадориҳои иморатсоз дар мавриди ба ҳиссагузор тибқи шартнома дар бораи иштирок дар сохтмони ҳиссагӣ додани бинои истиқоматӣ метавонад бо замонати бонкӣ барои иҷро накардан ё иҷрои номатлуби уҳдадориҳо оид ба интиқоли биноҳои истиқоматӣ таъмин карда шавад. Замонат замонат татбиқ карда мешавад, ки агар шартномаи иштирок дар сохтмони ҳиссагӣ бо иштирокчии якуми сохтмони ҳиссагӣ нисбати объектҳои молу мулкӣ ғайриманқул то санаи бақайдгирии давлатии Фонд баста шуда бошад.

Вобаста ба гуфтаҳои боло, дар меъёрҳои қонунгузории амалкунанда, ки муносибатҳои сохтмони ҳиссагиро ба танзим медиҳанд, ихтилофот ба амал омадааст. Сухан сарӣ он аст, ки мӯҳлати замонат бояд аз мӯҳлати шартномавии ба ҳиссагузор додани объекти сохтмони ҳиссагӣ на камтар аз ду сол зиёдтар бошад. Дар амал, чунин шуда метавонад, ки уҳдадории асосии иморатсоз ва ҳиссагузор қатъи шудааст, аммо замонат боқӣ мондааст. Барои рафъи чунин фаҳмиши норавшан ва бо мақсади таъмини ҳимояи ҳуқуқи иштирокчиёни сохтмони ҳиссагӣ, дароз кардани мӯҳлати шартномаи замонат ба ҳамон мӯҳлат дар сурати пайдо шудани зиёд кардани мӯҳлати аз ҷониби иморатсоз додани молу мулк мақсаднок аст.

Дар ин робита А.А. Маковская қайд мекунад, ки иҷрои уҳдадории асосии иморатсоз дар назди ҳиссагузор (уҳдадории интиқоли бино) наметавонад бо ипотекаи шартномавӣ ё қонунӣ таъмин карда шавад, зеро ин уҳдадории хусусияти пулӣ надорад²¹⁴.

Ҳамчун яке аз бартариҳои ипотека дар муқоиса бо усулҳои дигари таъмини уҳдадориҳо дар адабиёти ҳуқуқи маданияи Олмон, диққат ба он равона карда шудааст, ки қитъаи замин, ки ба сифати гарав хизмат мекунад, дар ихтиёри соҳиби он боқӣ мемонад, охири метавонад аз он ғоида ба даст оварад. Инро истифода бурда ва ин маблағҳоро барои пардохт, пардохти қарз ва ғоизи он истифода бурдан мумкин аст. Аз тарафи дигар, қарздиҳанда аз масъулиятҳои ҳифз ва идоракунӣ озод аст²¹⁵.

Ҳамзамон, ба фарқ аз сохтори ипотекаи Тоҷикистон, таъсиси ипотека тибқи қонунҳои Олмон, як амалиёти молумулкию ҳуқуқие мебошад, ки ба иҷрои он равона карда шудааст (Vollzugsgeschäft), аз амалиёти уҳдадорӣ (Verpflichtungsgeschäft), ки асоси онро дорад, ҷудо карда мешавад. Муомилоти ҳатмӣ ва ба ин васила қауза (causa) барои таъсиси ипотека шартнома (аҳд) оид ба таъмин мебошад (Sicherungsabrede), ки мувофиқи он соҳиби замин уҳдадор аст ба ғоидаи қарздиҳанда (pactum de

²¹⁴Ниг.: Маковская А.А. Ипотека в силу закона при долевом строительстве // Хозяйство и право. - 2005. - № 9. - С. 13.

²¹⁵Ниг.: Вебер Ханс-Орг. Обеспечение обязательств. - Kreditsicherungsrecht. - М.: Волтерс Клувер, 2009. - С. 286-287.

hypothecando) ипотека таъсис диҳад. Агар шартномаи таъмин безътибор доништа шавад, ба таъсиси ипотека ин ҳолат таъсир намерасонад, он эътибор дорад.

Дар мавриди худӣ ғояи гарав, он воқеан ягон масъалае ба миён намеорад, аммо ҳангоми муроҷиат ба падидаҳои алоҳидаи гарав мушкилоти ҷиддӣ ба миён меоянд.

Яке аз мушкилоти ин ҷо он аст, ки гарав тибқи қонунгузорӣ нисбат ба қитъаи замин, ки дар он сохтмони бинои истиқоматӣ ва ё дигар объекти молу мулки ғайриманқул анҷом дода мешавад, бидуни розигии соҳиби он ба миён меояд.

Ба гуфтаи А.А. Маковская соҳиби (ичорадеҳи) қитъаи замин, ба тариқи иҷора додани он ба иморатсоз барои сохтан (бунёд)-и объекти дахлдори молу мулки ғайриманқул, ба ин васила, ба иморатсоз розӣ мешавад, ки барои иштирок дар сохтмони ҳиссагӣ шартнома бандад, ки боиси пайдоиши ипотекаи ҳуқуқи иҷора мегардад²¹⁶.

Дар натиҷаи таҳлили гарав ҳамчун тарзи таъмини иҷрои уҳдадориҳои иштирок дар сохтмони ҳиссагӣ ҳулосаҳои зайл пешниҳод мегардад:

1. Гарави иморатсоз тибқи муқаррароти қонун ба миён меояд.

2. Қонунгузор эътироф кардани объекти сохтмони нотамодро ҳамчун предмети гарав имконпазир мешуморад, аммо танҳо пас аз бақайдгирии давлатии моликияти иморатсоз ба объекти молу мулки ғайриманқул.

3. Агар барои ситонидани фикри ҳиссагузoron дар бораи тақдири предмети ипотека асосҳои ситонидан аз аз қитъаи замин ва объекти сохтмони нотамом, ки предмети гарав мебошанд, мавҷуд бошанд: гирифтани объекти сохтмони ҳиссагӣ ё баргاردонидани маблағҳо ва ҷуброни зиён, муқаррар кардани мӯҳлате, ки дар давоми он ҳиссагузoron вазифадоранд изҳороти худро ба иморатсоз пас аз ба охир расидани мӯҳлати пешниҳоди ариза фиристанд, мувофиқи мақсад аст.

4. Шартномаи замонат пеш аз бақайдгирии давлатии шартнома баста мешавад ва бояд масъулияти субсидиарии зоминро дар назди ҳиссагузoron тибқи уҳдадории иморатсоз дар бораи додани манзил пешбинӣ менамояд. Мӯҳлати замонат бояд аз мӯҳлати шартномавӣ барои ба ҳиссагузор додани объекти сохтмони ҳиссагӣ на камтар аз ду сол дарозтар бошад. Бо мақсади таъмини ҳифзи ҳуқуқҳои иштирокчиёни сохтмони ҳиссагӣ, пешниҳод карда мешавад, ки «дар сурати зиёд шудани мӯҳлати додани молу мулк аз ҷониби иморатсоз, мӯҳлати шартномаи замонат ба ҳамон мӯҳлат дароз карда шавад».

Адабиёт:

1. Кодекси маданияи ҚТ аз 24 декабри соли 2022, №1918 // Махзани мутамаркази иттилоотӣ-ҳуқуқии ҚТ «Адлия». Шакли 7.0. [Захираи электронӣ]. Манбаи дастрасӣ: URL: <http://www.adlia.tj> (санаи муроҷиат: 15.10.2023).

2. Аюшева С.Д. Правовое значение системы государственной регистрации прав на недвижимое имущество и сделок с ним для защиты интересов участников ипотечного жилищного кредитования. // Законодательство. 2004. – № 11. – С. 21 – 34.

3. Вебер Хансйорг. Обеспечение обязательств - Kreditsicherungsrecht. - М.: Волтерс Клувер, 2009. - С. 286-287.

4. Горбунова Е.Н. Правовое регулирование прав участников долевого строительства: дис. ...канд. юрид. наук. – М., 2014. – 201 с.

5. Ершов О.Г. Обеспечение исполнения обязательств застройщика поручением банка// Нотариус. 2011. – № 4. – С. 32 – 43.

6. Кузьмина, О.А. Правовое регулирование долевого участия в строительстве многоквартирного дома // Закон. 2013. – № 9. – С. 121 -139.

²¹⁶Ниг.: Маковская А.А. Ипотека в силу закона при долевом строительстве. - С. 21. Андешаи монандро О.Ю. Тархова низ дастгирӣ менамояд (Тархова О.Ю. Договор долевого участия в строительстве как основание возникновения права собственности на жилое помещение. - С. 166.).

7. Маковская А.А. Ипотека в силу закона при долевом строительстве // Хозяйство и право. 2005. № 9. – С. 3 – 14.
8. Муртазозода Ҷ.С., Эмомализода Н.Э. Мафҳуми замонат ҳамчун институти ҳуқуқи гражданин // Маҷаллаи академии ҳуқуқ. №1 (41)/2022. – Душанбе, 2022. – С. 90-95.
9. Соҳибов М.М., Саидов Ҳ.М., Хочамуродов Д.Г., Бобохонов Ҳ.З. Ҳуқуқи шартномавӣ // Зери таҳрири Ғаюров Ш.К. – Душанбе: «Андалеб Р», 2015. – 240 с.
10. Степина Н.П. Залог как способ обеспечения финансирования застройщика при строительстве желтых и нежилых помещений // Современное право. 2008. № 8. - С.3-8.
11. Чернякова С.А. Защита прав граждан, участвующих в долевом строительстве многоквартирного дома // Сервис в России за рубежом. 2014. – № 9(56). – С.171-186.
12. Кузнецов А.П. Банкротство застройщика: теория и практика защиты прав граждан – участников строительства. – М.: Статут, 2015. – 96 с.
13. Яблочкина Е.А. Проблемы и способы совершенствования законодательства в сфере долевого участия в строительстве // Закон. 2013. № 7. - С. 62-67.

Султонова Д. Ш.

Фишурда

Гарав дар шартномаи иштирок дар сохтмони ҳиссагии бинои истиқоматӣ

Ҳангоми бастанӣ уҳдадорӣ маданӣ, кредитор кӯшиш менамояд, ки манфиатҳои худро бо истифодаи тамоми усулҳои пешбиниамудаи қонун ҳимоя кунад. Ҳанӯз дар ҳуқуқи римӣ имконият фароҳам оварда шуда буд, ки кредитор аз ноустувора, кафолат, гарав ва амонат ҳамчун ҳавасмандгардонии иҷроӣ уҳдадориҳо аз ҷониби қарздор ва баргардонидани зарари ӯ истифода намояд. Иҷроӣ уҳдадорӣ ба воситаи ноустувора, гарав, нигоҳ доштани молу мулкӣ қарздор, замонат, кафолати бонкӣ, байъона ва дигар усулҳои пешбиниамудаи қонун ё шартнома таъмин карда шуданаш мумкин аст. Дар шартномаи иштирок дар сохтмони ҳиссагии манзили истиқоматӣ масъалаи ҳимояи ҳуқуқи манфиатҳои тарафҳо муҳим буда, дар шароити муносири мамлакат мубрам мебошад. Дар низоми тарзҳои таъмини иҷроӣ уҳдадориҳои тарафҳои шартномаи мазкур гарав мавқеи махсус дорад, ки дар мақолаи аҳамият ва тартиби истифодаи он таҳлил гардидааст.

Султонова Д. Ш.

Аннотация

Залог в договоре участия в долевом строительстве жилого здания

При заключении гражданско-правового обязательства кредитор старается защитить свои интересы всеми предусмотренными законом способами. Даже в римском праве кредитор мог использовать залог, поручительство, залог и задаток в качестве стимула для должника к исполнению своих обязательств и возмещению убытков. Исполнение обязательства может быть обеспечено залогом, залогом, сохранением имущества должника, временем, банковской гарантией, залогом и другими способами, предусмотренными законом или договором. Вопрос защиты прав и интересов сторон важен в договоре участия в долевом строительстве жилого жилья и имеет решающее значение в современных условиях страны. В системе способов обеспечения исполнения обязательств сторон настоящего договора залог занимает особое место, в статье анализируется значение и порядок его использования.

Sultonova D. S.

The summary

The pledge in the contract of participation in shared housing construction

When concluding a civil law obligation, the creditor tries to protect his interests in all ways provided by law. Even in Roman law, the creditor could use the deposit, guarantee, collateral and deposit as an incentive for the debtor to fulfill his obligations and compensation for losses. Fulfillment of an obligation may be secured by a pledge, collateral, preservation of the debtor's property, time, a bank guarantee, collateral and other means provided by law or contract. The issue of protecting the rights and interests of the parties is important in the contract of participation in shared construction of housing and is crucial in modern conditions of the country. In the system of methods for ensuring the fulfillment of the obligations of the parties to this agreement, the pledge occupies a special place; the article analyzes the meaning and procedure for its use.

Муқарризи мақола Қурбонов Қ. Ш. – доктори илмҳои ҳуқуқшиносӣ, дотсент.

IV. ҚОИДАҲО БАРОИ МУАЛЛИФОН IV. ПРАВИЛА ДЛЯ АВТОРОВ

Порядок рецензирования статей, предоставляемых в научно-информационный журнал «Правовая жизнь»

1. В журнале «Правовая жизнь» печатаются статьи, являющиеся результатом научных исследований по юридическим наукам.

2. Статьи принимаются к печати по рекомендации одного из членов редколлегии в соответствии с настоящими правилами.

3. Объем статьи не должен превышать одного п. л. (до 16 страниц) компьютерного текста, включая в этом объеме рисунки, таблицы, графики, текст аннотации и ключевые слова. Объем аннотации – не более 0,5 страницы. Три рисунка считаются за одну страницу.

4. К статье прилагаются направление от организаций (для внешних авторов), рецензия соответствующего отдела, аннотации и ключевые слова (на таджикском, русском и английском языках) в двух экземплярах, с указанием названия статьи, инициалов и фамилии автора (авторов).

5. Статьи принимаются по одному экземпляру в текстовом и электронном вариантах. Статья должна быть напечатана на компьютере с одной стороны листа через 1,5 (полупетельный) интервал. Слева от текста следует оставлять поля (4 см.). Страницы должны быть пронумерованы.

6. В конце статьи после текста и аннотации дается список использованной литературы, слева указываются название учреждения, представляющего статью, сведения об авторе (авторах), а также телефон и подпись.

7. При оформлении списка использованной литературы следует указать:

а) для книг – фамилию и инициалы автора (авторов), полное название, место издания, издательство, год издания, номер тома, страницу;

б) для журнальных статей и сборников – фамилию и инициалы автора (авторов), название статьи, название журнала или сборника, год издания, номер и страницу (для сборника). При повторной ссылке на литературу допустимы общепринятые сокращения.

8. К имеющимся в тексте таблицам необходимо отпечатать дубликаты и приложить к статье с указанием страницы, к которой таблица относится.

9. В случае возвращения статьи автору (авторам) для существенных исправлений или для ее окончательного редактирования автор должен внести все необходимые исправления в окончательный вариант рукописи и вернуть в редакцию исправленный текст, а также его идентичный электронный вариант вместе с первоначальным вариантом рукописи.

10. Редакция оставляет за собой право производить сокращения и редакционные изменения рукописей.

11. Плата за опубликование рукописей аспирантов не взимается.

12. Статьи, не соответствующие настоящим правилам, не принимаются.

13. Статьи, поступающие в редакцию, проходят предварительную экспертизу (проводится членами редколлегии – специалистами по соответствующей отрасли науки) и принимаются в установленном порядке. Требования к оформлению оригинала статей приводятся в «Правилах для авторов», публикуемых в каждом номере журнала. Если рукопись принята, то редакция сообщает автору замечания по содержанию и оформлению статьи, которые необходимо устранить до передачи текста на рецензирование. Затем статьи рецензируются в обязательном порядке членами редколлегии журнала или экспертами соответствующей специальности (кандидатами и докторами наук).

14. Рецензия должна содержать обоснованное перечисление качеств статьи, в том числе научную новизну проблемы, ее актуальность, фактологическую и историческую ценность, точность цитирования, стиль изложения, использование современных источников, а также мотивированное перечисление ее недостатков. В заключение дается общая оценка статьи и рекомендации для редколлегии – опубликовать статью, опубликовать ее после доработки, направить на дополнительную рецензию специалисту по определенной тематике или отклонить. Объем рецензии – не менее одной страницы текста.

15. Статья, принятая к публикации, но нуждающаяся в доработке, направляется авторам с замечаниями рецензента и редактора. Авторы должны внести все необходимые исправления в окончательный вариант рукописи и вернуть в редакцию исправленный текст, а также его идентичный электронный вариант вместе с первоначальным вариантом рукописи. После доработки статья повторно рецензируется, и редколлегия принимает решение о ее публикации.

16. Статья считается принятой к публикации при наличии положительной рецензии и в случае ее поддержки членами редколлегии. Порядок и очередность публикации статьи определяется в зависимости от даты поступления ее окончательного варианта. Рецензирование рукописи осуществляется конфиденциально. Разглашение конфиденциальных деталей рецензирования рукописи нарушает права автора. Рецензентам не разрешается снимать копии статей для своих нужд. Рецензенты, а также члены редколлегии не имеют права использовать в собственных интересах информацию, содержащуюся в рукописи, до ее опубликования.

17. Авторы передают редакции исключительное право на использование произведения следующими способами: воспроизведение статьи; распространение экземпляров статьи любыми способами.

18. Редакция журнала направляет авторам представленных материалов копии рецензий с положительным заключением, замечаниями и необходимостью доработать статью или мотивированный отказ.

19. Рецензии хранятся в редакции журнала в течение 5-ти лет.

20. Редакция журнала направляет копии рецензий в Министерство науки и высшего образования Российской Федерации при поступлении в редакцию издания соответствующего запроса.

ҲАЁТИ ҲУҚУҚӢ
ПРАВОВАЯ ЖИЗНЬ
№ 4 (44)
2023

Главный редактор: Ш. К. Гаюрзода
Зам. главного редактора: Дж. З. Маджидзода
Отв. секретарь: А. М. Диноршоҳ

Сдано в набор 00. 00. 2023 г. Подписано в печать 00. 00. 2023 г.
Формат 60x84 1/8. Бумага офсетная. Усл. п. л. 00.
Заказ № 00. Тираж 000 экз.
Отпечатано в типографии ТНУ
г. Душанбе, Буни Хисорак, здание 14.